

ҚОСТАНАЙ МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Алипбаева Г. А., Нурова А.К.

ҚОРШАҒАН ӘЛЕМДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Оқу-әдістемелік құрал

Қостанай 2019

ОӘК 373
ББК 74.26
А 44

А44 Қоршаған әлемді оқыту әдістемесі: оқу-әдістемелік құралы/
Алипбаева Г. А., Нурова А. К. – Қостанай: ҚМПУ баспасы, 2019. – 135
бет.

Алипбаева Г. А., Нурова А. К.

Пікір берушілер:

Байсеитова Ж. Б - педагогика ғылымдарының кандидаты, Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінің педагогика кафедрасының доценті

Н.А. Айдналиева - педагогика ғылымдарының кандидаты, психология және педагогика факультетінің деканы

Жұмабаева Г.Т. - КММ "Қостанай қаласының ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арналған арнайы мектебінің" директоры

ISBN 978-601-7934-71-2

«Қоршаған әлемді оқыту әдістемесі» пәні оқушылардың психофизикалық дамуының бұзылуларын, өмірлік қажетті білім, шеберлік пен дағдыларды меңгерудегі қиындықтарды түзетуге немесе тегістеуге бағытталған түзету пәндері цикліне кіреді. Оқу-әдістемелік құралы маңызды тақырыптың мазмұнынан құрастырылған. Әр тақырыптың жоспары, оқу ақпараты, өзін-өзі бақылау және тексеру сұрақтары және әдебиет тізімі берілген. Оқу-әдістемелік құралының соңында қорытынды тест бақылау тапсырмалары ұсынылған.

Оқу-әдістемелік құралы «Дефектология» білім беру бағдарламасы бойынша оқитын студенттерге арналған.

ОӘК 373
ББК 74-26

Қостанай мемлекеттік педагогикалық университетінің
Ғылыми-әдістемелік кеңесімен баспаға ұсынылды
(2019 ж. 08 ақпандағы № 3 Хаттама)

ISBN 978-601-7934-71-2
© Алипбаева Г. А., Нурова А.К., 2019
© Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті, 2019

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз.....	3
Тарау 1. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің теориялық-әдіснамалық негіздері	5
1.1 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің пәні және міндеттері	5
1.2 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің даму тарихы	8
1.3 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің жалпы ғылыми әдістері мен қағидалары	
Тарау 2. «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» бойынша сабақтарды ұйымдастыру.....	33
2.1 "Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі" бойынша жұмысты ұйымдастырудың негізгі түрлері	33
2.2 «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» бойынша сабақтан тыс және сыныптан тыс жұмыс.....	41
2.3 Табиғатты зерттеу бойынша экскурсия.....	49
2.4 Арнайы мектепте қоршаған айналаны оқытудың материалдық құралдары	56
2.5 "Жұмыс дәптері" және "Бақылау күнделігі" жұмыс әдістемесі	66
Тарау 3. Арнайы мектепте қоршаған айналаны оқыту әдістері	72
3.1 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесін оқытудың сөздік әдістері	72
3.2 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесін оқытудың көрнекі әдістері ...	70
3.3 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесін оқытудың тәжірибелік әдістері	
Тарау 4. «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәнін нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету.....	77
4.1 "Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі" пәні бойынша оқу бағдарламаларын талдау	
4.2 "Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі" оқу пәні бойынша типтік оқу бағдарламасы (жаңартылған мазмұн бойынша)	
Тестілік тапсырмалар жинағы	109
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	

АЛҒЫ СӨЗ

Бұл курс болашақ мамандарға тек қана теориялық білім ғана емес, практикалық дайындықты да қарастырады: сабақтар өткізу, бақылау ұйымдастыра білу, серуендер, саяхат жүргізу, тәжірибелер жасау. «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәні бойынша студенттер оқушыларды өлі және тірі табиғат объектілерімен таныстыру негіздерін қарастырып, сабақтарын жоспарлауды үйренеді.

«Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәні оқушылардың психофизикалық дамуының бұзылуларын, өмірлік қажетті білім, шеберлік пен дағдыларды меңгерудегі қиындықтарды түзетуге немесе тегістеуге бағытталған түзету пәндері цикліне кіреді.

«Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәнін бір жағынан, қоршаған айналаны ғылымдарының негізгі жетістіктерінің қамтылу кеңдігі, ал екінші жағынан, оларды қараудың көрнекі, сапалы деңгейі және маңызды қолданбалы аспектілерге басым назар аудару ерекшеленеді. Оқу-әдістемелік құралында арнайы мектепте пәнді оқытудың әмбебап әдістеріне шолу жасалды.

Бұл оқу-әдістемелік құралы арнайы мектебінде «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәнін оқытудың әдіснамалық негіздерінің сипаттамасын, өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтарды, тексеру тест тапсырмалары «Арнайы білім беру» (күндізгі және сырттай оқу түрлері) дайындық бағыты бойынша жоғары оқу орындарының бакалавр студенттеріне арналған.

«Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» курсы мұғалім-олигофренопедагогтардың кәсіби дайындығының құрамдас бөлігі.

Пән мазмұны келесі бөлімдерден тұрады: қоршаған айналаны негіздері, арнайы әдістеменің жалпы мәселелері және арнайы (түзету) мектеп оқушыларының қоршаған айналаны пәнін оқытудың арнайы әдістемесінің жеке мәселелері.

«Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәнінің мақсаттары:

- ✓ студенттердің тірі және өлі табиғат құбылыстары мен объектілері туралы теориялық білімдерін қалыптастыру;
- ✓ студенттердің тірі және жансыз табиғат құбылыстары мен объектілері туралы теориялық білімдерді, олардың арасындағы өзара байланыс туралы практикалық дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру;
- ✓ ерекше оқытуды қажеттетін балаларды қоршаған айналаны біліміне оқыту әдістемесінің білімдері, дағдылары мен дағдыларын студенттерді қаруландыру;
- ✓ студенттердің білім беру, түзету-дамыту, тәрбиелік және практикалық міндеттерін шешуге шығармашылық көзқарасты қалыптастыру.

«Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәнінің міндеттері:

- ✓ арнайы (түзету) мектепте оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыру және өткізу ерекшеліктері туралы студенттердің теориялық білімдерін тереңдету және бекіту;

- ✓ студенттердің арнайы (түзету) мектепте «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» бойынша оқу-тәрбие процесін жоспарлау, ұйымдастыру және өткізу дағдылары мен іскерліктерін меңгеруі;
- ✓ ерекше оқытуды қажет ететін балаларды қоршаға айналаны оқытудың түрлі әдістері мен тәсілдерін қолдану дағдыларын меңгеру;
- ✓ оқушылардың жеке және типологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, түзету-дамыту және оқу-тәрбие жұмыстарын қоршаған айналаны пәндері бойынша сабақтарда және сыныптан тыс іс-шараларда өткізу дағдыларын жетілдіру.

Оқу-әдістемелік құралы маңызды төрт тараудан құрастырылған. Әр тақырыптың жоспары, оқу ақпараты, өз-өзін бақылау сұрақтары және әдебиет тізімі берілген. Оқу-әдістемелік құралының соңында қорытынды тест бақылау тапсырмалары ұсынылған.

ТАРАУ 1. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің теориялық-әдіснамалық негіздері

1.1 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің пәні және міндеттері

Жоспары:

1. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі пәнінің мазмұны
2. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі пәнінің мақсаты мен міндеттері
3. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі пәнінің басқа ғылымдармен байланысы

1. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі пәнінің мазмұны.

Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі – педагогика ғылымының негізгі бағыты. Бұл қоршаған айналаны негіздері циклінен алған білімдеріне сүйене отырып бастауыш сыныпта қоршаған айналаны оқытуға қажетті теориялық, әдістемелік білім мен білікті, педагогикалық шеберлікті үйрететін курс болып табылады.

Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің объектісі қоршаған айналаны негіздері туралы теориялық білімді, яғни қоршаған орта, ондағы заттар мен денелер, құбылыстар мен үдерістер, қоғамдық қатынастарынан бастауыш сынып оқушыларына жас ерекшеліктеріне сай білім берудің әдіс-тәсілдерін, формаларын және баланың жалпы құзыреттіліктерін қалыптастырып, жетілдірудің жолдарын меңгертетін курс болып табылады. Кіші жастағы оқушылар дүниені біртұтас күйінде қабылдайды, оның көріністерін биологиялық, физикалық, химиялық құбылыстарға бөлмейді. Қоршаған айналаны білімін интеграциялап оқытудың алғашқы кезеңінде табиғат құбылыстары туралы дұрыс, біртұтас түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді, табиғат туралы ғылымдарды одан әрі саралай оқып үйренуге белгілі бір негіз қалайды. Оны оқып-үйрену барысында дүниенің материалдығы мен танымдылығын, құбылыстардың өзара байланысын, заңдылықтар мен эволюция идеяларын түсінуге қадам жасалады.

Қоршаған айналаны оқыту баланың ақыл-ойын дамытуға бағытталған үлкен міндеттерді шешеді. Нақты объектілер мен құбылыстарды оқып-үйрену кезінде оның бақылау қабілеті дамиды. Байқағыштық – заттар мен құбылыстарды саналы түрде қабылдай білу, олардың өзіне тән және ортақ белгілерін табу, белгілі заңдылықтарды байқау, оларды талдап қорытынды жасай білу қабілеті. Байқағыштық жүйелі жаттығулардың барысында біртіндеп дамиды. Мұның бәрі баланың ойлау қабілетін дамытуда, қоршаған ортаны танып білуінде маңызы зор. Жаратылыс ғылымдары логикалық индукция және дедукция әдістеріне үйретеді, құбылыстардың мәніне терең бойлау дағдысын қалыптастырады.

Жаратылыс ғылымдары логикалық индукция және дедукция әдістеріне үйретеді, құбылыстардың мәніне терең бойлау дағдысын қалыптастырады.

Логикалық ойлаудың дамуы бірнеше кезеңнен тұрады.

1. Фактілер мен құбылыстарды бақылау.
2. Жауапты іздеу үшін мәселе (шарт) қою.
3. Бақыланып отырған нәрсе бойынша мүмкін болжамдар жасау.
4. Болжамды зерттеу және дұрыс жауапты тәжірибе жүзінде тексеріп, логикалық тұрғыда талдап, тиянақты қорытындылай білу.

Қоршаған дүние объективті түрде өмір сүретін болғандықтан, ондағы заттар мен құбылыстары алдымен санада бейнеленеді. Көру, сезіну, түйсіну арқылы сезім мүшелерге материалдық түрде әсер етеді де біз оларды қабылдаймыз. Қабылдау барысында сыртқы сезім мен ішкі сезімдер біріге отырып танымды нақтылай түседі. Сезім арқылы таныған дүниені ғылыми біліммен байланыстырғанда ғана білім қалыптасады.

Оқу үдерісінде баланың қызығушылығын, өздігінен үйрену, танып білу белсенділігін арттыру мақсатында жүргізілетін оқу жұмыс формаларын ұйымдастыруға үйретуді. Қоршаған айналаның жалпы әдістемесінің аса маңызды міндеттерінің бірі-ғылым ретінде жаратылыс пен оқу пәні ретінде қоршаған айналаны арасындағы байланысты анықтап береді.

2. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі пәнінің мақсаты мен міндеттері

Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі пәнінің мақсаты болашақ мұғалімдерге арнайы мектептегі “Қоршаған айналаны” пәнінің теориялық негіздерін және оқыту мен тәрбиелеу әдістемесімен таныстырады. Ал «Қоршаған айналаны» пәнінің мақсаты оқушыларға еліміздің табиғаты, табиғи байлығы, экономикасы, адам-адам, адам-қоғам, адам-табиғат арасындағы қарым-қатынас туралы ғылыми ұғымдар мен дүниені танып білудің әдіс-тәсілдерін меңгерту болып табылады.

Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі пәнінің міндеті бастауыш мектеп мұғалімін мемлекеттік білім стандарты мен оның талаптарын, оқу бағдарламасын, пәннің мазмұны мен оқыту әдіс-тәсілдерін және технологиялары жөнінде білімдермен қаруландыру болып табылады.

Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі пәнінің міндеттері:

—оқушыларға дүние туралы (көркем, аңыздық, т.б. түсініктер мен байытылған дүниенің ғылыми бейнесі);

—оқушылардың қалыптастыруы тиіс әрекет түрлері (оқу, еңбек, ойын, қарым-қатынас т.б.);

—дүниені танып білудің әдіс-тәсілдері (логикалық, ғылыми) туралы білім, білік-дағдыларды меңгертумен бірге оларды шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту болып табылады.

Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі – оқу пәні ретінде оқыту әдістерінің өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады, онда педагогикалық әдістермен қоса нақты объектілер (өсімдік, жануар, адам) және тірі табиғаттың күрделі құбылыстары мен дамуын сипаттайтын әдістер де қолданылады.

3. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі пәнінің басқа ғылымдармен байланысы

Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі пәні жоғары сыныптарда өтілетін физика, химия, биология, география, астрономия сияқты пәндердің алғы шарттары. Бастауыш сыныпта алынған осы ғылымдар төңірегінде алған білімдері жоғары сыныптарда дамытылады. Бұл оқу пәнін өзінің дидактикалық ерекшеліктері бар, оны мектеп курсының өзге пәндерінен ерекшелейді. Табиғат жайлы ғылымдардың барлығы айнала дүниенің даму барысын түсіндіру, табиғаттың даму заңдылықтарын ашу негізін қарастырады. Табиғат құбылыстарының қарапайым байланыстарын және өзара тәуелділігін анықтайды. Тірі және өлі табиғат арасындағы айырмашылықтарды, байланыстарды түсіндіреді. Табиғат құбылыстарының сырын түсіндіре отырып материалистік көзқарас, яғни дұрыс дүниетанымдық көзқарас қалыптастырады. Мұғалім көмегімен айналадағы табиғатты зерттеу (бақылау) арқылы олардың табиғатқа деген сүйіспеншілігін және оны қорғауға деген ықыласын тудыра отырып, өздері тұрған жердің табиғат айырмашылықтарын, олардың себептерін анықтайды.

«Дүниетану», «Қоршаған айнала» пәндері «Адам», «Қоғам», «Табиғат» деп аталатын үш ірі бөліктен (блок) құралады. Бұл айналадағы дүние туралы балада біртұтас көзқарас қалыптастыру және онда адамның орны мен ролін түсінуге көмектеседі. Таным арқылы заттар мен құбылыстардың басты белгілері, ұқсастықтары мен айырмашылықтары жайындағы бейнелі қабылдау нәтижесінде ұғым туады. Осылайша таным нақты дүниеге, қоршаған ортадағы бар заттарға негізделсе ғана белгілі мазмұнға ие болады, оны өз мәнінде танып білу үшін ғылым керек.

Әр блоктың мазмұны сыныптан сыныпқа қарай біртіндеп күрделеніп үздіксіз оқытылады. Әр блок мазмұнының өзара байланысы адамның еңбек әрекеті және бөлінбес бөлігі ретіндегі табиғатпен, негізгі мүшесі ретінде қоғаммен әрекеттестік қарым-қатынасы туралы білім мазмұны арқылы жүзеге асады.

Пән мазмұны қазіргі заманғы ғылыми білімнің, мәдениеттің әртүрлі салаларынан (қоғамдық және қоршаған айналаны ғылымдары, экономика, этика, эстетика, құқық, өнер, т.б.) хабардар ету негізінде дүниені, әлемді, қоршаған ортасын танып білу әдістерімен (бақылау, тәжірибе, эксперимент, модельдеу, талдау, синтез, салыстыру, т.б.) оқушыны қаруландыру арқылы оның ортамен сауатты қарым-қатынасын жан-жақты дамытып, тәрбиелуді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қоршаған айнала пәні арқылы оқушы алғашқы тірі және өлі табиғат, табиғаттағы құбылыстарды, дене мен заттар, олардың әрқайсысына тән қасиеттерін, олардың адамдарға қажеттілігі туралы біледі. Осындай мағлұматтарды ұғына отырып ұғымдар жүйесі қалыптасып, сөз қоры молайып, табиғат пен адамның тығыз байланыстылығын түсінеді. Сондай-ақ, табиғатты аялау, үнемдеу т.с.с. экологиялық тәрбие беріледі.

Өз-өзін бақылау сұрақтары:

1. «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәні қандай ғылымдармен байланысады және не үшін екенін түсіндіріңіз?

2. «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәнінің теориялық негізін түсіндіріңіз?

3. «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәнінің мақсаты мен міндеттері қандай?

4. «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәнінің зерттеу әдістерін атаңыз және оларға сипаттама беріңіз

1.2 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің даму тарихы

Жоспары:

1. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің революцияға дейінгі кезеңдегі дамуы

2. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің қазіргі кездегі дамуы

3. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің дамуына Қазақстандық әдіскерлердің қосқан үлесі

1. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің революцияға дейінгі кезеңдегі дамуы.

Мектепте қоршаған айналаны пәнінің енгізілуі және оның дамуын 3 кезеңге бөлуге болады. Айталық; 1-революцияға дейінгі кезең болып саналады. Қоршаған айналаны оқу пәні ретінде орыстың жалпы білім беретін мектебіне алғаш рет 1786 ж. енгізілді. Мектептегі білім беруді реформалау кезінде үкімет халық училищелерінің жарғысын жариялады. Ашылған училищелер шағын және негізгі болып бөлінді. Қоршаған айналаны пәндерінің курсы тек негізгі училищелердің бағдарламасына енгізіліп, олар география, физика, қоршаған айналаны тарихынан тұрды. Қоршаған айналаны тарихы 4-сыныпта оқытылды. Сол кездегі Халық училищесіне арналып жазылған қоршаған айналаныдан алғашқы оқулық, оның авторы натуралист, саяхатшы, академик Василий Федорович Зуев болды.

В.Ф.Зуевтің бұл кітабы «Жаратылыс тарихының бейнелері» деп аталады. Ол «Қазбалар әлемі», «Өсімдіктер әлемі», «Жануарлар әлемі» делінген үш бөлімнен тұрды. Оқулықтың алғашқы бөлімі жерлерді, тастарды, тұздарды, жанғыш заттарды, металдарды сипаттауға арналған. Өлі табиғатты зерттеу топырақты, сазды және құмды сипаттаудан басталды. Екінші бөлімі өсімдіктердің тіршілігі мен құрылысын зерттеуге арналса, ал үшінші бөлімде зоология материалдары кірістірілген. В.Ф.Зуевтің оқулығы сол мезгілде мектептегі қоршаған айналаны бойынша бірінші бағдарлама, әрі мұғалімнің алғашқы әдістемелік құралы болды. Мұнда автор заттай көрнекілікті пайдалануды, мүмкін болмаған жағдайда ғана суретін қолдануды насихаттады. Ол жергілікті табиғатты және адамға пайдалы өсімдіктер мен жануарларды зерттеуге көп көңіл бөлді. В.Ф.Зуевтің бұл жетекші әдістемелік құралы ширек ғасыр бойы қоршаған айналаныдың негізгі оқулық ретінде қолданылды.

XIX ғасырдың басында халыққа білім беру саласында маңызды өзгерістер болды. Қоршаған айналаныды оқыту 1804 жылғы жарлық бойынша айтарлықтай кеңейтілді. Қоршаған айналаны жеке пән болып оқытылмаса да оқушыларға табиғат, ауыл шаруашылығы және адам денсаулығы туралы қысқаша мәліметтер беру ұсынылды. Мұндай оқудың мақсаты табиғат құбылыстары туралы түсінік қалыптастыру еді. Гимназия мектептерінде қоршаған айналаны пәнін 2 - сынып пен 4 - сыныпта оқытылды.

Пәнді ойдағыдай оқыту үшін мұғалімдерге оқушыларды табиғатқа ғана емес, сондай-ақ фабрикалар мен зауыттарға экскурсияға шығару ұсынылды. Жарлық бойынша барлық гимназия мектептерінде табиғаттың барлық үш патшалығы бойынша табиғи көрнекілік ретінде коллекциялары болу тиіс деп талап етілді. Сонымен бірге жергілікті материалды пайдалануға айырықша көңіл бөлінді.

Уақыт өте келе пән мазмұны өзгерді, тіпті 1828 жылы жалпы білім беретін мектептерде қоршаған айналаны оқу пәні ретінде ширек ғасыр бойы өткізілмей қалды. Бұл декабристер көтерілісінен соң үкіметтің ғылым атаулыға сенбеуінен туындаған реакция еді.

Қоршаған айналаны мектепке ұзақ үзілістен соң, 1852 жылы оралды. Бекітілген бағдарлама бойынша бастауыш мектептің 1- сыныпында пәнді оқытуға 2 сағат бөлінді. Одан кейінгі сыныптарда сәйкесінше биология, география, физика пәндері оқытылды.

Ал 1864 жылғы жаңа мектеп реформасының жарлығына сәйкес реальдық және сыныпсикалық гимназиялардың бағдарламасынан пропедевтикалық курсы алынып тасталды да, биологияны, географияны және физиканы оқыту пәндік түрі сақталды. Осы кезеңде кіші мектеп жасындағыларға қоршаған айналаныды оқыту әдістемесін дамытуға ерекше үлкен үлес қосқан Ушинский Константин Дмитриевич болды.

Ушинский Константин Дмитриевич (1824-1870) – бастауыш білім беру саласындағы аса ірі педагог-әдіскер. Ол кіші мектеп жасындағылардың логикалық ойы мен тілін дамыту үшін бастауыш мектептерде қоршаған айналаны және географияны оқып үйренуге үлкен мән берді. Ол көрнекі құралдармен оқытудың қажеттігін дәлелдей келе көрнекілік теориясын талдап жасады.

К.Д.Ушинский табиғат құбылыстарын бақылау және оны қорыту білімнің қайнар көздері болуы керек деп атап көрсетті. «Жаратылыс ғылымдары түгелдей адамның ақыл ойының табиғат құпиясымен осынау мәңгілік күресі болып табылады» - деп жазды.

К.Д.Ушинскийдің бастауыш сыныптарда қоршаған айналаныды оқыту жөніндегі көзқарастары «Ана тілі», «Балалар әлемі» деген кітаптарында, сонымен бірге мұғалімдерге арналған «Ана тілі» кітабында және «Балалар әлемі» оқулығының кіріспесінде ашып көрсетеді. Әдістемелік тұрғыда К.Д.Ушинскийдің кітабы үлкен жетістікке ие және ол ерекше педагогикалық білгірлікпен жазылған деп бағаланаған. Кітап көрнекілік және оқушылардың өздігінен ойлау белсенділігін жүйелі түрде арттыру негізінде құрылған. Кітаптың өн бойындағы материалдар жеңіл, әрі қара-

пайымнан күрделіге қарай орналастыру принципі сақталынған, әрбір жеке тақырып материалы тұтас кейінгі тақырыптағы материалдармен байланысып отырады.

К.Д.Ушинский балалардың дамуы үшін тікелей табиғаттағы бақылаулардың орасан мәні бар, педагогтың сөзінің онымен бәсекелесуі қиын деп көрсетті. Сондай-ақ, ол «табиғат логикасы балалар үшін ең жеңіл және ең пайдалы логика» деп есептеді.

Осы кезеңде қоршаған айналаныды оқыту әдістемесін дамытуға және А.Я.Герд (1841-1888) елеулі үлес қосты. А.Я.Герд қоршаған айналаны оқушыларға дұрыс дүниетаным, оларда белгілі бір көзқарас қалыптастыруы тиіс деп санады. Ол 1877 жылы қоршаған айналаныдың мектептік курсына құру жоспарын жариялады. Осы Жоспары: бойынша 2-және 3-сыныпта табиғаттың органикалық емес әлемін оқып үйрену ұсынылды. Мұнда тау жыныстарының, топырақтың, минералдардың қасиеттері сияқты түсініктер, әртүрлі тау жыныстарының шығу тегі, жанартау, жер сілкіну ұғымдары, пайдалы қазбаны пайдалану т.с.с. материалдар кірді.

А.Я.Гердтің пікірінше, бастауыш мектепте жекелеген жаратылыс ғылымын оқып білуге орын жоқ, табиғатты зерттеп, танып білуге кешенді тұрғыдан келу қажет, яғни біріккен пән түрін енгізу керек дегенді насихаттайды. Оның «Құдірет әлемі» оқулығы мен «Заттық сабақтар» деп аталатын әдістемелік құралдары көп жылдар бойы өлі табиғат курсына оқып-үйренуде мұғалімнің негізгі әдістемелік көмекші құралы болып келді. Өзінің әдістемелік еңбектерінде А.Я.Герд бірқатар идеялар ұсынады:

1. Практикалық сабақтар мен экскурсияларда баланың өзіндік белсенді әрекетін тудыра білу;
2. Мектептің тірі табиғатпен байланысын кеңейту;
3. Табиғатты танып білу үшін тікелей зерттеу жүргізу;
4. Бастауыш сыныптарда табиғатты зерттеуге кешенді тұрғыдан келу;
5. Оқушылардың эволюциялық көзқарасын қалыптастыру.

А.Я.Гердтің осы сияқты көптеген идеялары мектеп практикасында көп жылдардан соң, яғни тек біздің уақытта кең қолдау тапты.

70-жылдардағы редакция 1871 жылы қоршаған айналаныды гимназияның бастауыш сыныптарынан алып тастауға әкелді. Ал жоғары сыныптарда бұл циклді пәндерді оқыту күрт қысқарды. Кейбір гимназияларда бұл пәнге мүлде тиым салынды. Тек либеральдық училищелердің жоғары сыныптарында ғана ол қысқартылған түрде оқытылды.

Капитализмнің дамуы ХІХ ғасырдың соңындағы революциялық қозғалыс мектептегі білім беру ісін реформалау қажеттігін туғызды. Қоғамдық пікірдің қысымымен Халық ағарту министрлігі гимназиялық білім беруді түбірімен қайта құру мәселесін қоюға мәжбүр болды.

1901 жылы комиссия құрылып, қоршаған айналаны пәнін орта мектептің барлық сыныпында енгізуді ұсынды. Бұл жобаны қоғамның либеральдық бөлігі мақұлдады, ал сыныпсикалық білім беруді

жақтаушылар мұны құр әурешілік деп санады, өйткені бастауыш сынып оқушылары жаратылыс ғылымдарын түсінбейді деп есептеді.

Қоршаған айналаны саласы бойынша сарапшы ретінде натуралист Д.Н.Кайгородов шақырылды. Ол кезде Д.Н.Кайгородов табиғат туралы ғылыми – көпшілік кітаптардың авторы ретінде белгілі болатын. Бірнеше жыл бойы ол табиғаттың жылнамасын жариялап, Россияда фенологияның дамуына жол ашқан. Д.Н.Кайгородов мектепте табиғатты зерттеудің міндеті деп балаларды «табиғатты көріп, естіп, түсіне білуге және табиғатпен біртұтас байланыста екенімізді сезіндіруге үйретуден тұрады» – деп насихаттады. Алайда ол қоршаған айналаны баланың ақыл-ойын дамытуда маңызды роль атқарады деген көзқарасты қолдаған жоқ. Табиғат оның пікірінше «өскелең ұрпақтың рухани-адамгершілік тұрғыдан сауығыуына» қызмет етуі тиіс.

Сондықтан анатомиялық-морфологиялық және физиологиялық мәліметтер баланың табиғатты қабылдауын бұзады деген жаңсақ пікірді қолдады.

Д.Н.Кайгородовтың бағдарламасы табиғи бүтін бірлестікті зерттеуден тұрды. Ол мынадай алты бірлестікті көрсетеді: орман, дала, бақ, шалғын, тоған және өзен. Әр бірлестік алғашқы үш сыныпта жыл мезгілі бойынша қарапайымнан күрделіге қарай оқытылуы тиіс болды және қоршаған айналанды оқытудың негізгі тәсілдері экскурсиялар мен фенологиялық бақылаулар деп санады.

Д.Н.Кайгородов жаратылыс ғылымдарының ғылыми жүйелі білімі қажет дегенді теріске шығарды. Сондықтан педагог ғалымдар оның бағдарламасына қарсы болды. Осы келіспеудің нәтижесінде Халық ағарту министрлігі Д.Н.Кайгородовтың бағдарламасын қайта қарап, бастауыш сыныптарда оны қысқартуға мәжбүр болды.

Содан кейінгі жаңа бағдарлама авторы Петербург университетінің профессоры, зоолог В.М.Шимкевич болды. Бұл бағдарламаға А.Я.Гердтің бастауыш мектепке арналған идеялары қоса алынып, ол мынадай мазмұнда болды:

1 - сынып

Қатты, сұйық, газды заттармен танысу;

Қыздыру барысында дене көлемінің ұлғаюы; термометрмен танысу.

Су. Суды сүзу, мұзға айналуы, булануы, тұманның және шықтың пайда болуы;

Тұздың еруі мен кристалдануы; ауа құрамындағы су.

Ауа, ауаның серпімділігі, қысымы, қозғалысы;

Ауа құрамы және тыныс алу және жану кезіндегі ауаның өзгеруі.

Топырақ, топырақтың құрамы; тау жыныстары (қарапайым физикалық қасиеттері).

2 - сынып

Тұқым, тұқымның құрылысы, құрамы және өнуі.

Сабақ, сабақ түрлері және атқаратын қызметі. Бүршік.

Тамыр, түрлері және қызметтері; тамырдың түрөзгерісі.

Жапырақ, құрылысы мен түрлері.

Гүл, түрлері, құрылысы мен бөліктерінің атқаратын қызметтері.

Жемістер, түрлері мен таралуы.

3 - сынып

Адам қаңқасы және оның құрамы. Сүтқоректілер, құстар мен балықтардан айырмашылығы.

Ас қорыту мүшелері; Қан айналу мүшелері; тыныс алу мүшелері; Сезім мүшелері. Тері жабыны.

Осы бағдарлама «табиғаттану» курсы атауымен мектеп бағдарламасына мықтап енді, онда білім «табиғаттың үш патшалығы» бойынша жүргізілді. Қоршаған айналаныдың бастауыш мектепке арналған барлық оқулықтары осы нұсқа бойынша құрастырыла бастады.

1902 жылдың күзінен бастап бағдарлама барлық мектептерге толық енгізілді. Курс бастауыш мектепте «Табиғаттану» деп атала бастады. Оқу материалы төмендегідей жүйеленді:

1 - сынып. Өлі табиғат.

2 - сынып. Өсімдіктер.

3 - сынып. Жануарлар мен адам.

2. Кеңестік дәуірдегі әдістеменің дамуы.

Кеңес мектебі пайда болған алғашқы кезінен—жаңа үлгідегі мектеп құру міндеті күн тәртібінде тұрды. Міне осы уақыттан бастап советтік кезең (2-кезең) болып саналады. 1920 ж. қабылданған бағдарламаларға сәйкес қоршаған айналаныды оқыту мектептің 2-5-сыныптарына оқу пәні ретінде енгізілді, әрі қарай пәндік оқыту жүзеге асырылды. Жаңа бағдарламалар жасауға В.Н.Верховский, Б.Е.Райков, А.А.Яхонтов қатысты. Бағдарламалар негізіне зерттеу әдісі, зертханалық-практикалық сабақтар, экскурсиялар сияқты педагогикалық тәсілдер енгізілді. Алайда ол кездің мектептерінде зертханалық-практикалық сабақтарды ұйымдастыруға қажетті құрал – жабдықтар тапшы болды. Осыған байланысты бірінші орынға экскурсия түрі шықты, өйткені оларға анағұрлым құралдар қажет етпеді. Мектеп зертханасындағы жұмыс экскурсияда жиналған материалдарды өңдеп, талдап, зерттеуден тұрды. Жас натуралистердің экскурсиялық станциялар мен биостанциялар құру жөнінде белсенді жұмыстар жүргізілді. Педагог Б.В.Всесвятскийдің жас натуралистер қозғалысын ұйымдастыруы бүкіл одаққа таралып, қоршаған айналаны бойынша сыныптан тыс жұмыстың маңызды түріне айналды.

XX ғасырдың басында бастауыш сыныптарда табиғаттануды оқытудың жалпы әдістемесі шығарыла бастады. Бастауыш сыныптарда табиғаттануды оқыту әдістемесін дамытуға педагог Л.С. Севрук мол үлес қосты. Ол жеке тақырыптық сабақтарға әдістемелік нұсқау даярлады, әсіресе өлі табиғат бөлімі жайлы тақырыптарға толық етіп жазған. Бұл сол кезде өлі табиғат – өсімдіктер – жануарлар схемасы бойынша жазылған бірденбір жетекші әдістемелік құрал болды.

Алайда бұл пәннің жүргізілуі өте төменгі жағдайда қалды. Оқыту формальды түрде жүрді. Оқу құралдары тапшы, тәжірибе жасауға

арнайы жай болмады, оқу барысында тек бор мен кітап ғана пайдаланылды.

XXғасырдың алғашқы онжылдығында педагог-ғалымдардың күшімен қоршаған айналаны курсының барлық бөлімдерінде қарастырылатын лабораториялық жұмыстарға арналған әдістемелік нұсқау даярланады.

А.Я.Герд атап өткендей табиғатты танып білуде табиғатқа экскурсия өткізудің міндеттілігі және оның маңызды ролі айқын көрсетіліп, мектепке енгізіледі.

1911 жылы Б.Е.Райков қоршаған айналаныды оқытуда тәжірибе-зерттеу әдісін қолдануды ұсынды. Оқушылар өздеріне ұсынылған заттарды немесе организмдерді зерттей отырып, олардың қасиеттері мен құрылысының ерекшеліктерін анықтауға тиіс болды. Зерттеу принципі мектеп жұмысының практикасынамықтап енді. Оқушылардың өз бетінше жұмыс істеуі, оқу материалының тәжірибелік сипаты осы әдістің өзіне тән белгісі болатын. Тәжірибелік-зерттеу әдісі кең тарап, қоршаған айналаны әдістемесінің дамуына үлкен ықпал етті.

1916 жылы К.П.Ягодскийдің «Бастауыш мектептегі қоршаған айналаны дан практикалық сабақтар» атты еңбегі жарық көріп, бастауыш мұғалімдерінің әдістемелік құралына айналды. Кітап Л.С.Севруктің ескірген оқу құралын алмастырып, бастауыш мектепте қоршаған айналаны пәнін оқытудың қалыптасуына елеулі әсер етті.

Қоршаған айналаны пәнін оқыту саласындағы ірі әдіскер А.Я.Гердтің ұлы В.А.Герд болды. Ол өзінің «Естествознание как особый предмет в начальной школе» атты еңбегінде бастауыш мектепте қоршаған айналаныға жеке сабақтар бөлуді, бұл пәнге өзіне тән әдістерімен оқытуды талап етті. Оқулық үлкен тарихи маңызға ие болды. В.А.Герд жаңа үлгідегі мектепті ұйымдастыруға үлкен үлес қосты.

Сонымен революцияға дейін қоршаған айналаны пәндері бойынша педагогикалық, әдістемелік жұмыстар жеткілікті белсенді жүргізілді, бірақ үздік әдістемелік идеялардың практикаға енгізілуі баяу және қиындықпен жүрді. Ол кезде қоршаған айналаны пәні маңызды пән ретінде саналуы жағынан соңғы кезекте тұрды, маңызды пән ретінде саналған жоқ.

1923 жылы мектептегі қоршаған айналаны курсына түбегейлі өзгеріс енгізілді. Мемлекеттік ғылыми кеңес кешенді бағдарлама түзу идеясын ұсынды, бұл жекеленген пәнді оқытуды жоққа шығарды. Бірақ бастауыш мектепте табиғаттанудың жалпы принциптері сақталынып қалды.

1927 жылы МҒК шешімімен бағдарлама негізінің 1-сатысы бастауышта білім беру 4 жылдық болып енгізілді. Табиғаттану негізгі оқу пәні ретінде 1-4 сыныптарға дейін жүргізілетін болды. Бұл бағдарлама 1931 жылға дейін жүзеге асты. 1931 жылдан бастап мектептер он жылдық жаңа жүйеге көшірілді. Соған байланысты бастауыш мектепте табиғаттану пәні бойынша жаңа бағдарлама ұсынылды.

1933 жылы мектепке арналған тұрақты оқулықтар бекітілді, оның ішінде В.А.Тетюрованың «Табиғаттанудың бастамасы» оқулығы бар. Жаңа бағдарламалар мен оқулықтар табиғаттану әдістемесін қайта құруды,

практикалық бағытты күшейтуді талап етті. Осы кезеңде қоршаған айна- ланы әдістемесін дамытуға А.А.Половинкин, К.П.Ягодковский, К.А.Сонгай- ло, С.А.Павлов сияқты педагог-әдіскерлер үлкен үлес қосты.

Александр Александрович Половинкин (1887-1955) бастауыш мек- тепте географияны оқыту әдістемесі саласында жұмыс істеді. 1939 жылы бастауыш мектептің мұғалімдеріне арналған географияны оқытудың алғашқы әдістемесін жазды. Онда оқушыларға алғашқы географиялық «план», «карта» түсініктерін қалыптастыруға нұсқаулар беріліп, оқушы- ларды қоршаған ортамен таныстыру үшін экскурсия жасаудың қажеттігін негіздеді.

Константин Павлович Ягодковский (1877-1943) – бастауыш мектепте қоршаған айналаныды оқыту әдістемесі жөніндегі көптеген еңбектердің авторы: «Бастауыш мектепте қоршаған айналаныдан қалай сабақ беру керек», «Мектепте және үйдегі тіршілік мүйісі», «Бастауыш мектепте қор- шаған айналаныдан практикалық сабақтар», «Қоршаған айналаныдан сабақ беру тәжірибесі» және т.б. бірқатар әдістемелік құралдар жарияла- ды. К.П.Ягодковскийдің еңбектерінде кіші мектеп жасындағы балалардың табиғатты зерттеуге психологиялық қажеттілігі бірінші рет анық және се- німді түрде ашып көрсетіледі. Оның бүкіл ғылыми жұмысының қорытын- дысы «Қоршаған айналаныдың жалпы методикалық мәселелері» кітабы болып табылады.

Қоршаған айналаныды оқыту әдістемесін негіздеуге ұмтыла отырып, автор алдымен педагогикамен және психологиямен байланыстыруды та- лап етеді. Өйткені тәрбие мен оқытудың жалпы теорияларынсыз, бала- лардың психологиялық және физиологиялық ерекшеліктерін ескермейтін әдістемені ғылыми негізде құруға болмайды деп дұрыс есептеді.

К.П.Ягодковский бағдарламалардағы қоршаған айналаны материал- дары мазмұнына қойылатын мақсаттар мен талаптарды көрсетеді. Оның қоршаған айналаныды мүмкіндігінше бұрынырақ оқып білу керек, өйткені бұл келесі жүйелі курстарды оқыту үшін қажетті негіз болып табылады деген.

Сонгайло Константин Антонович (1890-1961) – көбінесе бастауыш сыныптарда географияны оқыту әдістемесі мен мазмұны саласында ең- бектер жасаған географ-методист. Көрнекті педагог-натуралист Сергей Андроникович Павлов мектепте құрал-жабдықтар мен оқу құралдарымен қамтамасыз етуде көп жұмыс атқарды. Оның коллекцияларды дайындау, зертханалық сабақтарға приборлар әзірлеу жөніндегі әдістемелік нұсқау- лары мектептегі табиғат туралы ғылымдарды оқып-үйрену процесін же- тілдіруде үлкен маңызға ие болды. Ол мектепті табиғатқа жақындатуға ұмтылды, онда тірі табиғат бұрышын ұйымдастыруды насихаттады.

Дегенмен бұл кезеңнің бағдарламалары іс-жүзінде тым кең әрі күр- делі болып шықты. Сондықтан олар бірнеше рет қысқартуға ішінара өзгертуге ұшырады. 40-жылдары табиғаттану оқу пәні ретінде бастауыш мектептің алғашқы үш сыныпының оқу жоспарынан алынып тасталынды.

Тек 4-сыныпта ғана өлі табиғаттың жеке курсы енгізілді. 1-және 2-сыныптардағы материал маусымдық құбылыстардың айналасында топталды және өлкетану материалдары жергілікті объектілер бойынша оқытылды. 3-сыныпта өсімдіктер мен оларды адамның пайдалануы, жабайы және үй жануарлары қарастырылды, адам денесі және оның денсаулығын қорғау туралы түсініктер берілді. Тек 4-сыныпта ғана дербес оқу пәні ретінде жүргізіліп, жеке оқулық болды. Он жылдық оқу тәжірибесі табиғаттану бойынша оқу бағдарламалары мен оқулықтардың материалы тым көптігін, бөлінген оқу сағаттарына сыймайтынын және оқушылардың оны ойдағыдай меңгеруі қиын екендігін көрсетті.

2. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің қазіргі кездегі дамуы

XX ғасырдың 50–60-жылдары бастауыш мектептегі жаңа бетбұрыстар, яғни жаңа бағдарламалар мен оқулықтардың жарыққа шығуы. Бұл кезеңдегі табиғаттануды оқыту әдістемесінің дамуы П.А. Завитаевтың, М.Н.Скаткин, А.А. Перроттенің есімдерімен байланысты. Сонымен қазіргі дүниетануды оқыту әдістемесінің дамуы осындай кезеңдерден өткен. Кеңес үкіметі тарағаннан кейін Қазақстан республикасы жалпы білім беретін мектептің бастауыш стандартына сәйкес «Атамұра» бағдарламасын енгізу шешілді. Дүниетану–оқу жоспарында жаңа пән болып, ол «Адам», «Қоғам», «Табиғат» білім блоктарынан тұрады. Бұл пән бұрынғы бастауыш сыныптарда оқытылған «Айналамен таныстыру» (1-2 сыныптар), «Табиғаттану (3-4 сыныптар) пәндерін алмастырады. Мұнда 1-4 сыныпқа дейін дүниетану пәні жеке пән ретінде, әр сыныпқа даярланған бағдарламаға сәйкес жүргізілу тиіс болды

XX ғасырдың 50–60-жылдары бастауыш мектептегі жаңа бетбұрыстар, яғни жаңа бағдарламалар мен оқулықтардың жарыққа шығуы. Бұл кезеңдегі табиғаттануды оқыту әдістемесінің дамуы П.А. Завитаевтың, М.Н.Скаткин, А.А. Перроттенің есімдерімен байланысты.

Александра Александровна Перротте (1880-1963) – бастауыш сыныптардың қоршаған айналаныды оқу жөніндегі педагог-әдіскер. Ол мұғалімдер білімін жетілдіру институтында ұдайы семинарлар жүргізіп, лекциялар оқып және баспасөз беттерінде еңбектерін жариялап отырды.

Мектептерде жұмыс істеген кездерінде үлгі сабақтар және әр түрлі сыныптан тыс жұмыстар жүргізді. Оның «Бастауыш мектепте қоршаған айналаныдан сабақ беру тәжірибесінен», «Бастауыш сыныптарда табиғат зерттеу», «Бастауыш мектептегі қоршаған айналаны бойынша экскурсиялар» – деген еңбектерінің өзіндік маңызы жоғары болды. Ол қоршаған айналаны бойынша көрнекі құралдарға үлкен мән береді. Оның қолынан «Ізбестастар», «Тұз», «Торф» коллекциялары және оларға арналған әдістемелік нұсқаулар шықты.

Петр Алексеевич Завитаев (1890-1970) – қоршаған айналаныды бастауыш мектепте оқытуды жетілдіруде айтарлықтай үлес қосты. Ол өзінің жұмыстарында жаратылыс ғылымдарына тән әдістерге сүйене отырып табиғаттану түсініктері мен ұғымдарын қалай қалыптастыру керек екенін көрсетуге тырысты. Ол жасаған бақылаулар, тәжірбиелер мен экскурсия-

лар жүргізу әдістемесі табиғаттану ұғымдарын қалыптастыруға қажетті нақтылы сезім негізін құруға көмектесті. П.А.Завитаев заттық сабақтардың жүйесін жасады, оларды оқыту мазмұны мен әдістемесін анықтады. Бұдан басқа, ол қоршаған айналаның материалдық базасын жетілдіруде, құрал-жабдықты сабақтарда пайдалану әдістемесін жасауда көп еңбек етті. Ол «1-4 сыныптардағы экскурсиялар мен заттық сабақтар», «1-4 сыныптардың оқу-тәжірибе учаскесі», «1-4 сынып оқушыларының оқу-тәжірибе учаскесіндегі еңбегі» әдістемелік еңбектерін шығарады. Сонымен бірге ол қоршаған айналаны оқушыларға политехникалық білім берудің баспалдағы деп есептеді.

П.А.Завитаев табиғаттану сабақтарында жабдықтар мен көрнекі құралдарды қолдану әдістемесін жетілдіру жөнінде көп жұмыс жасады. «1-4 сыныптарда табиғат зерттеуге байланысты сабақтардың жабдықтары», «Бастауыш сыныптарда қоршаған айналаны сабақтарында тәжірибе жүргізуге арналған жабдықтар» сияқты әдістемелік құралдар жазды.

Михаил Николаевич Скаткин (1900-1984) жиырма жылдан астам уақыт бойы мектептегі қоршаған айналаны бағдарламалары мен 3-4 сынып оқулықтарының авторы болды. Ол табиғаттануды оқыту әдістемесі мәселелеріне көп көңіл бөлді, бұл курстың дербес оқу пәні болып бөлініп шығуына елеулі үлес қосты. Ол оқушылардың танымдық әрекетін күшейту, бастауыш мектепте сыныптан тыс жұмысты ұйымдастыру принциптерін жасады. М.Н.Скаткин көрнекі құралдардың, таблицалардың, картиналардың, коллекциялардың, кинофильмдердің, сондай-ақ оларды сабақтарда қолдануға арналған әдістемелік құралдардың тұтас сериясын жасап шығарды. Ол профессор К.П.Ягодскиймен бірлесіп табиғат күнтізбесін жасады, оған оқушылардың өлі және тірі табиғаттағы өзгерістерді бақылау нәтижелері енгізілді.

60-жылдары оқу жоспарлары, оның ішінде табиғаттану бағдарламасы жаңадан қайта жасалды. Енді бұл пәнді оқып-үйрену 2-4 сыныптан басталды. Бағдарламаның негізіне өлкетану принципі алынды, оның ауқымында оқушылар табиғат пен адамның шаруашылық қызметін оқып-үйренді. 2-сыныптағы тақырыптар маусымдық принципі бойынша орналастырылды, бұл оқушылардың табиғат құбылыстары мен адамның шаруашылық қызметін бақылауды ұйымдастыруға мүмкіндік берді.

3-сыныпта оқушылар табиғат құбылыстарымен және өзі тұратын жердегі қоғамдық өмірмен тікелей танысады. Бағдарламадағы дүниетану принципі оқушылардың жер шары, мұхиттар мен материктер, жердің формасы мен қозғалысы, елдің табиғат зоналарымен танысуы арқылы жүзеге асырылды. Бұдан басқа, мұнда адам ағзасы мен денсаулықты қорғау мәселелері оқытылды. Табиғаттануды оқып-үйрену 4 - сыныпта аяқталды.

Сонымен қазіргі дүниетануды оқыту әдістемесінің дамуы осындай кезеңдерден өткен. Кеңес үкіметі тарағаннан кейін Қазақстан республикасы жалпы білім беретін мектептің бастауыш стандартына сәйкес «Атамұра» бағдарламасын енгізу шешілді. Дүниетану-оқу жоспарында жаңа

пән болып, ол «Адам», «Қоғам», «Табиғат» білім блоктарынан тұрады. Бұл пән бұрынғы бастауыш сыныптарда оқытылған «Айналамен таныстыру» (1-2 сыныптар), «Табиғаттану (3-4 сыныптар) пәндерін алмастырады. Мұнда 1-4 сыныпқа дейін дүниетану пәні жеке пән ретінде, әр сыныпқа даярланған бағдарламаға сәйкес жүргізілу тиіс болды.

3. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің дамуына Қазақстандық әдіскерлердің қосқан үлесі.

Адам мен табиғаттың біртұтастығы жайында пікір айтып, ұлағатты тұжырымдарын қалдырған қазақ ағартушы – ойшылдарымыз аз болған жоқ. Соның ішінде Абай Құнанбаев, Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаевтардың жастардың дүниетанымын кеңейтуге қосқан үлесі зор, жеке зерттеулерді қажет етеді.

Ыбырай Алтынсарин (1841-1889) – қазақтың аса көрнекті ағартушысы, педагог, жазушы. Баланы оқыту, тәрбиелеу жұмысында дүние жүзі педагогика сыныпсыздарының гуманистік идеяларын басшылыққа ала, қазақ даласында оларды оқу-ағарту практикасына енгізген тұңғыш педагог. Оқушылардың дүниетанымын кеңейту жайында пікір айтумен ғана шектелмей табиғат пен адам тіршілігінің байланысын ашатын материалдарды оқу-әдістемелік құралдарға енгізді. Оның: «білім дегеніміз өзімізді қоршаған шындықты танып білу» – деген пікірінен көрінеді. Ғылым негізін балаға өте қызықты, түсінікті етіп оқытуға ерекше көңіл бөліп, орыс тілі, арифметика, табиғаттану сабақтарына сөзді бір тілден екінші тілге аударуға көп көңіл бөлді. Ол өзінің әдеби шығармаларымен тіршіліктің өзекті проблемаларын көтерді. Оның лирикалық өлеңдері, қысқа да әсерлі әңгімелері, мақалалары, табиғат туралы өлеңдері оқыту үрдісінде мәні зор.

Ахмет Байтұрсынов (1873-1937) – қоғам қайраткері, ағартушы-педагог, жазушы. Ол 1926 жылы жазған «Әдебиет танытқыш» еңбегінде сезініп, көріп жүрген нәрселеріміз табиғат заттары, адам қолымен жасалған заттарға адамның өнері, білімі, күші жұмсалғанын, яғни жасанды заттар даярлауға білім керек екендігін айтады.

Балаларға білім берудің алғашқы баспалдағы – бастауыш мектеп. Сондықтан «Адамға тіл, құлақ, қандай керек болса, бастауыш мектеп те үйрететін білім де сондай керек» – деп жазды ол. Бастауыш мектептің 5 жылдық болуын, алғашқы 3 жылын – қазақша, 2 жылын орысша оқыту керек деп ұсыныс берді. «Мектепке керектер» деген мақаласында: «...ең әуелі мектепке керегі-білімді, педагогикадан, методикадан хабардар, оқыта білетін мұғалім. Екінші, оқыту ісіне керекті құралдар, қолайлы пән сайлы болу керек, құралсыз іс істелмейді, пән құралдары қандай болса, істеген іс те сондай болмақшы. Үшінші, мектепке керегі белгіленген программа (бағдарлама). Әр іс көңілдегідей болып шығу үшін оның үлгісі, я мерзімді өлшемі болуы керек...» деп оқытудың дидактикалық принциптерін тұңғыш ғылыми тұрғыда айқындап берді.

А.Байтұрсынов қазақ бастауыш мектептерінде қандай пәндер оқытылуы керек дегенге арнайы тоқталып, ол пәндерді оқу, жазу, дін, ұлт тілі, ұлт тарихы, есеп, шаруа-кәсіп, жағрафия, қоршаған айналаны болуы

керек екендігін нақтылап көрсетеді. Оның «Тіл құралы», «Әдебиет танытқыш», «Оқу құралы», «Маса» т.б. еңбектері оқыту үрдісінде әлі пайдаланып келеді.

Мағжан Жұмабаев (1893-1938) – қазақтың кемеңгер ұлы ақыны. Ол 1922 жылы «Педагогика» оқулығын жазып мұғалімдер қауымына ұсынғанда «Шамам келгенше қазақ қанына қабыстыруға тырыстым» – деп басталады. Бұл дегеніміз қазақ балаларын оқытып, тәрбиелеуге өз тілімізде, қазақи нақышта жазылған оқулықпен ғана ұтымды нәтижеге жететінімізді мегзейді.

«Ұғымның пайда болуы және оның сөз ретінде сыртқа шығуы қоршаған дүниемен бала үнемі кездесіп, сезініп, қабылдауынан барып пайда болады» – деп жазады.

Пайымдаудың сенімге негізделетінін, ал сену үшін ол заттың қоршаған дүниеде болу керектігін, сол жағдайда ғана қабылданған зат не құбылыс туралы пікір айтуға мәжбүр ететіндігі жайындағы қағидасы оқушыларға қоршаған ортадан білім беруде ең тиімді және тірек етуге тұрарлық психологиялық процесс екендігін көрсетеді.

Дүниетанудан білім беру барысында үнемі бар заттар мен құбылыстарға, байқалатын байланыстар мен қатынастарға сүйеніп, оқушылардың сенімін арттыру арқылы ғылыми ұғым беріп, соның нәтижесінде барып олардың ой қорытуына жағдай жасалады. «Бала бір затпен танысатын болса, сол зат туралы сөйлеп ғана қоймай, алып келіп көрсет, көрсетіп ғана қоймай, сол заттың суретін салдыр, суретпен ғана қанағаттанбай, балаларға балшықтан сол затты жасат, сонда әсердің күшті болып, іскерлікке дамытудың бір шарты осы» – дейді ол. М. Жұмабаевтың бұл пікірі осы кезге дейін құнын жоймай келеді.

Қазіргі таңда дамыта оқыту үрдісін қамтамасыз ету үшін оқушылардың ойлау қабілетін, қиялын жетілдіру, шыңдау мақсаттарын жүзеге асыруда. М.Жұмабаевтың бүкіл педагогикалық, психологиялық еңбектерінің мәні зор. Оқушылардың ойын дамыту жолдарын талдаған қағидалары да осы заман талабына сәйкес келіп отыр.

«Әсерлену, суреттеу, еске түсіру, қиял жүргізу арқылы бір затты түгелімен білеміз» – десе, балада болатын сезімдер әсерін талдай келіп, сыртқы дүниені, заттың, құбылыстың ішкі сырын білудің бірден – бір жолы – бала сезіміне жол табу керектігін айтады. Барлық білімнің төрттен үш бөлігін көру сезімі арқылы аламыз. Басқа сезімдер арқылы алған әсерленуді көру арқылы анықтауға ұмтыламыз.

Сондай-ақ «Есту сезімі өте құдіретті. Бізді сыртқы жаратылыспен таныстыратын да осы есту сезімі. Біз егер жануарлардың шуылын, бұлттың күркіреуін, судың сылдырын, жаратылыстың тағы басқа дыбысын, үнін естімесек, жаратылыс бізге мылқау болып көрінер еді» – деген пікірлері қазіргі ғалымдардың оқушыларды психологиялық ерекшеліктерін зерттеу барысындағы пікірлерімен астасып жатады.

М. Жұмабаев: «Ой – ұғымдар жиынтығы болса, ұғым ойдың ісі екенін, ұғымды оймен ғана жасауға болатынын» да психологиялық тұрғыда талдайды.

«Ғылыми деректер арқылы ғана жастардың дүниетанымын қалыптастырып қоймай ортаның бүкіл тамашасынан білім бере білу керек» – деп насихаттайды.

«Табиғат пен адамның жан дүниесі бірге өріліп, бірге астасып жатады» – дейді. Міне, М.Жұмабаев еңбектеріндегі осы сияқты педагогикалық, психологиялық қағидалары дүниетануды оқытудың теориялық, әдістемелік негізін құрайды.

Жүсіпбек Аймауытов (1889-1931) – қоғам қайраткері, қазақ топырағында тұңғыш педагогика, психология, көркемөнер ғылымдары саласында қалам тартқан, құнды ғылыми еңбектер жазған, бірнеше оқулықтар мен оқу құралдарының авторы.

1929 жылы «Комплекспен оқыту жолдары» атты әдістемелік нұсқау жазады. Мұнда мектептегі оқытудың жаңара бастаған жүйесін айтып, «ендігі тиімді жол – оқушыларға күнделікті өмірден, қоршаған ортадан, елдің жаңарған тұрмысынан білім беру» – деп, оқыту мазмұнына арналған тақырыптар ұсынады.

Ол «Табиғат зор тұтас әлем, одан тысқары ештеме болуы мүмкін емес» – дей келе «кез-келген фактіні толық зерттеп білгіміз келсе, оны бақылау керек. Бақылау арқылы ұғым пайда болады. Ұғымның пайда болу жолдары сол көргендерін іріктеу, үйлестіру» – деп көрсетті.

Ж. Аймауытов бастауыш мектепке арнап оқулық, әдістемелік нұсқау жазды. Балаларды оқытқанда оларға затты, құбылысты көрсете, бақылата отырып, сондай-ақ табиғат аясында берген білімнің тиянақты да мәнді болатынын насихаттады.

Ж. Аймауытовтың психологиялық зерттеулері дүниетаным проблема сына тікелей байланысты. Сезіну мен қабылдауды ғылыми тұрғыда дәлелдей келіп, «Адамның бар қылығы денеде болатын өзгеріс есебінен туады» дейді.

Қазіргі таңда бастауыш сыныпта дүниетануды оқыту әдістемесін зерттеушілер, қомақты еңбектер жасап өздерінің елеулі үлестерін қосып жатқан ғалым-әдіскерлер Қ.Аймағанбетова және К.Жүнісқызын айтуға болады.

Қазна Аймағамбетова (1937) – педагогика ғылымдарының докторы, профессор. Қ. Аймағамбетқызының ғылыми зерттеу бағыты: бастауыш буында білім берудің әдістемесін және оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдарын жетілдіру мәселелері; жоғары білім берудің әдістемесін жасау; студенттерге арналған оқулықтар мен көмекші құралдарын жазып, жас өспірімдерді білім беруге керекті оқу-әдістемелік кешендермен қамтамасыз ету болды.

Қ. Аймағамбетова 1968 жылы Республикада ең алғаш жазылған 2-сыныпқа арналған «Табиғаттану» оқулығының авторы. Бұл оқулығы сол кездегі Одақтас республикалар бойынша ана тілінде жарық көрген

алғашқы оқулықтар қатарында болып, 3 жыл бойы ВДНХ (Москва) көрмесінде тұрды. Осы жылдардан бастап «Табиғаттану», «Дүниетану», «Айналамен таныстыру», «Қоршаған орта» т.б. еңбектері қырық жылға тарта Қазақстан мектептерінің қолданысында жүр.

Қ. Аймағамбетова 1970 жылы «Бастауыш сыныптарда Қазақстан тірі табиғатын оқыту» бағытындағы диссертациялық ғылыми зерттеу жұмысын аяқтап, кандидаттық диссертация қорғап, ал 1997 жылы «Бастауыш сыныптағы дүниетануды оқытудың теориялық және әдістемелік негізі» тақырыбында докторлық диссертациясын қорғайды.

2003-2004 оқу жылында Қ. Аймағамбетованың басшылығымен 12 жылдық білімнің бастауыш буындарына арналған білім стандарты бағдарламасы және 1-4 сыныптардың оқулықтары мен оқу-әдістемелік кешендері жарық көріп, мектептерде эксперименттік байқаудан өтуде.

2004 жылы «Бастауышта дүниетануды оқытудың теориялық негізі» атты монография жазған.

2005 жылы «Бастауышта дүниетануды оқытудың негіздері» атты оқу құралы жарық көрді.

2006 жылы «Дүниетануды оқытудың теориясы мен технологиясы» атты оқулық пен «Дүниетану негіздері жәнәдүниетануды оқытудың теориясы мен технологиясы» деген оқу құралы баспадан шыққан.

Қ. Аймағамбетқызының мектептегі білім беру мен сол мектепке маман дайындауды байланыстыра отырып, бастауыш сынып пен мектепке дейінгі тәрбие мәселелерін сабақтастыра зерттеуі жоғарыдағы еңбектерінен байқауға болады.

Өз-өзін бақылау сұрақтары:

1. «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәнінің тарихына қысқаша шолу жасаңыз.

2. «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәннiне үлес қосқан педагог-ғалымдар кімдер және олардың еңбектеріне тоқталыңыз.

3. «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәніне Қазақстан Республикасының ғалым әдіскерлерінің еңбектері жөнiнде не айтасыз?

1.3 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің жалпы ғылыми әдістері мен қағидалары

Жоспары:

1. Әдіс - педагогикалық категория ретінде

2. Оқыту әдістерінің сипаттамасы

3. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің қағидалары

1. Әдіс - педагогикалық категория ретінде

Әдіс – грек сөзі, тікелей аударғанда зерттеу жолы, қандай да бір мақсатқа қол жеткізу, нақты міндетті шешу тәсілін білдіреді. Оқыту

әдістемесінде әдіс деп әдетте оқу пәнін меңгеруді қамтамасыз ететін тәсілдердің, теориялық және практикалық іс-әрекеттердің жиынтығы.

Оқыту әдісі дегеніміз ол мұғалімнің мектеп оқушыларының танымдық қабілетін дамытып, көзқарастарын қалыптастыратын және оларды өмір сүруге дайындайтын білім, іскерлік және дағды беру әдістері. Оқыту әдістері оқушыларға жаңадан білім беруде, бұрын алғандарын бекітуді қамтамасыз етеді, соның нәтижесінде олар мұғалімнің басшылығымен ғылым негіздерін игереді. Оқушыларға, біржағынан әдістердің қай-қайсысы болса да, біріншіден, мұғалім баяндап берген даяр білімді игеруге; екіншіден, мұғалімнің басшылығымен өздігінен жұмыс істеуге көмектеседі. Белгілі бір әдіс сабақтың мақсатына, оқу материалының мазмұнына және танымдық іс-әрекеттің сипатына байланысты әртүрлі бағыт, түрліше күрделілік дәрежесіне ие болады.

Бастауыш сыныптарда бір сабақта бір ғана әдіс қолдану сирек пайдаланылады, керісінше бір әдіс екінші әдіспен үйлестіріліп отырылуы шарт. Білім беру мақсаттарына нәтижелі қол жеткізу үшін әдістердің қайсысы неғұрлым тиімді екенін анықтап алу қажет.

Оқыту әдістерін жіктеп, топтауға негізгі дидактикалық белгілері алынады. Бүгінде дидактикада таңдап алынған белгілердің негізінде бірнеше әдістердің жіктеу тобын бөліп көрсетеді. Мысалы; оқушылардың танымдық деңгейі бойынша, мұғалімнің білім берудегі іс-әрекетінің сипатына, білім алу көзіне байланысты топтап, жіктелгені белгілі.

Оқыту әдістерінің негізгі сыныпсикалықмынадай тобы белгілі;

1. Сөздік әдістері (баяндау немесе түсіндіру, әңгіме, әңгімелесу, оқулықпен жұмыс);

2. Практикалық әдістері (бақылау әдісі, зерттеу әдісі, жаттығу әдісі, практикалық жұмыстар, зертханалақ жұмыстар, дидактикалық ойындар);

3. Көрнекілік әдістері (иллюстрация түрі – плакаттар, кестелер, суреттер, карталар, бейнелер, муляждар, макеттер және демонстрация түрі-тәжірибелер, телекөрсетілімдер, бейнефильмдер, кодопозитивтер, компьютерлік бағдарламалар).

Әр әдістің өзіне тән қолдану ерекшеліктері бар. Айталық, сөздік әдістерді қолдануда оқушылардың білімалу көзі мұғалімнің сөзі болып табылады.

Білім көздері бойынша бөлінген оқыту әдістері оқып – үйрену кезінде бір-бірін толықтырады және жүйе құра отырып, өзара әрекет етеді.

2. Оқыту әдістерінің сипаттамасы.

Оқыту әдістері оқушыларға жаңадан білім беруде, бұрын алғандарын бекітуді қамтамасыз етеді, соның нәтижесінде олар мұғалімнің басшылығымен ғылым негіздерін игереді. Оқушыларға, біржағынан әдістердің қай-қайсысы болса да, біріншіден, мұғалім баяндап берген даяр білімді игеруге; екіншіден, мұғалімнің басшылығымен өздігінен жұмыс істеуге көмектеседі. Белгілі бір әдіс сабақтың мақсатына, оқу материалының мазмұнына және танымдық іс-әрекеттің сипатына байланысты әртүрлі бағыт, түрліше күрделілік дәрежесіне ие болады.

Сөздік әдістеріне баяндау (түсіндіру), әңгіме, әңгімелесу, оқулықпен жұмыс. Сөздік әдістерді өзге әдістермен ұштастыра отырып, оқушыларды нақты бейнелерді вебберальдық білімге, одан соң схема, модель, жер планы сияқты айырықша белгілер жүйесіне ауыстыра үйретуге болады. Көрген нәрсені сөзбен жеткізу, схема түрінде көрсету – міне таным жолы осындай. Сонымен бірге сөздік әдістердің жеке, дербес маңызы бар.

Бақылау әдісіне табиғатты, тірі табиғат бұрышындағы, оқу-тәжірибе үлескесіндегі, географиялық алаңдағы бақылау. Зерттеу әдісі-тәжірибе, эксперимент жасау. Жаттығу әдісіне жазбаша жұмыс, сызба, сурет салу, түрлі практикалық жұмыстар орындау. Көрнекілік әдістері картиналар, диафильм, табиғи көрнекіліктермен жұмыс.

Сабақ материалдарын баяндау әдістерінің бірі мұғалімнің әңгімесі болып табылады. Баяндау ғылыми және әдістемелік жағынан дұрыс болу керек. Мұғалім балаларға қандай болмасын бір білім туралы айтқанға дейін оқулықта жазылғандарды талдап және толықтырып, мағлұматтардың дұрыстығын оқулыққа сәйкес келетін энциклопедиядан, анықтама кітабынан алдын ала қарап, тексеріп алады.

Баяндау балалар түсінігіне жеңіл де қарапайым болуы керек. Мұғалім балалармен сөйлесу арқылы тілдің барынша қарапайым және түсінуге жеңіл болуын қамтамасыз етеді, алайда тілдің түсінуге жеңіл болуын фактілерді бұрмалаумен, тұрпайылықпен, жабайылықпен алмастыруға болмайды. Егер мұғалім өзі мәселені нақтылы түсінбесе, онда ол оқу материалын бала санасына жеткізе алмайды.

Баяндау айқын, көркем, сезімге әсер ететіндей болуы керек. Балалар тек қана ақылына емес, сезіміне де әсер ететін, әсерлі баяндауды есінде ұзақ уақыт сақтайды және жақсы, жеңіл түсінеді. Баяндау барысында бірсарындылықтан алшақтау қажет.

Баяндауда мұндай айқындыққа және бейнелі сөйлеуге жету үшін, мұғалім қажымай өз бетінше ұзақ іздену керек, сабаққа дайындалған кезде табиғаттың әсерлі суреттемелерін және адамның табиғатқа тигізетін әсерін пайдаланып және көркем шығармалардан үзінді келтіре кеткен де жөн. Баяндау міндетті түрде көрнекі құралдар – фотосуреттер, қабырғаға ілетін суреттер, гербарийлер, макеттер және басқа көрнекілермен қатар жүргізіледі. Көрнекі құралсыз баяндауда балада құмартушылық кемиді де, оны оқушылар нашар қабылдайды.

Баяндауды тәжірибемен қатар жүргізуге немесе тежірибені алдын – ала көрсетуге де болады. Баяндаудың стилистикалық, мүмкіндігінше қысқа, бірақ мазмұнды болғаны өте қажет. Баяндаудың ұзақтығы 3 - 4 сыныптарда 10 - 15 минут, ал 1 - 2 сыныптарда 8 - 10 минуттан аспауы қажет.

Баяндау қарқыны нашар оқитын оқушы оның мазмұнын түсіне алатындай болу керек. Өте шапшаң айтылған әңгіме – қажытады, өте баяу баяндалса – ұйқы келтіреді. Сондықтан мұғалім баяндау екінін мазмұнына қарай өзгертіп отырғаны дұрыс. Осылайша баяндауға көптеген қатаң талаптар қойылады. Сондықтан оның мазмұны мен ұйымдастыры-

луына мұғалім үлкен жауапкершілікпен қарауы керек. Мұндай жауапкершілік мұғалімді мұқият дайындалуға, баяндаудың мазмұнын, оның формасын, ұйымдастыру және сабақтағы орнын ойланып, тиянақты әзірлік жасауға мәжбүр етеді.

Әңгіме – бұл мұғалімнің қандай да бір мәселені бейнелеп баяндауы, қайсыбір объектіні не құбылысты сипаттап жеткізуі. Оқушылар әңгіменің көмегімен өздері бақылай алмайтын көптеген құбылыстармен объектілермен танысады.

Әңгіменің білім беру және тәрбие тұрғысындағы маңызы ең алдымен фактілерді дұрыс іріктеуге байланысты. Әңгімеде фактілердің біртіндеп, жүйелі түрде баяндалуы маңызды, материал ғылымның жаңа жетістіктер деңгейінде айтылуы қажет (мысалы, әлі оқулыққа кірмеген мәліметтерді тілге тиек ету). Мұғалімнің әсерлі әңгімесі баланың ой-қиялы мен эстетикалық сезімдерін дамытады.

Сабақтарда әдетте әңгіменің екі типі пайдаланылады. Олардың алғашқысына басты дидактикалық мақсаты қарастырылып отырған мәселе бойынша фактілік білімді баяндаудан тұратын әңгімелер жатады. Олардың қатарына, мысалы, саяхатшылар, халықтың тұрмысы мен мәдениеті туралы, т.с.с. қызықты, деректі әңгімелерді жатқызуға болады.

Әңгімелердің екінші типі – иллюстративтік немесе әңгіме – картиналар. Олардың міндеті – оқушылардың ұғымында қандай да бір объектінің не құбылыстың нақты бейнесін жасау.

Егер бірінші типтегі әңгімелер материалды баяндаудың негізгі әдісі ретінде пайдаланса, иллюстративтік әңгімелер көбіне оқытудың өзге әдістерін толықтырады. Иллюстративтік әңгімелер үшін баяндаудың әсерлілігі мен бейнелілігі айырықша маңызды. Сондықтан оларды көркем және ғылыми-көпшілік әдебиеттердің немесе бұқаралық ақпарат құралдарының негізінде дамиды. Иллюстративтік әңгімелер немесе көркем және ғылыми-көпшілік әдебиеттен алынған үзінділер білім беру талабын орындау үшін барлық принципті қанағаттандыруы тиіс. Сабақта пайдалану үшін көркем және ғылыми-көпшілік әдебиеттен алынған үзінділерге табиғи ғылымдық талабы қойылады.

Бастауыш сыныптарда мұғалімнің баяндауына қарағанда педагогика әңгімесі жиірек өтеді. Әңгіме балаларға қойылатын сұрақтардан, олардың жауаптарынан, мұғалімнің түсіндіруінен және ең соңғы жинақтайтын қорытындыдан тұрады. Әңгіме кезіндегі қойылатын сұрақтар анық, тиянақты, артық сөз араластырмай қысқа етіп құрастырылуы керек. Сұрақтар өз жауабын өзі айтатындай болмай, стилистикалық сауатты құрылуы қажет. Мұғалім сұрақты бүкіл сыныпқа қойып, белгілі бір оқушыдан жауап алады. Сұраққа бірден жауап беруді талап етуге болмайды, балалардың ойлануына мүмкіндік беру керек.

Әңгімелесу әдісі-бастауыш сыныпта жиі қолданатын әдістің бірі. Әңгімелесу барысында оларды ойлауға, талқылауға, талдау жасауға, өз бетімен қорытынды жасауға үйретеді, ой-өрісінің дамуына, логикалық ойлауға жетелейді. Мұғалімнің әңгімелесуге белсене араласуы көңіл-күйі

көтеріңкі болса, балаларды әңгімеге тартып қызықтыра білсе, тіпті нашар оқушының өзі әңгімеге араласуы мүмкін. Ескеретін нәрсе, сөз объектіні қарастырған уақытпен сәйкес келсе, онда мұғалім үлкен тиімділікке қол жеткізіп, көрген бейнені есте сақтауға мүмкіндік жасайды.

Сондай-ақ, белсенді әдістерге сурет салу, оқулықпен жұмыс, карта, план, глобуспен жұмыс, ойын әдістерінің түрлі қырларын қолдану мүмкіндіктерін шебер қолдану қажет.

Әңгімелесудің (сұхбаттасудың) ерекшелігі мұғалім сұрақ қояды, оқушылар жауап береді немесе керісінше оқушы сұрақ қояды мұғалім жауап беру арқылы жүзеге асады. Мұнда оқушылар өз ойларын дәлелді түрде айтуды, картамен, көрнекі құралдармен өз бетінше жұмыс істеуге үйренеді. Сұхбат жүргізудегі мұғалім мен оқушылардың роліне байланысты және оның логикалық құрылымына қарай сұрақ-жауап және толық сұхбат деп бөлінеді. Сұрақ-жауап түрінде өтетін сұхбатта мұғалім оқушылардан негізінен фактіні білетінін көрсететін қысқа жауаптарды талап етеді. Бұл қарапайым әдіс-көбіне жаңадан алынған білімді тексеріп, тиянақтау үшін немесе оқушылар бұрын алған білімді анықтау мақсатында пайдаланады.

Толық сұхбат кезінде мұғалім оқушылардың таным процесін басқарады, олардың назарын қарастырылып отырған объектілер мен құбылыстардың елеулі белгілеріне бағыттайды, өз бетінше қорытынды жасауға әкеледі. Әр сұрақ сұхбаттың негізгі проблемасын шешуге бағыттанып, алдыңғы сұрақтармен логикалық байланыста болуы шарт.

Сұхбатта сұрақтардың әртүрлі типтері пайдаланылады. Бірінші типке оқушыларда бар білімді анықтайтын сұрақтар жатады. Сұрақтардың екінші типі оқушыларды картамен, көрнекі құралдардан және өзге де білім көздерінен жаңа білім алуға бағыттайды.

Оқытудың практикалық әдістері оқушылардың практикалық қызметіне негізделген. Практикалық білік пен дағдыны осы әдістер қалыптастырады. Практикалық әдістері (бақылау әдісі, зерттеу әдісі, жаттығу әдісі, практикалық жұмыстар, зертханалақ жұмыстар, дидактикалық ойындар).

Бақылау табиғатты өздігінен танып білудің бірден-бір негізгі әдісі. Бастауыш сыныптарға арналған дүниетану бағдарламаларында балалардың қоршаған табиғатты бақылауына аса зор көңіл аударылады. Табиғатты тікелей бақылау негізінде балада көптеген нақтылы түсініктер қалыптасады. Табиғаттанудан сабақ беруде әдістемелік жүйенің негізін қалаушылардың бірі – А.Я.Герд «адамзат бүкіл шынайы білімді оқу арқылы емес, бақылаулар, салыстырулар, тәжірибелер арқылы игереді», – деп атап көрсеткен. Табиғатты танып білу, зерделеудің бірден-бір негізгі әдісі-бақылау. Бақылау дегеніміз оқушылардың түсінік пен ұғымдарды, іскерлік пен дағдыны дұрыс қалыптастыру мақсатында тірі және өлі табиғат объектілерін тікелей қабылдауы деп ұғынуымыз керек.

Бақылау біріншіден, қоршаған болмыстан нақтылы және бейнелі түсініктер мен ұғымдар қалыптастыруға соның негізінде төменгі сынып оқушыларының логикалық ойлау әрекетін, ауызша және жазбаша сөзін

дамытуға мүмкіндік береді. Екіншіден материалистік дүниетанымның қалыптасуына себепкер болып, табиғи құбылыстардың үздіксіз өзгеруі мен дамуына, табиғатта болып жатқан құбылыстардың өзара байланысы мен заңдылығына, дүниенің материалдығына және табиғаттың біртұтастығына балалардың көзін жеткізеді.

Оқу тұрғысындағы бақылаудың мақсаты қандай да бір фактілерді жинақтау, бақылау объектісін зерттеу немесе заңдылықтарды ашу болып табылады. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін алдын-ала бақылауға дайындалу жұмысын жүргізу қажет. Ол негізінен төмендегідей:

1. Оқушыларды бақылау объектісімен және оның мақсаттарымен таныстыру,
2. Жұмыс дәптеріне бақылау Жоспары:ын жазу.
3. Бақылау барысымен және оның ұсынылған тәсілімен, фактілерді белгілеу ережелерімен таныстыру.
4. Сипаттау мен қорытындыларды беру.

Бақылау тек табиғи объектілер мен құбылыстар ғана емес олардың суреттері мен бейнелерін, яғни фотосуреттер, моделі, слайдтар мен кинофильм арқылы да бақылау түрі болып келеді.

Бастауыш сыныптарда көбіне басым жағдайда ауа райын бақылау, өсімдіктерді маусымдық өзгерістерін бақылау, тұқымның өнуін бақылау, жыл мезгілі өзгерістерін бақылау, адам еңбегін бақылау, жан-жануарлардың мінез-құлықтарын бақылау т.б. Бақылау ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді болып келеді. Бақылау барысында оқушылар түрлі құрал-аспаптармен жұмыс істеуге машықтанады.

Оқытудың көрнекілік әдістерінің басты ерекшелігі – оларды пайдалануда негізгі ақпарат көзі ретінде сөз емес, әр түрлі объектілер, құбылыстар, техникалық және көрнекі құралдар танылады. Бұл әдістер оқытудың сөздік әдістерімен сабақтасып өте жиі қолданылады. Көрсету, иллюстрация, бақылау көрнекілік принципін жүзеге асыруға мүмкіндік жасайды, бұл әдістердің барлығы да оқушыларға эмоционалдық әсер етеді. Оларға да көрнекілік принципіне қойылатындай (көрсетілетін объектілердің, құбылыстардың реттілігі, қабылдаудың анықтығы мен дәлдігін қамтамасыз ету) сияқты талаптар қойылады. Әдістердің бұл тобына оқытудың әр түрлі техникалық құралдарын пайдалану (магнитофондағы жазбалар (құстардың дауысы), радиохабарлар, экрандық – дыбыс құралдары, телехабарлар, компьютерлік бағдарламалар) жатады.

Қазіргі жағдайда компьютер сияқты техникалық құралдарды пайдалануға басты назар аударылуда. Олар оқушыларға бұрын оқулық мәтінінен игерген көптеген мәліметтерді сапалы игеруге мүмкіндік береді.

Мұғалім сабаққа дайындалғанда әдістің сабақтағы орнын анықтайды, оның тақырыбы мен мақсатын көрсетеді, оқытатын материалын түсіндіруге қажетті көрнекі құралдарды қарап, белгілейді; суреттерді қарап, ондағы керекті объектілерді табады; баяндаудың Жоспары:ы мен конспектісін жазады, Жоспары:ды қарапайым етіп, үш-төрт тақырыпшадан асырмауға тырысады; сөздердің дұрыс айтылуын, дауыс ырғағын қада-

ғалай отырып, әңгіменің бүкіл мазмұнын Жоспары бойынша дауыстап айтып шығады.

Мұғалімнің баяндауы айқын, көркем және қызықтыратын болып құрылса және оқушыларды өзіне тартып, материал мазмұнына қызықтыра алса, оқушыларды жұмылдырады, оларға жауаптарын дұрыс құруға үлгі береді.

Идеялық – саяси бағытта болатын баяндау мен әңгіме оқушыларға нақты білім береді, оларды іс-жүзінде қолдануға деген тілек туады. Мұғалімнің баяндауы мен әңгіме бірін-бірі толықтырып әңгімені оқумен және жұмыстың басқа түрлерімен үйлестіріп, бағдарламаға сай білім беріледі. Бұл оқушыларға ой тудырып, оқылатын тақырыптың балаларға жаттандылық түрде емес, түсінікті болуына көмектеседі. Баяндау мен әңгіме карта, көрнекі құралдар пайдаланумен, көркем әдебиет оқумен, есеп шығарумен, тәжірибе жасаумен байланыстырылады. Баяндау кезінде балалар селқос отырса, әңгіме кезінде барынша белсенді отырады, ойланады мұғалімге олардың ойларын шеберлікпен басқарып, оны қажетті арнаға бағыттап отыру міндеттеледі.

Әңгіме әдісі сурет бойынша әңгіме, оқылған тексті бойынша әңгіме, оқылатын материалдың негізінде карта бойынша әңгіме, жасалған тәжірибе желісінде әңгіме түрінде қолданылады.

Оқытуда көрнекілік әдістерін пайдаланғанда төмендегі шарттар сақталуы керек:

- а) қолданатын көрнекілік оқушы жасына сай болуы керек;
- б) көрнекілік шектеулі пайдаланылуы керек және оны бірте-бірте тек сабақтың қажет сәтінде көрсету керек;
- в) оқушыларға көрсетілетін дүниені жақсы көре алатындай етіп ұйымдастырылуы қажет;
- г) иллюстрацияны көрсеткенде басты, маңызды жақтарын бөліп көрсеткен жөн;
- д) құбылыстарды көрсету кезінде берілетін түсініктерді тыңғылықты ойластыру керек;
- е) көрсетілетін көнекілік материалдың мазмұнымен сәйкес болуы керек;
- ж) көрнекі құралдардан немесе көрсету қондырғыларынан ақпаратты табуға оқушылардың өзін белсендіру.

Әдістемелік тәсілдер – бұл педагогтың логикалық және қолданбалы дағдыларды меңгеруге бағытталған нақты әрекеттер. Мысалы, әртүрлі масштабтағы карталарды салыстыру, өзен ағысының жылдамдығын анықтау, тау баурайының көлбеулігін өлшеу т.б. Сонымен, тәсіл дидактика тұрғысында әдіске қарағанда аясы тарлау таксономиялық бірлік болып табылады. Әр әдіс өзара байланысқан көптеген тәсілдерден тұрады. Әдістемелік тәсілдерді білмейінше пәнді оқыту әдістерін меңгеру мүмкін емес. Дүниетану пәні бойынша ерекше сипаттағы сабақ типтері жүзеге асады. Мысалы, түсіндіріп оқыту сабағы, заттық сабақтар, тәжірибе көрсету сабағы.

Түсіндіріп оқыту сабағы. Түсіндіріп оқыту сабағының басқа сабақтарға қарағанда өзіндік ерекшелігі сол бұл сабақта тек жаратылыс ғылымдары сипатындағы заттар және олар жайлы білім ғана қалыптасып қоймай оқу мен жазуға үйрету талаптары да жүзеге асады.

Түсіндіріп оқыту сабақтары табиғатты және ондағы құбылыстарды танып білуде негізінен мынандай үш мәселені шешеді:

1. Балаларға табиғат туралы жаңа ұғымдар және жаңа білімдер беру;
2. Балаларды жақсы оқуға үйрету;
3. Олардың оқығандарын саналы түрде түсіне, талдай білуіне көмектесу. Сонымен бірге дәптермен жұмыс барысында жазу дағдылары да қалыптасуына мүмкіндік туады.

Түсіндіріп оқыту сабақтары әсіресе әлі оқу мен жазу дағдылары толық қалыптасып үлгермеген 1 - 2 сыныптарда өте маңызды әдіс болып табылады. Мұнда дауыстап оқыту, оқылған әрбір абзацты мұғалім түсіндіру және оқушылармен бірге талдау ұйымдастырылуы керек. Сыныпы жоғарылағаннан кейін мақаланы іштей оқып, жаппай сұрақтар қою арқылы түсінігін сұрау арқылы талдап мақаладағы негізгі мәселені саналы түсінуіне жетелеу керек.

Ұғымды игеру үшін көбіне көркем әңгімелерге қарағанда басқа тәсілді қолдануды талап ететін іске пайдалы ғылыми мақалаларды оқуға зор көңіл бөлінуі керек.

Дүниетану сабақтарында түсіндіріп оқыту міндетті түрде көрнекі құралдарымен, экскурсия мен бақылау кезіндегі білімдерімен үйлесім таппаса түсіндіріп оқыту бос сөзділік болады. Онда түсіндіріп оқыту тек балаларды оқуға ғана машықтандырып, оқығанына мән бере алмайтын өмірден қол үзген тәсілдің бірі болып шығады.

Түсіндіріп оқыту сабақтары мынандай элементерден тұрады: әңгіме мазмұнын түсінуге оқушыларды дайындау, яғни кіріспе әңгіме; әңгімені оқу, мазмұнын талдау, сөздік жұмысын жүргізу; оқушылар түсінігін айтып беру үшін Жоспары: түзу және Жоспары:ға сүйене түсінігін айтуды талап ету.

Түсіндіріп оқыту сабақтарын бес типке бөледі.

1. Оқушыларды тұрған жерінде өз бетінше жасаған бақылауларымен байланыста оқыту;
2. Экскурсия соңынан оқыту;
3. Заттық сабақтардың соңынан оқыту;
4. Тәжірибелер соңынан оқыту;
5. Мұғалімнің әңгімесі мен баяндауына негізделген көрнекі құралдарды қарастыра отырып оқыту.

Бұл сабақ типтерінің бір-бірінен айырмашылығы мақаланы не әңгімені түсіндіруге кіріспе және мақала не әңгіменің мазмұнында болып келеді.

Бақылау негізінде түсіндіріп оқыту. Мұғалім оқушыларға табиғаттан немесе күнделікті тұрмыстан кез келген бір құбылысты бақылауды тапсырады. Сонан соң бала бақылаған объектісі не құбылысы жайлы әңгіме түзеді. Мұнда бала бақылаған дүниелері жайлы ойланады және

оның себеп – салдарын түсінуге, түсіндіруге тырысады. Бұл баланы түрлі ұғымдарды ұғынуға, логикалық талдай білуге машықтандырады. Бақылау негізінде түсіндіріп оқыту оқушылардың білімін кеңейтеді және тұрмыстық тәжірибе қалыптасады.

Экскурсия соңынан оқыту. Мұндай сабақ экскурсиядан алынған материал әңгіме мазмұнын түсінуге болатындай жағдайда, кейде оқу жылының басында өткізілген экскурсия аралығында өткізіледі, ал әңгіменің өзі оқу жылының ортасында бірнеше ай бойы жүргізіледі. Бұл жағдайда экскурсиядан алған білімдерін, бақылау қорытындысын жазып алу немесе сурет түрінде қағазға сызумен тиянақтайды. Оқыту сабағында балалар экскурсияда көргендерін еске түсіреді. Содан кейін балалар әңгімені дауыстап оқып шығады, таныс емес сөздерді талдайды, екінші рет іштерінен оқып шығып, мұғалімнің тақтаға жазған тапсырмаларын орындайды. Оқушылар әңгіменің мазмұны және экскурсиядан көргендері бойынша қорытынды жасайды.

Тәжірибе соңынан оқыту. 1 - сыныптан бастап балалар мұғалім көрсеткен тәжірибелерден әр түрлі табиғи құбылыстарды, мысалы: қардың еруі, мұздың қатты күйден сұйыққа айналуы, судың булануы, топырақтың суды өткізгіштігі т.б. бақылайды. Жасалған немесе бақылаған тәжірибелерден кейін оқушылар соған сәйкес әңгімелерді оқиды да тиянақты қорытынды жасайды.

3. Қоршаған айналаны оқыту әдістемесінің қағидалары

Оқыту принциптерін білу оқу үрдісін оның заңдылықтарына сәйкес ұйымдастыруға, оқу материалының мақсаттарын орынды анықтауға және мазмұнын таңдап алуға, оқытудың түрлері мен әдістерінің мақсаттарына тиісті түрін таңдауға мүмкіндік береді.

Қоршаған айналаны пәнінен оқу материалын іріктеу кезінде ұғымдардың ғылымилығы мен түсініктілігі ескеріледі, осыған байланысты негізгі білім қарапайым түсініктер мен ұғымдар деңгейінде беріледі. Мұндай түсініктерге заттар мен денелер, ауа мен судың қасиеттері, минералдар, тау жыныстары мен пайдалы қазбалар, тірі табиғат алуандығы, табиғат процестері мен құбылыстары туралы білім жатады.

Оқытудың әрбір кезеңінде бастапқы түсініктер тереңдеп, мазмұны кеңейеді және біртіндеп білімге айналады. Бұл білім «түсінік-ұғым-білім» схемасы бойынша қалыптасады. Мұндай жүйелілік білім мазмұнының біртіндеп тереңдеуін қамтамасыз етеді. Пәнді оқып-үйрене отырып, оқушылар өздерінің бақылауларын, бұрын алған ұғымдарын қорытындылайды, оларда өздері меңгерген білімнің негізінде жаңа түсініктер мен ұғымдар қалыптасады. Мазмұнның жүйелі толығыуы оқушылардың білімін тиянақты етіп бекітуге мүмкіндік береді.

Оқу материалдары белгілі бір жүйемен реттеліп Жоспары:ланбаса білім тиянақты қалыптаспайды. Сондықтан білім жүйесінде әр пәннің өздеріне тән бекітілген бағдарламасы болады. Осы бағдарламаға сәйкес оқу материалдары белгілі принциптермен іріктеліп, жүйеленеді, яғни жүйелілік, бірізділік принциптерімен жүзеге асады. Сондай-ақ материал-

дың тәрбиелік орны, ғылыми тиімділік тұрғысы, көрнекілік жүйе, өлкетану, жеделдете оқыту, қиындықта оқыту, қарапайымнан күрделену бірізділігі сияқты принциптер ұсталынады.

Оқытудың ғылымилық принципі білім беру мазмұнының қазіргі ғылым мен техниканың, әлемдік өркениеттің жинақтаған тәжірибесінің даму деңгейіне сәйкестігін қарастырады. Бастауыш сыныптарда қоршаған айналаны ғылымдарының қазіргі жетістіктері мен жаңалықтарын кірістіре отырып, нақты ғылыми фактілермен, құбылыстармен, табиғи заңдылықтармен таныстыруға бағытталу болып табылады.

Оқыту жүйесінде негізгі деп саналатын принцип – көрнекілік принципі. «Егер оқушыларға нақты шынайы білім беруге ниеттенсек, онда біз барлығын жеке бақылауымыз бен сезім көрнекілігі арқылы оқытуға ұмтылуымыз керек», – деген А.Я.Коменскийдің пікірі дәлелдейді. Сондай-ақ, К.Д.Ушинский «қандай да бір жағдайды қабылдауға сезім мүшелері қанша көп қатысса, ол біздің есімізде сонша берік сақталады», – деген.

Оқытудың көрнекі және техникалық құралдарын қолдану материалды тиімді игеруге жағдай жасайды. Сонымен қоса оқушылардың танымдық қызметінің белсенділігін арттырады, өмірмен байланыстыру қабілеттерін дамытады, байқағыштыққа тәрбиелейді, оқуға деген қызығушылығын арттырады және білім санада ұзақ сақталып, игеріледі.

Оқытудағы реттілік пен жүйелілік принципі оқулықтар мен бағдарламаларда жүйелеп құрумен, пәнаралық және пәнішіндегі байланыстарды орнатумен іске асырылады.

Оқытуда жүйелілік тұрғыда дамыту оқу материалын нақты құрылымдауға, оқылатын оқу пәні бойынша оқулық пен көрнекі құралдардың жиынтығын жасауға мүмкіндік береді. Жүйелілік құрылымдау оқылатын материалдағы басты ұғымдар мен категорияларды бөліп көрсетуді, олардың басты ұғымдармен байланысын орнатуды талап етеді.

Оқытудағы бірізділік оқу материалына түсініктілікті, оны берік меңгеруді, қиыншылықтардың бірте-бірте артуын және оқушылардың танымдық мүмкіндіктерінің дамуын қамтамасыз етеді.

Өлкетану принципі – табиғат және адам еңбектері оқытылатын сабақтардың бәрінде белгілі бір ретпен, жүйелі түрде, күнделікті қолданып отыру қажет. Өлкетану екі бөлімнен тұрады:

а) мектеп айналасындағы жерлерді сипаттайтын материалдарды жинау;

б) жиналған материалдарды сабақта пайдалану. Өз ауданын зерттеуді ауылда мектептің ауласынан бастап, одан кейін ауладан ауылға, ауылдан ауданға ауысқан жөн. Қалада-ауладан көшеге, көшеден өз ауданына, одан кейін бүкіл қаланы зерттеуге көшу керек. Әдетте өз жерін зерттеу төмендегі жоспары бойынша жүргізіледі: Қаланың, ауданның географиялық орны; Қаланың немесе ауданның жер бедері, пайдалы қазбалары; Климаты; Сулары; Топырағы; Өсімдіктері мен жануарлар жүйесі; Ауданның өткен тарихы; Халқы, олардың айналысатын кәсібі; Даму перспективалары. Осылай тікелей зерттеу негізінде көптеген түсінік-

тер тұжырымдауға мүмкіндік береді; оқушылардың байқампаздығы күшейеді, тек оқулықтан ғана емес, айналадағы табиғат пен өмірден де білім алуларына көмектеседі; өз өлкесін танып білу арқылы туған жерге деген сүйіспеншілігі артып, патриоттық сезім қалыптасуына мүмкіндік береді.

Өз-өзін бақылау сұрақтары:

1. «Қоршаған айналанды оқыту әдістемесі» пәнін оқыту әдістері атаңыз.
2. Оқыту принциптерін білу оқу үрдісін оның заңдылықтарына сәйкес ұйымдастыру, оқу материалының мақсаттарын анықтау және мазмұндау.
3. Оқыту сабақтарын бес типтерін атау және түсіндірме беру.
4. Экскурсияның маңыздылығы мен және сынып классификациясын сипаттау.

ТАРАУ 2 «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» бойынша сабақтарды ұйымдастыру

2.1 "Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі" бойынша жұмысты ұйымдастырудың негізгі түрлері

Жоспары:

1. Сабақ туралы түсінік
2. Сабаққа қойылатын талаптар
3. Сабақтың құрылымы
4. Сабақ типтері: кіріспе, қорытынды, топсеруен, сарамандық, зертханалық, аралас, заттық, олардың ерекшеліктері

1. Сабақ туралы түсінік

Мектепте оқу пәндерінің материалдарын меңгерту үшін ұйымдастырылатын біртұтас жүйе оқу-тәрбие процесі деп аталынады. Бастауыш мектепте оқыту және тәрбиелеу әртүрлі ұйымдастыру формаларында жүргізіледі. Оқытуды ұйымдастырудың формасы дегеніміз мұғалім мен оқушылардың оқу әрекетіне қолайлы жағдай жасау үшін арнайы ұйымдастырылған, белгілі тәртіппен өтілетін жұмыс. Оқу жұмысының әрбір формасы мұғалім мен оқушылардың іс-әрекетінің сипатына, оқушылар құрамына, оларды сабақ кезінде ұйымдастыруға, сонымен бірге оқу уақытының режиміне байланысты.

Қазіргі кезде қоршаған айнала сабақтарының ұйымдастырылуы мына төмендегідей түрде жүргізіледі: сынып сабағы, лабораториялық-практикалық сабақ, сабақтан тыс жұмыстар, үй жұмысы, сыныптан тыс жұмыстар (экскурсия, бақылау, мерекелік кештер, үйірме).

Сабақ – оқу жұмысын ұйымдастырудың басты формасы болғандықтан, оның атқаратын қызметі мен оқыту процесінде алатын орны ерекше екенін білу қажет. Сабақта оқушыларға білім берумен қатар, олардың рухани қасиеттері мен ақыл-ой қабілеттерін дамыту мақсаттары кезделеді. Сабақ – күрделі психологиялық және дидактикалық процесс, онда оқушылармен педагогикалық қарым-қатынас жасау және тәрбиелеу міндеттері іске асырылады. Оқыту процесінің негізгі компоненттері (құрылымдық бөліктері) мақсаты, мазмұны, әдіс-тәсілдері, бақылау мен бағалау – сабақта да орын алатыны заңдылық.

Сабақ – жастары шамалас топқа ұйымдасқан оқушылардың сыныпс деп аталатын тұрақты құрамымен, мұғалімнің басшылығымен ортақ оқу бағдарлама арқылы қатаң сабақ кестесі бойынша жүргізілетін оқу түрі. Сабақ барысында оқушылар білім, білік, дағдыны иемденеді, олардың қабілеттері, қызмет тәжірибесі, араласуы және өзіндік көзқарастары дамиды, сонымен бірге мұғалімнің педагогикалық шеберлігі жетіледі. Сабақ оқыту жұмысын ұйымдастырудың негізгі формасы болу себебі – ол алдымен мұғалімге оқытатын пәннің мазмұнын жүйелі түрде баяндауына мүмкіндік береді.

Сабақ – сыныптағы барлық оқушылардың қатысуы міндетті, қатаң сабақ кестесі бойынша жүйелі түрде жүргізілетін оқу түрі.

Лабораториялық-практикалық сабақ – бұл да міндетті оқу түрі, бірақ бұл сабақ түрін өткізуге арнайы жабдықталған кабинет және құрал-жабдықтар талап етіледі.

Үй жұмысын ұйымдастыру – мұғалімнің тапсырмасы бойынша оқу материалдарын қайталау мен бекіту мақсатында және сондай-ақ оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға бағытталған өз бетінше орындалатын жұмыс.

Экскурсия – ерекше сабақ түрі, мектептен тыс орындарда өтіледі; арнайы әдістемені талап етеді. Экскурсия сынып сабағының бір бөлігі, сондай-ақ сыныптан тыс сабақ түріне де жатады.

Сабақтан тыс жүргізілетін жұмыс түрлері – оқу бағдарламасына сәйкес бүкіл сынып бойынша табиғатқа бақылау, мектеп маңындағы тәжірибе алаңындағы жұмыстар, географиялық алаңдағы жұмыстар, тірі табиғат бұрышындағы тақырыптық жұмыстар және бағдарламадан тыс бәріне міндетті емес сыныптан тыс жұмыстармен үйлесетін түрлері.

Сыныптан тыс жұмыстар – оқушылардың өз бетінше, өз құштарлығымен айналысатын, үйірме мүшелерімен жүргізілетін жұмыс түрлері.

Әр оқу формасы мектепте білім беру жүйесіне кіретін, бірін-бірі толықтырады және пәннің материалдарын толық, жан-жақты меңгеруге мүмкіндік береді. Оқушылардың белсенділігі, пәнге деген қызығушылығы әсіресе, сабақтан тыс жүргізілетін мысалы, экскурсия, түрлі бағыттағы үйірмелер, факультативтік сабақтардың көмегімен артады. Ендеше, білім беру үрдісінде білім, тәрбие, дамыту мақсаттары бірін-бірі толықтыра түсетін түрлі оқыту формаларын үйлесімді қолдану жағдайында ғана жүзеге аса алады.

Қоршаған айнала сабақтары бастауыш сыныпта оқытылатын басқа пәндік сабақтардан өзіндік сипатымен ерекшеленеді. Дүниетану сабақтарында мұғалім қоршаған айналаны ғылымдарын меңгертуге арналған оқыту әдістері қолданады, ол өз кезегінде жоғарғы сыныптарда физика, география, биология, химия пәндерін оқып үйренуге жоғары деңгейде мүмкіндік жасайды. Бұл әдістер табиғат объектілері мен құбылыстарды бақылау, практикалық жұмыстар мен тәжірибе қою (жасау), экскурсия кезіндегі түрлі жұмыстар және т.б. Нәтижесінде жаратылыс құбылыстары мен заттарын толық тани отырып, олардың себебін де түсіндіріп, жан-жақты талдап, қорытындылауға машықтанады, бұл баланың белгілі деңгейде білімінің кеңеюіне және оның логикалық ойлау қабілетінің қалыптасып, дамуына көмектеседі.

2. Сабаққа қойылатын талаптар.

Педагогикалық оқыту үрдісінде сабақтың артықшылықтары оның фронтальды, топтық және жекелей жұмыстарды өзара үйлестіре біріктіру мүмкіндігінің молдығында; мұғалімнің материалды жүйелі және ретімен түсіндіруге, оқушылардың танымдық қабілеттерінің дамуын басқаруға және ғылыми көзқарастарын қалыптастыруға мүмкіндік береді, оқушы-

лардың басқа да оқу түрлерін, соның ішінде сыныптан тыс және үй тапсырмаларын орындауға ынталандырады; оқушылар сабақта тек білім, білік және дағды жүйесін ғана емес, танымдық қызмет әдістерінің өзін де иемденеді; сабақ педагогикалық қызметтің мазмұны мен әдістері арқылы тәрбиелік міндеттерді тиімді шешуге мүмкіндік береді.

Сабақ – бәрінен бұрын ол мұғалім оқушының жеке тұлға тұрғысында дамуына, ойлау қабілетінің жылдам өсуіне, білімді, ойды және оны терең игеруіне, онда адамгершілік негіздерді қалыптастыруға бар мүмкіндіктерін пайдаланатын негізгі сәттер.

Ж. Аймауытовтың тұжырымдамасына сәйкес, «Сабақ беру – үйреншікті емес, ол үнемі жаңадан жаңаны табатын өнер». Ендеше, сабақтың жемісті болуы мұғалімнен үлкен шеберлікті және өнерді, еңбекті қажет етеді.

В.А.Сухомлинский сабақтың атқаратын ролін жоғары бағалап былай тұжырымдаған: «Сабақ-мұғалім күнбе-күн оқушыларға білім, тәрбие беретін және жан-жақты дамытатын оқу-тәрбие процесінің негізгі саласы», және «Сабақ мұғалімнің жалпы және педагогикалық мәдениетінің бет-бейнесі, оның интеллектілік байлығының өлшемі, оның ой-өрісінің, эрудициясының көрсеткіші». Яғни сабақта мұғалімнің жеке басының үлгісі оқушылар үшін маңызды болып табылады.

Сабақ оқытудың ұйымдастырылған түрі ретінде – динамикалық құбылыс. Ол педагогикалық үрдістің негізгі даму тенденцияларын оның біртұтастығы бағытында бейнелей отырып, ұдайы дамиды. Бәрінен бұрын ол оқытудың үш бірлік: білім беру – тәрбие дамыту қызметін тиімді іске асыруда көрінеді, олай болса, оқушылардың табиғи қасиеттерін шығармашыл дамытуға бағытталғандығымен айқындалады.

Сабақты дамытудың басқа тенденциясы әр сабақты өмірлік маңызды мазмұнмен толықтыруда, оқытуды оқушы өмірінің табиғи құрамдас бөлігі ретінде ұйымдастырудан көрінеді. Осыған байланысты сабақ танымның арнайы ұйымдастырылған формасы болып қана қоймайды, сондай-ақ әлеуметтік және адамгершілік тұрғысынан алғанда толыққанды араласу болып табылады.

Жақсы сабақ төмендегі мына белгілер арқылы сипатталады:

- оқушыларды логикалық тұрғыда ойлантуға, яғни проблемалы құрылған тәсілдер кіріктірілген;
- оқушылардың белсенділігін тудырған жағдай;
- мұғалімнің шығармашылықпен жұмыс істеуі;

Оқу-тәрбие процесіндегі алуандық оқу материалдарының мазмұны мен мақсатына байланысты түрлі әдістер мен әдістемелік тәсілдерді, ұйымдастыру формаларын қолдану талап етіледі және осыған орай сабақтар да түрліше болады. Олар түрліше болғанымен барлығы баланың ойлау қызметін дамытуға, тапқырлыққа және қоршаған дүниені танып білуге ұмтылуына бағытталуы шарт.

Сабақты нәтижелі ұйымдастыруға нақты мынандай талаптар қойылады:

1. Мектептегі сабаққа қойылатын негізгі талап – сабақта оқытудың жалпы білім беру, тәрбиелеу және дамытушы қызметтерін жүзеге асыру болып табылады.

2. Әр сабақтың айқын мақсаты, мазмұны, жоспары және оның құрылымы алдын – ала белгілі болуы тиіс.

3. Сабақ оқыту принциптерінің ережелері мен талаптарына сәйкес болуы қажет. Бұл орайда Ж. Аймауытовтың мұғалімге сабаққа байланысты берген төмендегі бағалы нұсқауларын есте сақтаған жөн.

а) Жаңа берілетін сабақты баланың білетін мағлұматтарымен ұштастыру.

б) Тиісті таныстыру арқылы сабақтың мазмұнына ынталандырып, ілтипат аудару.

в) Қажетсіз мағлұматтардан сақтанып, баланың қызығушылығын тудыратын қызықты мәліметтерді ғана сөйлеп үйрету.

г) Баланың ішін пыстыратын біркелкі мағлұматтардан алшақтап, лайықты салыстыру, ұқсастыру және түрлі оңтайлы әдістермен оқытуды жандандыру.

д) Оқыту деректі, көрнекі болу, осыған сай түрлі жобаларды дұрыс қолдану.

е) Оқушыларды ынталандыру үшін үйрететін нәрсеге мұғалім өзі де ынталану, өзі де жақсы көру керек; мұғалім сүйген нәрсені оқушыда сүйеді.

4. Сабақтың ғылыми мазмұны оқушылардың жас және дара ерекшеліктеріне сай ұғынымды, түсінікті болуы керек. Сондай-ақ, сабақта оқушылардың бойында біліктер мен дағдыларды қалыптастыру міндеті жүзеге асырылуы тиіс.

5. Сабақтың мазмұны оқытатын пәннің бағдарламасына сәйкес болуы және әрбір сабақ басқа сабақтар жүйесінің буыны болуы міндетті нәрсе.

6. Сабақта оқушылардың білімге ынтасы мен қызығуын арттыру үшін сабақтың құрылымы мен әдістерін түрлендіріп, көрнекі және техникалық құралдарды, түрлі ойын элементтерін тиімді қолдану керек.

«Баланың ынтасын тарту үшін оқытылатын нәрседе бір жаңалық болуы керек» – деп, Ж. Аймауытов жай айтпаған.

Сабақта оқушылардың таным белсенділігін арттыру үшін проблемалық ситуациялар туғызып, проблемалық міндеттер мен тапсырмаларды орындауға басшылық ету.

Сабақ біртұтас құбылыс бола тұрып, бірнеше, түрлі дидактикалық мақсаттардың орындалуын талап етеді. Мұғалім алдымен оқушыларды сабаққа дайындау, одан кейін өткен материалды еске түсіру, жаңа материалды түсіндіру, оны бекіту, үй тапсырмасын беру сияқты мақсаттарды көздейді. Осындай мақсаттарды орындауға бағытталған сабақтың белгілі кезеңдері, құрылымды бөліктері болады, олар сабақтың басталуы, үйге берген тапсырманы тексеру, оны пысықтау және нұсқау беру, мұндай жағдайда сабақ құрылымы толық сақталған делінеді. Сонымен сабақ құ-

рылымы – деп сабақтың барысында оның құрамды бөліктерінің, кезеңдерінің бір-бірімен ұштасып, белгілі тәртіппен жүзеге асырылуын айтады.

3. Сабақтың құрылымы.

Барлық сабақтар дидактикалық мақсаттары мен оқыту әдістеріне қарай 4 типке бөлуге болады.

1. Жаңа білім, дағдылар мен машықтар қалыптасатын сабақтар;
2. Білім мен дағдыны жетілдіретін, тиянақтайтын сабақтар; жинақтап, қорыту сабақтары;
3. Білімді тексеру сабақтары.
4. Аралас сабақтар.

Дидактикада Я.К.Коменский, И.Ф.Гербарт, К.Д.Ушинский, Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынов т.б. негізін салған оқыту теориясында – сабақтарды топтастыруға байланысты қалыптасқан көзқарас бар екені белгілі. Сондай-ақ, кеңес дәуірінде және одан кейінгі кездерде жарық көрген дидактикалық еңбектерде сабақтарды топтастыру жалпы алғанда, мынандай критерийлерге негізделеді.

1. Сабақтың дидактикалық мақсаты;
2. Сабақтың құрылымы (дидактикалық кезеңдері, этаптары);
3. Сабақта қолданылатын негізгі бір әдісі.

Бірінші белгіге байланысты сабақтың мына түрлері анықталады: кіріспе сабақ, жаңа білім беру сабағы, бекіту, қайталау, дағды қалыптастыру сабақтары, білім тексеру, бағалау сабағы т.б. Екінші белгі бойынша – аралас сабақ, пәнаралық сабақ т.б. Үшінші белгі бойынша – пікірталас сабағы, компьютерлік сабақ т.б. Әрине, бұлардың жеке пәндерді оқыту ерекшеліктеріне байланысты түрлі нұсқалары, өзгермелі түрлері болуы мүмкін.

Сабақ құрылымын аралас сабағының мысалында түсіндірейік:

Аралас сабақта сабақтың барлық дидактикалық кезеңдері, бөліктерінің ұштасуы орын алады. Сабақтың бұл түрі бастауыш сыныптарда кеңінен қолданылды. Төменгі сынып оқушылары біркелкі жұмыстан жалығады, жылдам шаршайды. Ал, аралас сабақтағы оқу жұмысының әртүрі, бірінен кейін бірі ауысып отыруы балалардың таным белсенділігін арттыруға, зейіндерінің тұрақтануына мүмкіндік береді.

1. Сабақтың ұйымдастыру кезеңі. Оқушыларды сабаққа дайындау.
2. Үй тапсырмасын тексеру.
3. Сабақтың мақсаты мен міндеттерін қою.
4. Жаңа материалды түсіндіру.
5. Оны пысықтап, бекіту.
6. Сабақты қорытындылау және үйге тапсырма беру.

Аралас сабақтағы оқу жұмысының әртүрі, бірінен кейін бірі ауысып отыруы балалардың таным белсенділігін арттыруға, зейіндерінің тұрақтануына мүмкіндік береді. Бұл сабақ типі бастауыш сынып оқушыларына арналған.

Сабақтың мақсатын ойластыру барысында мынадай 3 сұраққа жауап табу керек:

- не меңгерілу тиіс?

- меңгерту процесінде жаңа ұғымдардың белгілі қандай қызметтері туралы айтылады?

- қандай маңызды мазмұны тірекке алыну керек?

Сабақтың мақсаты деп пәнді оқыту процесінде қалыптасатын білімнің құнды жүйелері. Ең маңыздысы баланың жеке басының қасиеттері – бұл әлеуметтік белсенділігі, ойлау және кенеттен тығырықтан шығу қызметтері, айналадағы құбылыстарды түсіне, талдау, теориялық білімдерін іс жүзінде тұрмыста қолдана білу, түрлі тапсырмаларды өз бетінше орындау қабілетін дамыту т.с.с.

Екінші маңыздылығы мұғалімнің оқу-тәрбиелеу процесіндегі жетекші ролін түсінуі. Шығармашылықпен айналысатын кез келген мұғалім бірсарындылықтан алшақтап, эвристикалық оқыту әдістерін пайдалана отырып шығармашылықпен жұмыс істейтін орта түзіп, баланың интеллектін дамытатын жағдай жасауға ұмтылады.

Үшінші маңыздысы сабақта түрлі әдістер мен тәсілдерді үйлесімді қолдана алу шеберлігі. Оқытудың әдістері мен тәсілдерін таңдауда сабақта нақтылық болу керек. Сабақта материалды меңгертуде әр алуан тәсілдерді пайдалану, әсіресе бастауыш сыныптарда мұғалімнің алдын ала ойластырған белгілі бір жүйесі мен тәртібін талап етеді.

4. Сабақ типтері: кіріспе, қорытынды, топ серуен, сарамандық, зертханалық, аралас, заттық, олардың ерекшеліктері.

Заттық сабақ – балалардың танып білетін заттың суреті немесе модель түрінде емесе тікелей өзімен жұмыс жүргізетін сабақты айтады.

Заттық сабақтар – бұл оқушылардың айналасындағы материалдық дүниені құрайтын кез келген жеке бір зат не болмаса дене туралы сабақ. Оған табиғаттың алуан түрлі заттары – минералдар, өсімдіктер, жануарлар, табиғи материалдардан жасалған әр түрлі заттар жатады.

Заттық сабақтар оқушыларға дүниетануының алғашқы сатысы нақты қабылдаумен қатар айналадағы дүниенің формасы мен құбылыстары туралы айқын материалистік ұғымдардың жинақталуын қамтамасыз етеді. Балалардың заттармен-материалдық дүние бөліктерімен тікелей танысуы нәтижесінде игерген өмір тәжірибесі негізінде оны дүние көрінісі жайындағы ұғымы тереңдеп, кеңейеді және адамның тұрмыстық тәжірибесі қалыптасады.

Заттық сабақтар заттармен алғашқы рет түйсік арқылы танысуға мүмкіндік беру керек. Танып біліп отырған затымыз біздің сезім мүшелерімізге әсер ететін болса, онда таныс емес затымызды білетін болып шығамыз.

•Заттық сабақтарда оқылатын заттар өте алуан түрлі: табиғаттың тірі объектілері – жануарлар мен өсімдіктер;

•көмірдің жеке кесектері, шымтезек, саз балшықтар; қар және мұз; компас, термометр, флюгер және т.б. заттар болуы мүмкін.

•Заттық сабақтар өндіріске және табиғатқа экскурсия жасағаннан кейін жиі өткізіледі. Мысалы, кірпіш зауытына экскурсия жасалғаннан

кейін оқушылар арнайы заттық сабақта саз балшықтың қасиетімен, өртенген және өртенбеген кірпішпен толық танысады.

•Заттық сабақтарды өткізуге мұғалімнің дайындығы. Заттық сабақтарда мұғалім балалардың назарын білім алуға бағыттайды, сонымен бірге ол балалардың алған түсініктері мен ұғымдарын толықтыра және тиянақтай түседі.

Мұғалім заттық сабаққа оқу құралдары мен материалдарын дайындаған кезде балалар оқылатын заттың қасиеттерін басқа рецепторлармен қабылдағанда сезе ала ма, жоқ па, оны мұқият қарауы керек. Мысалы, оқушыларды зиянды көбелектер капуста көбелегі, шалқан көбелегі, күз қоңыр көбелегінің сыртқы түрімен таныстыру кезінде, олардың қанаттарының бояуын және әшекейін көрсету керек. Ол үшін шыны қорапта бекітілген көбелектің құрғақ коллекциясын пайдалануға болады.

Заттық сабақ кезінде мұғалім әрбір партаға, тіпті әрбір балада оқылатын зат болатындай етіп ұйымдастырса, онда тіпті жақсы болады. Мұғалім оқушылардың ойлауын, қорытынды жасауын, сабақ үстіндегі жұмыс барысында танысқан заттарының ерекшеліктерін анықтауды қажет ететін бірнеше сұрақтар дайындайды.

Заттық сабақтағы оқылатын объекті мұғалімнің баяндауы кезіндегі көрсетілетін зат қана емес, сонымен қатар ол жаңа білім беретін зат болу керек. Заттық сабақтарды заттың суреттегі бейнесін немесе кітаптағы сөзбен берілген сипаттамасын қарастырумен, мұғалімнің баяндауымен алмастыруға болмайды.

Заттарды көріп білу балаларға тиянақты білім береді, ол ойлау және сөйлеу қабілетін дамытуға себепші болады, олардың сөздік қорын байытады. Сондықтан мұндай сабақты міндетті түрде өткізу керек.

Сабақ кезінде жеке заттарды оқып білу жалпы ұғымдардың қалыптасуының құралы болып табылады, өйткені заттарды оқып білу процесіне баланың барлық сезім мүшелері қатысады және оның салыстыру жолымен белгілі бір қорытындыға келуіне мүмкіндігі болады.

Заттар әрбір оқушыда болуы керек, бірақ егер көретін заттары аз болса және барлығына жетпесе, онда оларды мұғалім өзі демонстрациялайды. Демонстрацияланған заттарды оқушылардың қолымен ұстауына, жақын көруіне беру керек. Ол үшін мұғалім заттарды әрбір партаға алып барады немесе балаларды стол қасына шақырады.

Заттық сабақ кезінде мұғалім мүмкіндігінше өзі аз айтып, барынша оқушыларды сөйлетуге және ойлануға мәжбүр етеді. Мұнда әңгімені көрген заттарының негізінде балалар өз бетінше айтып бере алатындай етіп ұйымдастыру керек. Сабақта оқылатын затты мұғалімнің өзі алдын ала жақсы біліп, негізгі тұстарын айқындап алғаны жөн.

Заттық сабақтың мазмұны объектінің сыртқы қасиеттерімен қалай болса солай, үстірт танысумен аяқтауға болмайды. Оқылатын объекті туралы барынша толық ұғым қалыптастыру керек. Ол үшін мұғалім сабаққа объектінің табиғат жағдайындағы күйін көрсететін тәжірибелер, суреттер, көркем суреттер, заттардың тарихи дамуының схемаларын, сонымен қа-

тар берілген объектінің мазмұнына қатысты іскерлік немесе көркем сипаттағы оқытуды ендіреді.

Заттық сабақтар мынандай кезеңдерге бөлінеді:

- Затты көрсету, оның атын айту (сөз бен көру танымының байланысы);

- Бүтін затты және оның бөліктерін бақылау және қабылдау, бірақ аса талдап тексермеу;

- Заттың басты және көмескі, жеке бөліктерін қарау;

- Жаңа заттарды бұрын танысқан заттармен салыстырып, ұқсас және айырықша белгілерін анықтау;

- Жинақтап-қорыту;

- Оқулықтағы әңгімені оқу, суретін салу, желімдеу, коллекция жасау т.б. сыныптан тыс жұмыстар арқылы дамыту.

Өз-өзін бақылау сұрақтары:

1. Оқыту формасының сыныпсификациясын мазмұндау
2. Сабаққа қандай талаптар қойылады
3. «Қоршаған айналады оқыту әдістемесі» пәні сабағы және сабақтар жүйесі
4. Дәстүрлі сабақтар. Сабақтың құрылымы
5. Сабақтың типтеріне және олардың ерекшеліктерін сипаттау

2.2 «Қоршаған айналады оқыту әдістемесі» бойынша сабақтан тыс және сыныптан тыс жұмыс

Жоспары:

1. Сабақтан тыс жұмыс туралы түсінік және оның түрлері.
2. Сыныптан тыс жұмыс түрлері: жеке, топтық, жаппай.

1. Сабақтан тыс жұмыс туралы түсінік және оның түрлері.

Қазіргі уақытта мектепте сыныптан тыс жұмыстар жеке-дара, топтық, көпшілік түрде ұйымдастырылады. Бұл ұйымдастырылу түрлері бір-бірімен тығыз байланысты, бірін-бірі толықтыра түседі. Мұның негізі мұғалімнің басшылығымен оқушылардың білім деңгейі, олардың қызығушылықтары мен құмартуынан және таңдауынан туындайды. Дұрыс ұйымдастырылған жұмыс баланың жан-жақты дамуына, дұрыс тәрбиеленуіне көп әсерін тигізеді, экологиялық тәрбиенің қайнар көзі болып табылады.

Жеке-дара жүргізілетін жұмыс. Бұл белгілі бір белсенді оқушының инициативасымен жүзеге асады. Алдымен мұғалімнің арнайы тапсырмасы бойынша жапырақтар, бұтақтар, жемістер, тамырлар коллекциясын даярлау; үйде құстарды бақылау, жыл мезгілдеріне орай жапырақтардың түсінің өзгеруін бақылау; бүршік жару, судың қатуы; осыларға орай қосымша кітаптарды оқу тапсырмалары беріледі. Сыныпы жоғарылаған сайын тапсырма оқушының қызығушылығынан туындайды. Тәжірибе жа-

сау, табиғатқа өз бетінше бақылау жүргізу, бақылау күнделігімен жұмыс жасау, түрлі қосымша кітаптар оқып оқушылар алдында хабарлама жасау тағы сол сияқты болып келеді.

Топпен жүргізілетін сыныптан тыс жұмыстар түрлі тақырыпта, түрлі бағытта ұйымдастырылған үйірмелер. Мысалы: «жас натуралистер», «жасыл сақшылар», «көгілдір сақшылар», «жас экологтар» тақырыптағы үйірмелер болады.

Үйірме өз еркімен жазылған шектеулі санды 12-15 мүшелерден құралады. Үйірме сабақтары аптасына 1 рет немесе айына 2-3 рет өтіледі. Үйірме жұмысы нақты жоспарыланған, әртүрлі эксперименттер, практикалық және теориялық тапсырмалар, ғылыми әдебиеттермен жұмыс, тұрған қаласының, ауылының, өңірінің тарихы бойынша өлкетану жұмыстары, сол өңірдің табиғатын, өсімдіктерін, жануарларын зерттеу бағыттары бойынша жүргізілуі мүмкін. Оқушыларда бірте-бірте белгілі бір затқа немесе құбылысты тереңірек білгісі келетін қызығушылық, құмартушылық туындайды. Содан жекелей бағытқа ауыса бастайды. Мысалы; біреуі өсімдіктерді, біреуі жануарларды, енді бірін минералдарды зерттеу қызықтырады, кейбірі табиғи түрлі құбылыстардың сырын білгісі келеді, заттардың қасиеттерін зерттеуге бағытталады, ал баз біреуін бөлме өсімдіктері немесе табиғат бұрышындағы өсімдіктердің тіршіліктері қызық тырады. Осындай бағытта жүргізілген зерттеу, зерделеу, бақылау жұмыстарының қызықты нәтижелері сынып алдында немесе үйірме отырыстарында баяндалып отырады. Бұл іс-әрекеттер пәнді терең меңгеруге мүмкіндік береді, баяндама, мәлімдемелері басқа оқушылардың да сөзсіз құштарлығын арттырады.

Үйірме мүшелерінің басшылығымен түрлі орындарға экскурсия жасалынады, көптеген материалдар жинақталады. Ол жинақталған материалдардан сабаққа қажетті көрнекіліктер даярлайды. Үйірме сағатында жасалынған тәжірибе сынып алдында сабақта да көрсетіліп таныстырылады.

Кей жағдайда үйірме мүшелерінің өнертапқыштық қабілеттері туындайды. Үйірме жұмыстарының нәтижелері көрме, кеш, семинар түрінде жарияланады. Үйірме мүшелерінің жетекшілігімен үлкен іс-шаралар ұйымдастырылады айталық; «Құстар күні», «Гүлдер мерекесі». «Алтын күз», «Көк аспан», «Орман күні» т.б. Үйірме мүшелері мектеп маңындағы оқу-тәжірибе үлескесіндегі, географиялық алаңдағы, тірі табиғат бұрышындағы жұмыстарды ұйымдастырады, ондағы заттарды, жұмыстарды қадағалап отырады.

Көпшілікпен ұйымдастырылған сыныптан тыс жұмыстар: сыныпты безендіру, белгілі бір тақырыпта сурет салу конкурсы, тақырыптық кештер, түрлі қойылымдарға даярлану, табиғатқа, мұражайға, жануарлар бағына, көрмеге экскурсияға бару. Мұндай шаралар барысында балаға эстетикалық, табиғатты қорғау, ұжымдық сияқты тәрбие беріледі. Сабақта алған білімдері, жауапкершілік қасиеттері толығымен, өз бетінше жұ-

мыс істеуге машықтанады. Мектеп маңын-дағы көктемгі, күзгі жұмыстар, кештерге, тапқырлық ойындарға қатысу жатады.

Сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру түрлі мынандай әдістерімен жүргізіледі: әңгіме, әңгімелесу, түрлі қызықты қосымша кітаптармен жұмыс, лабораториялық-практикалық жұмыс, бақылау, тәжірибе жүргізу т.с.с. әдістер жатады. Сыныптан тыс жұмыстар ұқыпты дайындықты қажет етеді.

Сабақтан тыс жұмыс – мұғалімнің жеке және топтық тапсырмалары бойынша практикалық жұмыстар курсы мен меңгерумен байланысты міндетті сабақтардан кейін оқушыларды ұйымдастыру формасы. Қоршаған айналаны бойынша бұл: фенологиялық жұмыс, тірі табиғат бұрышында (үй жануарлары мен бөлме өсімдіктерін күту), тәжірибелі мектеп жанындағы учаскеде, географиялық алаңда жұмыс істеу, қосымша әдебиеттен сабаққа хабарламалар дайындау, сынып бұрышын (өлкетану, валеологиялық және т. б.) ресімдеу, әр түрлі жағдайларда тұқым өсіру және т. б. болуы мүмкін.

Сыныптан тыс жұмыс-мұғалімнің басшылығымен сабақтан тыс оқушылардың ерікті жұмысын әртүрлі ұйымдастыру формасы. Келесі түрлерге бөлінеді: жеке (жеке оқушыларға нақты тапсырмалар), топтық (факультатив немесе үйірме жұмысы), жаппай (мерекелерге, таңертеңгіліктерге және т.б. қатысу).

«Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» бойынша сыныптан тыс жұмыс түрлеріне тақырыптық апталар мен олимпиадалар өткізу, таңертеңгіліктерді, мерекелерді, викториналарды, турнирлерді, эстафеталар мен т. б. ұйымдастыру, жобалық іс-әрекет, табиғи оқу жолы бойынша экскурсиялар және т. б. жатқызуға болады.

Сабақтарда жүргізілетін оқу-тәрбие жұмысы мен сыныптан тыс жұмыстар арасында тығыз байланыс бар. Оқу сабақтары оқушылардың пәнге деген қызығушылығын дамыта отырып, сыныптан тыс жұмысты өрістетуге ықпал етеді, керісінше, оқушылардың білімін практикада қолдануға мүмкіндік беретін, осы Білімді кеңейтетін және тереңдететін сыныптан тыс сабақтар оқушылардың үлгерімін және олардың оқуға деген қызығушылығын арттырады. Алайда сыныптан тыс жұмыс оқу жұмысын қайталамауы тиіс.

2.Сыныптан тыс жұмыс түрлері: жеке, топтық, жаппай

Сыныптан тыс жұмысты ұйымдастырудың негізгі үш түрін бөліп көрсетеді, олардың әрқайсысы сабақ түрінде әр түрлі болуы мүмкін:

- Жаппай: мерекелер, викториналар, ауызша журналдар, дәрістер, серуендер және табиғатқа жорықтар, мұражайларға бару, шығармашылық жұмыстардың көрмелері, тақырыптық кампаниялар;
- Топтық: үйірмелер, қабырға газеттерін шығару, мерекелерді дайындау;
- Жеке: тірі табиғат бұрышында жұмыс істеу, экологиялық соқпақ салу, әдеби шолулар, мектеп жанындағы учаскедегі тәжірибе жұмысы, фенологиялық бұрышты безендіру және т. б.

Жалпы білім беретін мекемелерде балалар мен жасөспірімдер үшін көбінесе басым болып ойын, театр, пікірталас, ситуациялық-шығармашылық, психологиялық, тәрбиелік және сыныптан тыс жұмыстардың сайыс түрлері болып табылады.

Сыныптан тыс қызметтің ең танымал нысандары:

1. Әлеуметтік-гуманитарлық, математикалық және қоршаған айналымы-ғылыми циклдардың оқу пәндері бойынша пәндік апталықтар.

2. Оқу-танымдық қызметі: жалпы мектептік пәндік олимпиадалар, "виртуалды әлем білгірлері" чемпионаттары (ақпараттық-коммуникациялық технологиялар білгірлері), шығармашылық және ғылыми-зерттеу жобаларының фестивальдары; жалпы мектептік байқаулар.

3. Ерлік-патриоттық және әскери-спорттық іс-шаралар: мектеп мұражайларының жұмысы, тақырыптық кештер мен мерекелер; экскурсиялар мен тақырыптық экскурсиялық сапарларды, "Зарница" және "Орленок" әскери-спорттық ойындарын, "Қауіпсіз дөңгелек" жарыстарын, ЖЖИ отрядтарын (жол қозғалысының жас инспекторлары) және ЖДП (өрт сөндірушілердің жас достары) ұйымдастыру және өткізу.

4. Көпшілік мерекелер (ұжымдық-шығармашылық іс): тақырыптық мерекелер, шығармашылық және қиял фестивальдары; "Алло, біз таланттарды іздейміз" конкурстары, КВН, білімпаздардың интеллектуалды турнирлері; сахналық немесе саптық әндер, театр қойылымдары, мәнерлеп оқу және авторлық шығармашылық, суреттер мен плакаттар конкурстары.

5. Мамандандырылған (тақырыптық) акциялар: білім және болашақ мамандықтар жәрмеңкелері; халық шығармашылығының, ұлттық салт-дәстүрлердің мерекелері мен фестивальдары; ғылым және шығармашылық фестивальдары, қызығушылықтары бойынша үйірмелер мен клубтар; балалар кітабының апталығы.

6. Қоғамдық пайдалы және әлеуметтік маңызды іс-шаралар: еңбек десанттары мен сенбіліктер; тимурлық қызмет, Айболит пен тазалық рейдтері; іздеу және өлкетану жұмыстары; "алыс достарға сыйлық", "ардагерге сыйлық" операциялары; "мүгедек балаларға көмек", "балалар үйіне біздің сыйлық", "үлкен жастағы адамдарға көмек" қайырымдылық акциялары.

7. Спорттық және туристік қызмет: туристік слет, "робинзонад" және жарыстар, жорықтар мен экспедициялар; туристер кештері, "кіші олимпиада ойындары", турнирлер (чемпионаттар), спорттық эстафеталар (оқушылармен, ата-аналармен); "Анам, әкем, мен-спорттық отбасы", "Ең спорттық сынып" жарыстарын ұйымдастыру және өткізу.

Ойын-сауық қарым-қатынасының ең көп тараған түрлері: "огоньки", дөңгелек үстелдер, дискотекалар, кештер, отырыстар, қалаға бару, мұражайларға бару, қызықты адамдармен кездесу; қызығушылықтары бойынша үйірмелер мен клубтардың, спорт секцияларының жұмысы; "ми шабуылдары", пікірталастар және интерактив.

Жаңа ойын түрлері танымал болады: қарқынды қарым-қатынас (мақсатты тренингтер, оқыту және дамыту зияткерлік және психологиялық ойындар), коммуникативтік-лингвистикалық (тренинг-қарым-қатынас, шығармашылық ойын кештері), коммуникативтік (дискуссиялар, ми шабуылдары, іскерлік, сюжеттік-рөлдік ойындар).

«Қоршаған айналаны» бойынша сыныптан тыс жұмысты өткізу қажеттілігі тек қана балалардың табиғат туралы көбірек білгісі келетініне байланысты емес.

«Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» бойынша сыныптан тыс жұмыс балалардың табиғатты тануға қызығушылығын дамытуға, олардың білімдерін практикада қолдануға, кәсіби бағдар беру жұмысын бастауға, жалпы зерттеу қызметін қалыптастыруға бағытталған.

Сыныптан тыс жұмыстағы әр түрлі іс-әрекет оқушыларға адамның табиғатпен байланысы туралы терең білімді меңгеруге, нақты өмірде экологиялық мәселелерді көруге, табиғатты қорғау бойынша қарапайым іскерлікті үйренуге, табиғатты пайдаланудың түрлі салалары мамандарымен қарым-қатынасқа психологиялық дайын болуға мүмкіндік береді.

«Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» бойынша сыныптан тыс жұмыстың мақсаты кіші оқушының жеке тұлғасын жан-жақты дамытуға бағытталуы, сабақта оқыған материалды терең және саналы түрде меңгеруге ықпал етуі, пәнге қызығушылығын, өз бетінше білім алу және оларды практикада қолдана білу қабілеті мен ниетін дамытуы тиіс.

Сыныптан тыс сабақтарда оқушылар табиғатты, оның құрамдастарын және олардың ерекше белгілерін тереңірек және терең зерттейді, қоршаған ортамен байланысты ағзаларға көз жеткізеді, адамның табиғатқа әсерін көрнекі түрде көрсетеді. Бұл оларды табиғаттағы өзара байланысты, оның материалдылығын түсінуге әкеледі, әлемнің ғылыми бейнесі туралы ұғым қалыптасады.

Сыныптан тыс жұмыста адамгершілік сезімдер мен мінез-құлық нормалары дамиды. Табиғатқа деген махаббат, оның байлықтарына ұқыпты қарау бірден келмейді.

Сыныптан тыс жұмыс тапсырылған іс үшін жауапкершілікті тәрбиелеу, бастаманы көрсету, принципті талап қою, өзара көмек көрсету және т. б. үшін кең өріс береді.

Әсіресе, көпшілік шаралар тиімді: ертеңгіліктер, мерекелер, жорықтар, туған өлкеге экскурсиялар. Оқушылар бірге жұмыс істейді, қойылған мақсаттарға жету үшін қиындықтарды жеңеді.

Жеке тұлғаның тәртіптілігін, табандылығын, ұқыптылығын және басқа да оң қасиеттерін тәрбиелеуге өсімдіктер мен жануарларды жинауда, көрнекі құралдарды дайындауда, тірі табиғат бұрышын мекендеушілерді күтуде сыныптан тыс жұмыс көмектеседі.

Сыныптан тыс жұмыс эстетикалық тәрбие үшін қолайлы жағдай жасайды, табиғат құбылыстары мен заттарында әсемдікті қабылдау қабілетін дамыту, эстетикалық пайымдаулар мен шығармашылықты бағалау.

Мұғалімнің мақсатты басқаруында оқушылар табиғат сұлулығын көруге және көруге, түсінуге, бағалауға үйренеді, қоршаған ортаға эстетикалық көзқарас тәрбиелейді.

Әсіресе, мұғалім балаларды табиғаттағы сұлулық пен үйлесімділікті терең және ойластырылған қабылдауға дайындайтын өнер құралдарын пайдаланған кезде табиғатпен қарым-қатынас жасауға қолайлы. Табиғатқа экскурсиялар кескіндеме, әдебиет және Музыка туындыларымен танысқаннан кейін әлемнің көрінісін кеңейтеді, балаларды анағұрлым қадағалайды. Сыныптан тыс жұмыстың табысы, оның нәтижелілігі әр сабаққа материалды таңдауға, оны құру жоспары мен өткізу әдістемесіне байланысты болады.

Жаппай жұмыс барлық бастауыш сынып оқушыларын қатысуға тартуға мүмкіндік береді. Іс-шараларға дайындық алдын ала басталады. Әр бала оған өзінің бейімділігі мен қызығушылықтарына қарай қатыса алады: сахнаны немесе сыныпты ресімдеу, музыка таңдау, сценарийдің мәтінін жаттықтыру, көрнекі материалдар мен т. б. дайындау.

Көпшілік табиғаттану мерекелері мен кештері әдетте ғылыми және көркемдік мазмұнды қамтиды. Дегенмен, мұндай іс-шара концерт емес, қоршаған айналаны – ғылыми кеш (мереке) екенін есте сақтау маңызды.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылықтары мен бейімділігін дамытуда серуендер, экспедициялар мен жорықтар, табиғатқа үлкен маңызға ие. Олар күннің бір бөлігін, күні бойы немесе тіпті бірнеше күн алуы мүмкін. Көпкүндік жорықтар әдетте жазғы сауықтыру лагерьінде өткізіледі. Бұл іс-шаралар көбінесе өлкетану сипатында болады және балаларды жергілікті су қоймаларының ерекшеліктерімен, пайдалы қазбаларды өндіру орындарымен, өсімдіктер мен жануарлардың жойылып бара жатқан түрлерімен таныстыру мақсатында. Сапар кезінде балалар жергілікті жерде бағдарланып, Жоспары мен картаны пайдалана білуді бекітеді. Бақылау мен әсер жорық күнделіктеріне жазылады.

Экологиялық соқпақ бойынша экскурсиялар жаппай жұмыстың қызықты түрі болып табылады. Онда оқушылар бағдарламалық материалдарды білуді бекітеді, адам мен табиғаттың өзара іс-қимыл нәтижелерін бағалау тәжірибесін, Табиғатта экологиялық сауатты мінез-құлық дағдыларын меңгереді.

Маршрутты таңдау кезінде келесі шарттарды сақтау керек:

- соқпақ жаппай бару үшін қолжетімді жерде салынады;
- тропаның экологиялық ақпараттылығы бару үшін таңдалған кез келген табиғат объектісі табиғаттағы экологиялық тепе-теңдіктің дәлелі болуы тиіс;
- маршрут бойында оқушылар табиғатты қорғау сипатындағы жұмыстарды орындауы тиіс (жасанды ұя салу орындарын ұйымдастыру, құмырсқаларды қорғау, бұлақты және т.б. тазалау). Бұл нысандар зерттеу үшін пайдаланылады. Сирек немесе жойылып бара жатқан өсімдіктері бар ботаникалық алаңдар сериясын салуға болады.

Арнайы қалқандарда белгілер қойылады. Олар маршрут бойынша қозғалысты ұйымдастыруға көмектеседі және соқпақтан өту кезінде ақпарат көзі болып табылады. Белгілер қоршаған ландшафтқа органикалық жазылуы және табиғи объектілерді жаппауы тиіс. Танысу үшін таңдалған объектілердің жанында аншлаптар орнатылады. Соқпақта мәтіндердің келесі түрлері қолданылады:

- ✓ Жалпы көрсеткіш және соқпақ схемасы
- ✓ Тәртіп ережелері.
- ✓ Ұрандар мен шақыру
- ✓ Жеке табиғи объектілер туралы мәліметтер "Сіз білесіз бе..."

Мәтіндерді құрастыруға балалардың өздері қатысуы маңызды. Экологиялық соқпақта экскурсоводтар – бұл құрдастары арасында табиғатты қорғау идеяларын насихаттай алатын жақсы дайындалған оқушылар.

Факультативтік сабақтар-оқушылардың оқу-танымдық қызметін ұйымдастырудың ерекше түрі. Факультативтер сыныптан тыс жұмыстың жаппай түріне жатады, олар мектеп курстарына қосымша болады. Мақсаты-оқушыларға мектеп бағдарламасынан асатын қоршаған айналаны – ғылыми білім мен іскерлікті беру.

Үйірме жұмысының мақсаты – оқушыларды қызықтырып, табиғаттану білімін тереңдету және кеңейту, бақылау және тәжірибе жасау дағдыларын қалыптастыру. Жеке тәжірибелер мен эксперименттердің нәтижелері табиғаттану сабақтарында (мысалы, өсімдіктердің тыныс алуы мен қоректенуін зерттеу кезінде) қолданылуы мүмкін.

Үйірмеге қатысатын балалар саны орта есеппен 10-15 адам. Қатысушылар құрамы ерікті, бірақ тұрақты болуы тиіс. Сабақтар аптасына 1 рет өткізіледі. Үйірме жүйелі түрде, алдын ала жасалған және бекітілген бағдарлама бойынша жұмыс істеуі тиіс. Үйірмедегі балалардың ұжымдық жұмысы үнемі жеке-дара. Сонымен қатар үйірме мүшелері бұқаралық іс-шараларды дайындауға белсенді қатысады.

Жеке жұмыс мұғалімнен өз еркімен тапсырма алатын мүдделі оқушылармен жүргізіледі. Мұндай жұмыс әдетте эпизодтық сипатқа ие және шын мәнінде үй және сабақтан тыс тапсырмаларды орындаудың бір түрі болып табылады.

Үй кітапханаларында табиғаттану тақырыбына арналған жақсы кітаптары бар көптеген балалар нақты сабаққа реферат немесе әдеби шолу дайындауға шақырылады. Кітаптар бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылығын дамытады, олардың ой-өрісін кеңейтеді. Табиғат туралы кітаптарды пайдалану ұсынылады: И. Акимов, В. Бианки, В. Герасимов, Ю. Дмитриев, И. Зверев, Н. Мағлұмат және т. б.

Хабарламаны дайындаған кезде балаларды кітаптан тек маңызды, маңызды ақпаратты ғана таңдауға, ал қашуға – оларды мәтінді талдап, өз пікірін білдіруге үйрету керек. Оқушыларды қосымша әдебиеттермен танысуға итермелейтін сәтті тәсіл – иллюстрация пәнінің көрсетуі және сабақта кітаптан үзінділер оқу болып табылады.

Қоршаған айналаны – ғылыми білім беруде анықтамалық әдебиеттермен жұмыс істей білу өте маңызды. Бұл қабілет тірі табиғат бұрышында немесе оқу-тәжірибелік учаскеде жеке жұмыс кезінде қалыптасуы мүмкін.

Оқушы өзі күтетін өсімдіктер мен жануарлармен егжей-тегжейлі танысу үшін анықтамалықтар мен анықтағыштарды пайдалануы тиіс.

Сынып оқушыларының қызығушылықтары мен бейімділігіне қарай табиғат, суреттер, маркалар, минералдар мен тау жыныстары туралы оқушылар жинаған ең жақсы фотосуреттердің көрмесін ұйымдастыруға болады.

Мұғалім жүйеде жүргізетін сыныптан тыс жұмыс және пәнге деген қызығушылықты қалыптастырады, оқушыларды өз бетімен білім алуға итермелейді.

Оқушылардың экологиялық тәрбиесі жүйеде жергілікті өлкетану материалдарын пайдалана отырып, сабақтастығын, біртіндеп күрделенуін және жеке элементтердің тереңдеуін ескере отырып жүргізілуі тиіс.

Төменгі сынып оқушыларын жергілікті табиғи ресурстарды қорғау жөніндегі практикалық істерге тарту қажет. "Қоршаған айналаны" курсы бойынша сыныптан тыс жұмыстар оқушыларды тәжірибелік қызметке енгізуге үлкен мүмкіндіктер береді, бұл бағытта әдіскерлер ерікті негізде құрылған және сабақтан тыс уақытта өткізілетін осы пәнді меңгерумен байланысты оқушылардың ұйымдастырылған және мақсатты білім беру-тәрбие жұмысын түсінеді.

2.3 Табиғатты зерттеу бойынша экскурсия

Жоспары:

1. Экскурсия оқу – тәрбие үрдісін ұйымдастыру формасы.
2. Экскурсия даярлау және өткізу әдістемесі
3. Экскурсия түрлері және кезеңдері.

1.Экскурсия оқу – тәрбие үрдісін ұйымдастыру формасы.

Экскурсия оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру формасы ретінде, бақылау жүргізуге, табиғи жағдайда заттарды, құбылыстарды, процестерді зерделеуге мүмкіндік береді.

Өлкетану бойынша кіші мектеп оқушыларымен жұмыстың қолжетімді түрлерінің бірі табиғатқа жасалынатын экскурсиялар болып табылады. Олар балаларды тек қана бақылауға ғана емес, сонымен қатар көруге, қоршаған ортаны зерттеуге, өз ортасында жаңа және қызықты нәрселерді табуға үйретеді. Оқу бағдарламаларына сәйкес, бастауыш сынып оқушылары өз ауданы, ауылы, қаласы шегіндегі табиғат объектілерімен танысады.

"Экскурсия" сөзі латын тілінің сөзі "экскурсиондан" шыққан. Орыс тілінде бұл сөз XIX ғ. еніп, бастапқыда "қашып кету, әскери шабуыл", содан кейін "сапарға шығу, сапар" дегенді білдіреді. Кейінірек "ия" сөзі қосылып, (экскурсия) атауы пайда болды.

Экскурсия – мектептен тыс өткізілетін оқу материалдарын меңгеруге бағытталған оқу үдерісін ұйымдастыру нысаны. Экскурсияға бүкіл сынып қатысып, экскурсия материалдары қоршаған айналаны және табиғаттану бағдарламасымен тығыз байланысты болса, ол оқытудың міндетті түріне айналады. Бұл жағдайда ол сабақ жүйесіне кіреді және оқу үдерісінің маңызды бөлігі болады. Сондай – ақ, экскурсия егер топпен өткізілетін болса, сыныптан тыс жұмыс түрі болып саналады.

Экскурсиялар жалпы білім беру мекемесінен тыс балаларды табиғатпен таныстыру бойынша сабақтардың ерекше түрі болып табылады. Мазмұны бойынша оларды екі түрге бөледі. Біріншісі – орманға, саябаққа, шабындықтарға, су айдынына экскурсия болса, екіншісі – ауыл шаруашылық объектілеріне: бақшаға, оранжереяға, алаңға жасалынатын экскурсиялар болып табылады. Табиғаттану экскурсиялары кезінде балалар қоршаған ортаны қорғауға және қайта құруға бағытталған адамдардың еңбегін жиі бақылап отырады. Мысалы, орманда кіші мектеп оқушылары өсімдіктер мен жануарлар дүниесімен танысып қана қоймай, үлкендердің жас ағаштарды қалай отырғызатынын, құраған ағаштарды қалай жинайтынын, жабайы жануарларды қалай азықтандыратынын және т. б. көреді.

Басқа жағынан, ауыл шаруашылығы нысандарында педагог олардың назарын ересектердің еңбегіне ғана емес, сонымен қатар өсімдіктердің өсуіне (бақшада, жылыжайда), жорамалдар мен жануарлардың өмір сүру салтына (құс қорасында, аң фермасында) назар аударады.

Әрине, ауылдық жерлерде экскурсия жүргізу үшін нысанды таңдау оңайырақ. Бірақ қала жағдайында бастауыш сынып оқушыларын табиғатпен таныстыру үшін барлық мүмкіндіктерді іздеген жөн. Осы мақсатта саябақтарды, скверлерді, биостанцияларды, жылыжайларды пайдалану ұсынылады; балаларды осы шағын аудан мектептерінде жүргізілетін юннаттық жұмыспен таныстыру; жолдарды, көшелерді, алаңдарды көгалдандыру мен абаттандыруды бақылауды ұйымдастыру; қалаға шығуды ұйымдастыру ұсынылады.

2.Экскурсия даярлау және өткізу әдістемесі.

Экскурсия ұйымдастыру үшін, экскурсия жүргізушісі тақырыпты өңдейді, оның ерекшеліктерін нақтылайды, тақырыпқа байланысты материалдарды зерттейді. Экскурсия жүргізу үшін келесі тақырыптарды қолдануға болады:

Экскурсияға танысу немесе зерттеу үшін келесідей сыныпта болатын объектілерді қосуға болады:

- Халықтың өміріндегі тарихи оқиғалармен байланысты есте қаларлық орындар, мысалы, Оңтүстік Қазақстан облысындағы Ордабасы ауданында өткен бүкіл қазақ съезі және Ақтастыдағы, Бұланты жеріндегі «Қалмақ қырылғын» шайқастары кіреді.

- Мазмұны бойынша – бір жоспарылық (кескіндеменің шығармасы, өзен, өсімдік, жануар, үй) және көп жоспарылық (архитектуралық ансамбль , орман, өріс, көше, қала алаңы).

- Функционалдық міндеті – негізгі тақырыпты ашатыны және қосымша көшу уақытын көрсететіні.

- Сақталу дәрежесі – толығымен сақталған, біздің күнге дейін өзгерістермен жеткен, жартылай сақталған немесе жоғалған.

Материалдарды зерттеу үшін экскурсия жүргізуші фотосуреттерден, сызбалардан, карталардан, схемалардан, сурет және репродукциядан тұратын « экскурсия жүргізушінің портфелі» деген папка дайындайды.

Экскурсияның әр түріне (қалалық, қала сыртындағы, өндірістік, мұражайлы, жаяу және автобустық саяхаттар үшін) сонымен қатар әр тақырыпқа әдістемелік кешендерді дайындайды.

Экскурсия тақырыбы, көбінесе біртұтас қосылған жақсы әңгіме және қатысу, объектіні көрсету. Әңгіме үшін шынайы дәлелдер және мәліметтерді дайындайды. Объектілерді дұрыс іріктеу, олардың саны, көрсетілімдердің тізбектілігі экскурсия сапасына елеулі әсер етеді.

Экскурсия маршрутын таңдау. Экскурсия объектілеріне туристердің қызығушылығын арттыру үшін экскурсия тақырыбының ерекше белгілерін жарықтандыру қажет. Тарихи оқиғамен немесе дәуірмен тығыз байланысын объектінің танымдық құндылығы қолданылады, әйгілі ғылым және мәдениет қайраткерлерінің шығармашылығы және өмірімен, оларды туристердің эстетикалық тәрбиелеу мақсатында қолдану мүмкіндігі.

Объектінің орналасуы да маңызды: объектіге дейінгі қашықтық, подъезд ыңғайлылығы, автокөлік үшін жолдардың жарамдылығы, туристерді тасымалдау, табиғи немесе индустриалды ландшафт. Экскурсия

кезінде тәулік уақытына, мезгіліне, ауа райына, басқа да күтпеген жағдайларға байланысты объектіге бару және көру мүмкін емес болғанда объектімен танысудың уақыт шектеулілігі туындайды.

Экскурсияны көп мөлшердегі объектілерге барумен шамадан тыс асыруға болмайды. Бұл оның ұзақтығын көбейтіп, туристердің шаршағандығын тудырады. Әдетте, қалалық экскурсияның ұзақтығы 2 сағат, бұл жағдайда экскурсанттар 15 объектіні ғана қызығушылықпен қарайды. Объектілердің жиынтығы экскурсия тақырыбына, оның мазмұнына және де экскурсиялық топтың құрамына байланысты жасалады.

Шолу экскурсиясы тек қана мүсін ескерткіштері және монументтерді көрсетілуінде құрастырылуы дұрыс емес болып саналады. Экскурсия объектілерін көрсетілуін біркелкіліктен тыс болу керек. Егер маршрутқа ғимарат және көше, алаң, тарихи орындар, табиғат объектілері басқа да назар аударарлық орындарының көрсетілуі болмаса экскурсанттардың әсері толық емес болады.

Объектінің паспортына енгізіледі:

Объектінің атауын (бастапқы және қазіргі)

Тарихи оқиғаға байланысты, оқиға датасы

Орналасуы, пошталық адрес, олардың қандай территорияда орналасқаны (қала, село)

Сипаттама (оған әкелетін жол, автор, құрылыс датасы, қандай материалдардан жасалған, мемориалдық жазбалардың мәтіні

Мағлұматтардың қайнар көзі (әдебиет қай жерде белгіленген және оған байланысты оқиғалар, мұрағаттық мәліметтер, негізгі баспа жұмыстары және жарияланбаған жұмыстардың сақталу территориясы)

Сақталуы (оның орналасқан жердегі территория жағдайы, ең соңғы жөндеудің мерзімі, реставрация) сонымен қатар, күзет (кімге міндеттелген)

Қандай экскурсияларда қолданылады;

Төлқұжаттың жасалған уақыты, жасаған адамның тегі және лауазымы. Төлқұжатқа объектінің қазіргі және бұрынғы түрі, фотосуреті, қосылды. Мысалы, архитектуралық (ғимарат) ескерткіштерінің төлқұжатына оның ішіндегі мүсіндер барлығы, қыш тақташалар, декоративті әсемдіктер (сыртқы және ішкі), ғимараттың конструкциясы және түрі жайындағы ақпарат, оның техникалық күйі (сақталу дәрежесі) кіреді.

Ел аймақтарында экскурсиялық объектілерге паспорттың болуы, жаңа сапалы тақырыптарды әзірлеуге, тарихи ескерткіштерді, Қазақстан Республикасының азаматтарын адамгершілікке тәрбиелеуді кең қолдануға мүмкіндік береді.

3.Экскурсия түрлері және кезендері

Табиғатқа жасалынатын экскурсияның мазмұны табиғаттану, қоршаған айналаны сабақтарында мектепте оқыту және тәрбиелеу бағдарла-

масымен айқындалған. Тақырып бойынша барлық экскурсияларды келесі топтарға біріктіруге болады:

а) жылдың әртүрлі уақытында тірі және жансыз табиғаттағы құбылыстарды бақылау, органикалық әлемнің алуан түрлілігімен танысу (табиғатқа маусымдық экскурсиялар);

б) жер бетінің нысандарымен, топонимикамен, өз жерінің пайдалы қазбаларымен танысу;

в) организмдердің тіршілік ету ортасына бейімделуін, табиғи қоғамдастықтардың әртүрлі түрлерін зерттеу, өз өлкесінің табиғи байлықтарымен және қоршаған ортаны қорғау мәселелерімен таныстыру бойынша экологиялық экскурсиялар;

г) мұражайларға, хайуанаттар паркіне, өндіріске және т. б. экскурсиялар.

Экскурсияларды жоспарылау маусымдық өзгерістер мен жергілікті жағдайларды ескере отырып жүзеге асырылады. Мұғалім балаларды өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің неғұрлым жарқын және қызықты объектілерімен, маусымдық құбылыстармен, осы жерге тән ауыл шаруашылығы еңбегінің түрлерімен таныстыруды қамтамасыз етуі тиіс.

Мектептегі тәрбие және оқыту бағдарламасында баяндалған табиғат туралы білім мазмұны экскурсияда, басқа сабақтарда, сондай – ақ серуендеулерде ашылады. Сондықтан экскурсия мақсаты әртүрлі болуы мүмкін. Бір жағдайларда экскурсиялар бұрын алынған ұсыныстарды нақтылау және жинақтау үшін жүргізіледі. Басқа жағдайларда экскурсиялар табиғи құбылыстармен, ауыл шаруашылық еңбегімен алғашқы танысу үшін қызмет етеді, ал кейінгілерінде ол тәрбиелеу – білім беру жұмысы алынған ұсыныстарды нақтылауға, кеңейтуге, нақтылауға, жүйелеуге және жинақтауға бағытталған.

Маусымдық өзгерістер туралы материалды жүйелеуге маңызды орын беріледі. Табиғаттың жарқын суреттерін бақылау – алтын күз кезінде және жаздың басында гүлденген жапырақтар кезінде орман, өзенді мұз басуы – баланың эмоционалдық саласын қозғайды, әр түрлі талдағыштарға әсер етеді, құбылыстарды анық қабылдауды қамтамасыз етеді. Барлық жас топтарында бақылау пәні ретінде тірі және жансыз табиғатқа тән өзгерістерді жасау маңызды емес.

Бұл жұмыста негізгі буын – маусымның белгілерін анықтау (жарық күнінің ұзақтығы, ауа температурасы, бұлттылық пен жауын – шашынның ерекшеліктері және т.б.). Бақылауды тірі табиғаттан бастаған жөн, өйткені оған өсімдіктер мен жануарлар өміріндегі өзгерістер байланысты.

Табиғатқа экскурсиялар балаларды әртүрлі табиғи жағдайларда өсімдіктер мен жануарлардың ерекшеліктерімен таныстыруға мүмкіндік береді. Өсімдіктер өмірімен танысып, балалар ылғалдың, жылудың, жарықтың болуы – олардың өсуі мен дамуына қажетті жалпы жағдайлар екендігін меңгереді. Экскурсияларды бақылау балалар алдында қандай да бір ландшафтың өсімдіктер мен жануарлар қауымдастықтарында жұмыс істейтін кейбір күрделі емес биоценологиялық байланыстарды ашу-

ға мүмкіндік береді. Жануарларды бақылау, сондай – ақ олардың өмір сүру жағдайларымен байланысты ашуға көмектеседі. С.Н. Николаеваның зерттеу нәтижелеріне сүйенсек, оқушылардың өмір сүру ортасына бейімделуі сияқты заңдылықтарды бейнелейтін жүйелендірілген білімді меңгеру мүмкіндігін көрсетті.

Балаларды жануарлардың жекелеген бейімделген белгілерімен (сыртқы құрылысы, мінез – құлық түрлері) таныстыру қиын емес.

Балалардың назарын жануарлар мен өсімдіктердің сыртқы ортаның қолайсыз жағдайларына бейімделу фактілеріне де аудару керек. Бұл құстар мен аңдардың қысқа қалай дайындалатынын, тамақтану жағдайларының өзгеруіне, күн суытуға, қар жамылғысына бейімделуін мысал ретінде көрсетуге болады.

Экскурсияның мазмұны оқушыларды жануарлар, өсімдіктер, тірі және жансыз табиғаттағы маусымдық құбылыстар, қарапайым ұғымдардың пайда болуын жинақтауына дайындау үшін белгіленеді.

Байқампаздықты, білімқұмарлықты, табиғатқа қызығушылықты дамыту мақсатында экскурсияның мазмұнына балалардың өткен тәжірибесін белсендіретін, оларды салыстыруға итермелейтін білім мен мәліметтерді енгізу ұсынылады. Бұрын меңгерген білімін толықтырып қана қоймай, олармен белгілі бір қарама – қайшы келетін материалды қосу керек. Балалардың өткен тәжірибесін белсендіретін білімді қосу онымен қақтығысқа, қарама – қайшылыққа келеді, ойлау өнімділігін арттыруға, танымдық қызығушылықты дамытуға ықпал етеді.

Оқушылардың таныс нысан, құбылыс туралы түсініктерін кеңейту, тереңдету, қорыту, оның жаңа қасиеттерін, өзгеру, даму процесін сипаттайтын қасиеттерін ашу үшін жылдың әр мезгілінде, жиі бір маусымда бірнеше рет қайталанған экскурсиялар ұйымдастырылады. Мысалы, орманға, саябаққа, су айдынына, далаға жасалынатын экскурсиялар бірнеше рет өткізіледі.

Қайталанған экскурсиялар циклы мұғалімнің қалауы бойынша осы жер үшін ең қызықты жеке объектілерге өткізіледі. Бұл ретте өткізу мерзімдерін дұрыс анықтау маңызды, өйткені олардың танымдық қанықтығы осыған байланысты: қайталанған бақылауларды белгілі бір заттың, құбылыстың сипатты ерекшеліктері, сапалық өзгерістері неғұрлым айқын көрсетілген кезеңде ұйымдастыру орынды болып табылады.

Экскурсиялардың мазмұнын әзірлеу кезінде бағдарламалық талаптар мен табиғи ортаны негізге алу қажет. Экскурсиялар жүйесін жоспарылау кезінде келесі қағидаттарды ұстануды ұсынады:

➤ олар табиғат заттары мен құбылыстарын бастапқы жарқын тұтас қабылдауды қамтамасыз етуі тиіс, бұл балалардың қызығушылығын ояту мен туындауда эмоционалдық фактордың шешуші рөліне ие болады;

➤ қайталанған экскурсияларды бақылаудағы объектіде, құбылыстарда елеулі және сапалы жылжулар орын алған кезеңде белгілеу керек;

➤ экскурсиялардың бағдарламалық мазмұнын біртіндеп күрделендіруді екі сызық бойынша жүргізу керек: байқалатын құбылыстар шеңберін

кеңейту және бір объектілер, құбылыстар туралы білімді дәйекті тереңдету, қорыту;

➤ экскурсиялардың нақты бірізділігі және олардың арасындағы өзара байланыс

Әр экскурсияда тәрбиелік және білім беру міндеттері бірлікте шешіледі. Сондықтан оны жоспарылау кезінде балалардың білім, дағдыларды меңгеруі үшін білім көлемі белгіленеді, сондай-ақ тұлғаның қандай сезімдері мен сапаларының дамитындығын да ойлау шарт.

Бұл ретте экскурсияда балаларды табиғатқа ұқыпты қарауға тәрбиелеу, оларды ересектердің қол жетімді табиғат қорғау қызметіне тарту міндеттері қойылып, шешілуі маңызды орын алады.

Экскурсияның нәтижелілігі көбінесе оның құрылымы қаншалықты нақты жасалғанымен, әрбір кезеңді ұйымдастыру мен өткізудің мақсаты, әдістемесінің айқындылығымен анықталады.

Бірінші кезең – дайындық. Осы кезеңде тәрбиелеу – білім беру жұмысы балаларды ұйымдастыруға, олардың тәжірибесін анықтауға, олардың алдына алдағы бақылаудың мақсатын қоюға, эмоционалдық көңіл – күй құруға, қызығушылық тудыруға бағытталған. Дайындық жұмысы экскурсиядан бірнеше күн бұрын басталады, ал педагог тәрбиеленушілерге мінез – құлық ережелері туралы ескертеді.

Екінші кезең – балалардың танымдық және практикалық қызметін ұйымдастыру. Оның нәтижелілігі тәрбиеші қолданатын тәрбие мен оқытудың әдістері мен тәсілдеріне байланысты.

Қолданылатын әдістердің негізі – бұл табиғат объектілері мен құбылыстарын бақылау, түсіндірмелермен сүйемелденетін және шартты түрде үш түрге бөлуге болатын мұғалім сұрақтарымен бағытталатын бақылау:

➤ фактілерді (заттың, оның бөліктерінің, сапасының, қасиеттерінің, әрекеттерінің атауы) айқындауды талап ететін;

➤ салыстыруды, ажыратуды, қорытуды талап етуді белсендіретін;

➤ шығармашылық қиялды ынталандыратын, өз бетінше тұжырымдарға, пайымдауға итермелейтін.

Бірінші түрдегі сұрақтар құбылыстармен, табиғат объектілерімен алғашқы танысуды қамтамасыз ететін экскурсияларда басым болады, өйткені олар балаларға өз түсініктерін нақтылауға, өз білімдерін сөзде білдіруге көмектеседі. Балалардың танымдық қызметін белсендіретін және олардың ақыл – ой әрекеттерін қалыптастыруға ықпал ететін екінші түрдегі мәселелер де кеңінен қолданылады. Бұл сұрақтардың үлес салмағы тек жаңа қасиеттер мен сапаларға ие болған таныс заттар мен құбылыстар бақылау объектісі болған кезде қайталанған экскурсияларда өседі. Сондықтан педагог қарым – қатынасты орнатуды, объектінің өткен жағдайын, құбылысты осы құбылыспен салыстыруды талап ететін мәселелерді жиі қояды. Шығармашылық қиялды дамытатын сұрақтар негізінен кіші мектеп жасындағы балалармен жұмыста қолданылады. Табиғатқа саяхат барысында балалардың мазмұнынан туындайтын түрлі прак-

тикалық тапсырмаларды орындауы және балалар бұрын байқаған заттарды, құбылыстарды пәрменді тануды қамтамасыз етуі маңызды орын алады. Көбінесе бұл табиғат бұрышында әрі қарай бақылауға, қолөнер жасауға, сабақтарды жабдықтауға арналған табиғи материалдарды жинау болып есептеледі.

Экскурсия соңында алған білімдерін қызықты түрде бекітетін дидактикалық ойындарды ұйымдастырған жөн.

Экскурсияның үшінші кезеңі – қорытынды. Ол балалар алған білімдерін тереңдетуге, жүйелендіруге және жинақтауға, олардың мүдделерін нығайтуға және одан әрі дамытуға, туған табиғатпен қарым – қатынастан алған әсерлерді игеру және өңдеу процесінде шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға бағытталған экскурсиялық тәрбиелеу – білім беру жұмысын қамтиды.

Осылайша, табиғатқа экскурсиялар тиімді тәрбиелеу және оқыту құралы болып табылады, өйткені олардың процесінде оқушы тұлғасының барлық жақтарын үйлесімді дамыту жүзеге асырылады. Туған табиғатпен қарым – қатынаста қоршаған ортаны материалистік түсінудің негіздері қалыптасады, адамгершілік және эстетикалық қасиеттерге тәрбиеленеді, мейірімді сезімдер оянады. Балалардың туған табиғатқа деген қызығушылығы мен сүйіспеншілігіне тәрбиелеу – өз Отанының байлығының сенімді досын, болашақ қамқор қожайынын өсіру болып табылады.

2.4 Арнайы мектепте қоршаған айналаны оқытудың материалдық құралдары

Жоспары:

1. Тірі табиғат бұрышында оқушылардың әрекетін ұйымдастыру

Тірі табиғат бұрышын ұйымдастыра отырып мұғалім оқушылардың білімін толықтырады, тереңдете, сондай-ақ практикалық машық пен дағды қалыптастырады. Ол жоғары сыныпта оқығанда қажеттілігіне жарайды, ары қарай дамиды.

Тірі табиғат мүйісін ұйымдастыру үлкен материалдық тұрғыда қаражатқа байланысты. Жетіспеген жағдайда сынып кабинетінде бөлме өсімдіктерінің түрлерін көбейту, аквариум, шағын террариум, құстар мен сүтқоректілердің ыңғайлы түрлерін ұстауға болады.

Сынып кабинетінде аквариум, шағын террариум орналастыруға болады. Аквариумде тұрғылықты және аквариум балықтарының өкілдерін, су өсімдіктерінің түрлерін, моллюскалар ұстауға мүмкіндік бар. Шыны арқылы су ішіндегі тіршілік әлемімен танысу барысында кез келген ортада табиғат элементтері бір-бірімен тығыз байланысты екенін біледі. Балықтардың, былқылдақ денелілердің қозғалысымен танысады. Террариумде қосмекенділер түрлерін, бауырымен жорғалаушылардың мінезқұлықтарын, қоректену, бейімделу ерекшеліктерін танып біледі, жыл мез-

гіліне орай өзгерістерін бақылайды. Аквариумдегі суды уақтылы ауыстырып тұру, балықтарды қоректендіру, қоректердің түрлерін таңдай білу, судың температурасын бақылау, өсімдіктердің, балықтардың жағдайын бақылап тұру сияқты жұмыстарды орындай отырып сауаттанады. Ауруға шалдыққанын дер кезінде байқап, емдік тәсілдерді қолдану сияқты жұмыстарды меңгереді. Аквариумде валлиснерия, бақа оты, су мүгі, қауырсын жапырақ, бұйра шылаң, мүйіз жапырақ, балық от, элодея сияқты су өсімдіктерінің түрлерімен, оларды өсіруді үйренеді. Балықтар түрі гонец, табан балық, тұқы балық, қара балық, ақ қайран, уклея және аквариум балықтарынан тіршілік жағдайын көп талғамайтындары барбустар, гуппалар, семсершілер, алтын балықтың түрлі тұқымдары-кометалар, шілте құйрықтар, телескоптар т.б.

Оқушылар аквариумды күткенде суды уақтылы ауыстырып, ол үшін су құбырының тұнған суын немесе жаңбыр суын пайдалануы; өсімдіктерді жиі-жиі сиретіп балыққа орынды көбірек қалдыруы; аквариумнен жемнің қалдығын және балықтардың зәрін тазартып отыруы; балықтарға белгілі уақытта дәл белгіленген мөлшерде жем беруі; судың температурасының күрт өзгеруіне жол бермей, оны қадағалап отыруы; өсімдіктердің күйін және балықтардың мінез-құлқын бақылап отыру керек (зауқының жоқтығы, селсоқтық, су бетінен ауаны қалтырап жұтуы аквариумдегі жағдайдың жағымсыз немесе балықтың ауру екенін көрсетеді т.с.с.).

Аквариумдегі балықтар тіршілігін: шабақтардың бірте-бірте дамуын, температура мен қоректенудің балықтардың өсуі мен дамуына әсерін, қоректенуге байланысты шартты рефлексстің тууын (аквариумді ыдыспен тықылдату, шам жағу) және балықтардың ауа райын болжауын т.б. бақылауды ұйымдастаруға үлкен мүмкіндік береді.

Тірі табиғат мүйісі террариумында әр түрлі хайуанаттар: бақа, шөл, көл, бөген бақасы, жалды тритон, кәдімгі су жылан, дала тасбақасы, сергек және тірі туатын кесіретке ұстауға болады.

Қосмекенділер үшін террариумде шалшық және күн сәулесінен жасырынатын пана болуы керек. Бауырымен жорғалаушыларға террариум шалшықсыз жарай береді. Тритонға су ортасында аз уақыт тыныстайтын алаңы бар шағын аквариум болғаны дұрыс.

Егер тірі табиғат бұрышы жеке бөлмеде орналасса, ондай жағдайда құстар ұстауға болады. Бәрінен де шымшықтар, қараторғайлар, қызылбауыр шымшықтар, пайыз торғайлар жақсы көндігеді.

Тірі табиғат бұрышындағы әр тірі организмге жекелей талаптар орындалуы керек. Ол талаптар арнайы кітаптарда жазылады, ең алдымен олармен мұқият танысып алу қажет.

Тірі табиғат бұрышын ұйымдастыру шарасын мектептегі биолог мұғалімдерімен бірлесе немесе кеңестер сұрап ұйымдастыруға болады.

Тірі табиғат мүйісін ұйымдастыру үлкен материалдық тұрғыда қаражатқа байланысты. Жетіспеген жағдайда сынып кабинетінде бөлме

өсімдіктерінің түрлерін көбейту, аквариум, шағын террариум, құстар мен сүтқоректілердің ыңғайлы түрлерін ұстауға болады.

Тірі табиғат бұрышын жасауға арнайы ауқымды орын болмаған жағдайда бөлме өсімдіктерін, жер шарының әр бұрышындағы өсімдіктер түрлерін өсіріп, оқушыларды сол өсімдіктердің ерекшеліктерімен, күту, оларды бақылау сияқты жұмыстарды ұйымдастыруға болады. Онда әр өсімдікте этикетка іліну керек, мұнда өсімдіктің аты, отаны, отырғызылған уақыты жазылады. Әр өсімдіктің жарыққа, ылғалға, температураға байланыстылығын, гүлдеу мерзімдерін бақылайды. Мұғалімнің жетекшілігімен қарапайым тәжірибе жүргізеді, нәтижесінде өсімдіктерді ғылыми түрде танып білу, зерттеу шарттары орындалады. Бұл білімдерін күнделікті тұрмыста да қолданады.

Географиялық алаң құрылымы, ұйымдастырылу технологиясы. Бастауыш сыныпта дүниетану сабақтарын ұйымдастыру және өткізу үшін географиялық алаңның да өзіндік ролі жоғары. Географиялық алаңда географиялық ұғымдарды кеңейту, түрлі аспаптарда жұмыс істеу дағдысын қалыптастыру мақсатында яғни практикалық сабақтар ұйымдастырылады.

Географиялық алаң шамамен 10x10 көлемді алатын алаң. Оны биіктігі 1 м-ге баратын қашамен қоршайды, қашаның бір бөлігін түрлі түске (мысалға, ақ пен қара) кезектестіріп бояйды да, өлшеуіш қаша ретінде пайдаланылады. Алаңға арналған орынды мүмкіндігінше ашықтау жерден таңдайды. Оның дәл ортасында тіктегіші бар, биіктігі 1 м вертикаль таяқ (гномон) орнатады. Оның көмегімен күннің түсу уақытын, көкжиек бағытын анықтайды. Талтүстегі сызықтың көрсетуін пайдалана отырып, алаңда көкжиектің негізгі және аралық тұстарын көрсететін жолдар төсеге болады.

Ауа райын бақылау үшін метрологиялық дүңгіршек (будка) орнатып, оның ішіне термометр қояды.

Желдің бағытын анықтау үшін биіктігі 10 м бағанаға флюгер орнатады (алаң ашық жерде орналаспаса, флюгер мектеп шатырына бекітіледі).

Географиялық алаңда өлшем учаскесі бөлініп, онда деци-метрлерге бөлінген текше метр орнатылады. Қар жамылғысының қалыңдығын анықтау үшін ұзындығы 1,5-2 м, ені 8-10 см қар өлшейтін рейка қолданылады. Рейканың бет жағы ақ түске боялады да, 1 см сайын бөлінеді.

Географиялық алаңда жүргізілетін жеке немесе топқа арналған тапсырмалар. Оқушылар жылдың жылы мезгілінде географиялық алаңда құмнан рельеф формаларын мүсіндеу, жасанды көлшікте аралдар мен түбектердің, өзеннің түйетайлы және жарқабақты жағаларының үлгілерін жасау, өзеннің жасанды схемасында бастауын, арнасын, сағасын және тарамдарын көрсету жөнінде әр түрлі тапсырмалар орындай алады.

Бастауыш сынып оқушылары географиялық алаңда бақылау жүргізген кезде мұғалімнің басшылығымен қарапайым құралдармен (термометр, флюгермен) жұмыс істеу дағдысын қалыптастырулары, күннің

көкжиектен биіктігін анықтау үшін тал түсте сызықты өлшеуді үйренулері (гномонмен); табиғат құбылыстарын (бұлттылық, жаңбыр, қар, қырау, тұман т.б.) бақылауға және түсіндіруге үйренулері, бірнеше жылғы деректерді талдай білулері, өз жерлеріндегі ауа райының ерекшеліктерін қорытып және тани білулері; жақын маңдағы заттарға дейінгі қашықтықты көзбен өлшей алулары; көкжиектің негізгі және аралық тұстары бойынша еркін бағдарлай білу біліктігі қалыптасады. Жел бағытын, ауа температурасын, жауын-шашын көлемін анықтайтын құралдармен жұмыс жасай білуге машықтанады.

Бұлардан басқа жайдақ және тік баурайлы, төбесі айқын көрінетін үйілген төбе моделін; басталатын жері, сағасы, салалары жақсы көрінетін жылғалары мен жасанды су қоймаларын жасауға орын бөліну керек. Географиялық алаңда жұмыстың нәтижелі болуы мұғалім тарапынан тікелей қадағалауынан туындайды.

Географиялық алаңда жүргізілетін бақылаулардың негізгі мақсаты-оқушылар бастауыш сыныпта зерттейтін табиғат құбылыстарының өзара байланыстары мен заңдылықтарын анықтау болып табылады. Сонымен бірге, географиялық аспаптар мен құралдарда жұмыс істей алу сауыттылығын қалыптастыру.

Оқу-тәжірибе үлескесін ұйымдастыру. Әрбір мектептің маңында арнайы жер бөлініп, онда оқу-тәжірибе үлескесі ұйымдастырылады. Онда бастауыш сыныптарға арналған мөлтектер бөлініп беріледі. Әрбір сынып өз мөлтегінде жұмыс істейді.

Оқу-тәжірибе үлескесі алдын ала мынандай бөлімдерге бөлінеді: дала өсімдіктер бөлімі, көкеніс өсімдіктер бөлімі, жеміс-жидектер бөлімі, әсемдік өсімдіктер бөлімі және жануарлар бөлімі.

Дала өсімдіктері бөлімінің өзі 2 бөлімге коллекциялық және тәжірибелік деп бөліну керек. Коллекциялық бөлікке белгілі ретпен мәдени өсімдіктердің түрлері егіледі. Айталық; 1-бөлікке астық тұқымдастары (арпа, сұлы, бидай, тары, жүгері, күріш), екінші бөлікке бұршақ тұқымдастары (ас бұршақ, үрме бұршақ, жасымық, соя, жоңышқа, беде), 3-бөлікке тоқыма өнеркәсібіне пайдаланатын өсімдіктері (кендір, кенеп, қалақай), 4-бөлікке майлы өсімдіктер (күнбағыс, жержаңғақ, мақсары), 5-бөлікке түйнекті өсімдіктер түрлері (картоп, шалқан, сәбіз, қызылша, орамжапырақ), 6-бөлікке дәрілік өсімдіктер (жалбыз, шайқурай, валериана, тмин) егіліп, өсіріледі.

Коллекция бөлімінің жалғасы тәжірибе бөлімен ұштасады. Мұнда жерсіндіру жұмыстары, вегетативті көбету тәсілдері және түрлі агротехникалық шаралар ұйымдастырылады.

Мектеп маңындағы оқу-тәжірибе үлескесі білім мен тәрбие беруде үлкен маңызға ие. Тәжірибе алаңындағы жұмыстар оқушылар бойында практикалық дағдылар мен машықтар қалыптасуға, еңбекке баулуға үлкен септігін тигізеді. Тәжірибе алаңында күзгі және көктемгі топырақты өңдеу, арамшөптермен, зиянды бунақденелілермен күрес жолдарын, тұ-

қымдарды себу тәсілдерін, өсімдіктерді көбету жолдарын, олардың өнуін, өсуін бақылау, күтіп баптау жолдарын үйренеді.

Оқу-тәжірибе үлескесінде жұмыс істеу үшін соған сәйкес құрал-жабдықтар болу керек: күрек 20 дана (жалпы ұзындығы сабымен есептегенде 85-95 см, сабының жуандығы - 3см,) тісті темір тырма – 10 дана, тісті ағаш тырма 1-2 дана, шаршылы ұялап егуде және көшет отырғызуды белгілеуге арналған маркер қажет. Сондай-ақ, көшеттерді отырғызу үшін 5-6 дана қалақ, топырақтың қабатын қопсыту үшін кетпен, өсімдіктерді суғару үшін су құйғыштар керек. Сонымен бірге жоспарылау жұмысы кезінде үлескенің эстетикалық, көркемдік жағына аса көңіл бөліну керек.

Бұл үлескеде ағаштар егу, санитарлық жұмыстар, ағаштарда құстарға арнап ұя, тамақтандыру торын орнату жұмыстарын ұйымдастыруға болады. Бұл үлкен тәрбиелік жұмыс, сондай-ақ құстарды мектеп ауласына шақыру, олардың тіршілігін бақылауға қиындық тудырмайды. Үлкен жауапкершілік, табиғатқа деген сүйіспеншілік, эстетикалық тәрбие қалыптасады. Мектеп маңындағы бұл алаң көктемде және күзде экскурсия ұйымдастыруға таптырмас табиғи орын болып табылады.

Табиғаттың бұрышын ұйымдастырудың негізгі міндеттері экологиялық білім беру, тіршілікке құрмет қалыптастыру болып табылады. Табиғаттың бұрышындағы сабақта жұмыс істеу кезеңдері. Әдістер мен әдістердің ерекшелігі.

Бүгін экологиялық білім беруден гөрі, шұғыл әрі маңызды міндет жоқ. Экология (грек оикосынан – үйден, үйден, отаннан + логотиптен – концепциядан, оқытудан).

Оның негізгі және бастапқы мағынасында ол биологиялық пәндердің бірі болып табылады, ол жердегі мекендейтін организмдердің көптеген олардыңарасындағы, қоршаған ортанын да байланыстарын зерттейді.

Экологиялық тәрбие – бұл мектепке дейінгі педагогиканың жаңа саласы, оның теориялық және практикалық дамуы қазіргі уақытта жүзеге асырылуы. Халықтың экологиялық мәдениетін қалыптастыру, оны қалыптастырудың басталуы баланың алғашқы жеті жылына келеді.

Мектепке дейінгі балалық шақ – адам өмірінің шешуші кезеңі: іргетастар қоршаған айналаның (табиғатқа, заттарға, адамдарға) дұрыс көзқарас қалыптастырылады және құндылыққа бағдарланған. Осы жастағы балалардың экологиялық тәрбиесі бойынша жұмыс үлкен әлеует пен перспективаға ие.

Біз адамның табиғат есебінен өмір сүретінін және көбейетінін білеміз, бірақ мыңдаған жылдар бойы біз оны жаулап алдық, жануарларды өлтіріп, орманды кесіп тастадық. Қазір тоқтаған уақыт келді. Адамға таза ауа, мөлдір таза су, органикалық жемістер мен көкөністер қажет. Бізді жаңа буын ауыстырады, біздің басты міндетіміз – табиғатқа деген сүйіспеншілікті, оған қамқорлық жасау дағдыларын үйрету. Өйткені ересектер сияқты біз жиі балалық шағымызды еске аламыз. Көп нәрсе, әрине, ұмытылады, бірақ табиғатпен байланысты нәрсе есте қалады. Табиғат бала-

ның жанына терең із қалдырады, оның жарықтығы оның сезіміне әсер етеді. Әлем зор, ал бала, ал бала әлі де кішкентай және оның тәжірибесі шектеулі. Сондықтан оны бірте-бірте таныстырып, баланың дұрыс идеясына ие болу үшін жағдай жасау керек. Бұл үшін балаларды қаладан алып кетудің қажеті жоқ, ал бақшасында, сюжетте, бақта және гүл бақшаларында олардың табиғатымен таныстыру қажет.

Баланын табиғатқа қастықпен қарауын болдырмай, табиғи құбылыстарды, олардың арасындағы байланысты көріп, түсінуге үйрету керек.

Экологиялық мәдениеттің бастапқы элементтері қоршаған ортаның субъектілерімен, өсімдіктермен, жануарлармен, олардың мекендейтін жерлерімен, табиғаттан шыққан материалдардан адамдар жасаған заттармен ересектердің басшылығымен балалардың өзара әрекеттестігі негізінде қалыптасады.

Бүгінгі таңда адамзаттың жер бетінде болу немесе болмау керек деген сұрақ туындаған кезде адамдар адамзатқа келді. Бұл көбінесе бізден, біз қандай ұрпақ көтеретімізге байланысты. Бүкіл әлемдік жабайы табиғат қорының мәліметтері бойынша, 2015 жылға қарай он мыңдаған өсімдіктер мен жануарлардың түрлері жоғалып кетуі мүмкін және біз жердің жабайы табиғатының апатты жағдайына тап боламыз. Кейбір ғалымдардың пікірі бойынша, әр сағат сайын өсімдіктер мен жануарлардың бір түрі өледі. Адамдар жануарлардың, өсімдіктердің және адамның өркендеуінің арасындағы тікелей байланысты түсінуі керек.

Сондықтан балалардың экологиялық біліміне көп көңіл бөлінуі керек. Барлық өмір адам өмірімен байланысты және эстетикалық сипатқа ие. Өсімдіктер мен жануарларға моральдық, діни көзқарас. Табиғи әлем туралы білім болашақта өмір сүруге мүмкіндік беру үшін адамдардың қоршаған ортамен үйлесімді және үйлесімді өмір сүруге үйретуі мүмкін.

Балаларды табиғатпен таныстыру, оған деген махаббатты тәрбиелеу міндеттерін шешуде балабақшаның табиғат бұрышы көмектеседі. Жабық өсімдіктер мен кейбір жануарлар қайда болады.

Табиғаттың бұрышындағы балалар күнделікті балаларға қарап, мұғалімнің жұмысын жеңілдетеді: балалар басшылығымен олар тірі жануарларға жүйелі түрде бақылау жасап, қамқорлық етеді. Оларға қамқорлық жасау процесінде балалар өсімдіктер мен жануарлардың тіршілігін, жер бетіндегі өсімдіктер мен жануарлардың қалай өсетінін және қалай өсетінін біледі. Олар үшін қандай жағдайлар жасау керек. Мұғалім балаларға салыстырмалы талдау жасауды үйретеді – жануарларды салыстыру, олардың арасында ұқсастықтар мен айырмашылықтарды табу, өсімдіктердің ортақ және әртүрлі түрлері сыртқы түрлер мен мінез-құлықтың қызықты ерекшеліктерін байқауға көмектеседі. Өсімдіктерді зерттегенде, балалар гүлдер мен жапырақтардың сұлулығына назар аударады, топтағы өсімдіктер мен жақсы аквариум топ бөлмесін безендіреді.

Сондықтан жабайы табиғаттың бұрышы балалардың білім алу құндылығына ие. Олар басқаларға іздейді, мейірімді, мейірімді.

Табиғаттың бұрышы балалардың ең жақсы мінез-құлық қасиеттерін қалыптастыруға септігін тигізеді – еңбек қорлық, табиғат ресурстарын қорғайтын және көбейтетін ересектердің жұмысын құрметтеу. Табиғаттың бұрышындағы білімнің құндылығын бағалау қиын – балалар бақылауды, логикалық ойлауды үйренеді. Табиғаттың бұрышы қоршаған айналаны қабілеттерін дамыту – сурет салу, модельдеу, қолдану, дизайн және табиғи тақырып бойынша қолмен жұмыс жасау – визуалды дағдылар мен дағдыларды дамытуға – «Балықты санау?», «Қанша лапты мысық бар?» және т.б. Табиғаттың бұрышындағы еңбек моториканың дамуына ықпал етеді (жерді босату, өсімдіктерді көшіру және т.б.), әрі бұл хатты оқуға үлес қосады.

Өсімдіктер мен жануарларды жүйелі күтіп алу барысында балалар табиғатқа қызығушылық танытады. Мұның бәрі үйлесімді дамыған тұлғаны тәрбиелеуге көмектеседі.

Табиғаттың бұрышында бағдарламамен танысқан әртүрлі жануарларды сақтауға болады, бірақ олардың саны шектеулі болуы керек. Бұл фактке байланысты. Өмірді ұйымдастыру және жануарларға қамқорлық жасау бойынша жұмыстардың көпшілігінің көмегімен балалар өздерін немесе қамқоршылардың көмегіне жүгіну керек.

Табиғат бұрышындағы тұрғындарды іріктеуге қойылатын талаптар:

- Жануарлар зиянсыз таңдалады, күтпеген, ветеринар дәрігердің емтихан тапсыру туралы шешім шығарғанына көз жеткізіңіз. Оларды күтіп ұстау шарттары қарапайым болуы керек және оларға қамқорлық қарапайым, балаларға қолжетімді.

- Маусымдық жануарлар белгілі бір сынып үшін таңдалуы керек, аймаққа тән және қадағалауға қызықты.

- Сонымен қатар табиғаттың бұрышында әртүрлі күтімді талап ететін көптеген жануарларды ұстай алмайсыз.

- Резиденттер биологиялық сипаттамалары мен қажеттіліктеріне сәйкес орналасуы керек.

- Сіз бірте-бірте қажет табиғат кілтін толтырыңыз. Балалар тұрғындарға үйреніп, оларға қамқорлық жасауды үйренді.

- Байқаудан кейін жануарларды қоспағанда, босатылуы керек. Табиғаттың бұрышында үнемі өмір сүреді.

- Өсімдіктер балалардың өмірі мен денсаулығына қауіпсіз болу үшін күтім жасау керек.

- Өсімдіктер сыртқы жағынан жарқын, тартымды, балалардың назарын аударуға және ұстауға қабілетті болуы керек.

Табиғаттың бұрышын орналастыру мен күтіп-ұстауға қойылатын талаптар:

– Табиғат бұрышы өсімдіктер мен жануарларды зерттеуге ғана емес, сондай-ақ дамушы ортаға ою-өрнек ретінде қызмет етеді. Ол барлық объектілердің анық көрінетін, күтім жасау үшін қол жетімді болуы үшін

жақсы жарықтандырылған жерде балалардың деңгейінде орналасуы керек.

– Табиғаттың бұрышы таза болуы керек, өсімдіктер үнемі суарылады, топырақ босайды, ал жапырақтары аптасына бір рет сүртіледі. Өсімдіктерді азықтандыру биологиялық заттармен жүзеге асырылады. Өңдеуге арналған құрал арнайы дайындалған жерде, таза болуы керек. Өсімдіктерді тамақтандыруға арналған заттар балалардың қолы жетпейтін жерде сақталады.

– Табиғат бұрышы ойын бөлмесін жауып тастауға, жобаға рұқсат бермеуге, сондай-ақ тікелей күн сәулелеріне жол бермеуге тиіс.

Осылайша, тұрғындарды табиғат бұрышына орналастыру үшін, ең алдымен олардың биологиялық сипаттамалары мен қажеттіліктерін ескеру керек.

Балабақшадағы табиғат бұрышындағы барлық тұрғындарды тұрақты және уақытша бөлуге болады. Біріншісі жыл бойы бұрышта тұрады (жабық өсімдіктер, балық және т.б.), екіншісі қысқа уақытқа топқа келеді – бұл жергілікті аймақтың өсімдіктер мен жануарлары. Өмірлік қызметі әсіресе қызықты және сол немесе басқа маусымдарда (көктемде, жәндіктерде және т.б.) көрінеді.

Жабық өсімдіктерді орналастыру бойынша талаптар:

Бағдарлама бойынша балалардың психологиялық сипаттамаларын ескере отырып, әр жас топтарында табиғат объектілеріне күтім көрсету және күтім жасау үшін білім мен дағдылар саны айтарлықтай өзгереді. Кіші топтағы балалар өсімдіктердің 2-3 атауын біледі, ал 15-ге дейін өсімдіктер дайындық тобына шақырылады, оларды сипаттайды, дәрілік өсімдіктерді шығарады, оларды қолдануды біледі.

Табиғат бұрышындағы жабық өсімдіктер оның тұрақты тұрғындары болып табылады. Өсімдіктердің топтық бөлмеге сән беру үшін, олардың өсуі мен дамуына әсер ететін факторларды білу және ескеру маңызды. Жабық өсімдіктерді орналастыру кезінде табиғи және климаттық жағдайлардың әсерінен қалыптасқан биологиялық сипаттамаларын ескеру керек.

- Тропикалық өсімдіктер – Лиана, Эпифит, экзотикалық орхидеялар жарықты көп қажет етеді, бірақ тікелей күн сәулесін жақсы көрмейді, себебі оларға жоғары ылғалдылық қажет, бірақ ауа температурасының күрт өзгеруі жағымсыз. Олардың тыныштық кезеңі жоқ және олардың өсуі үздіксіз жалғаса береді.

- Субтропикалық өсімдіктер – Аспидистра, Сенполия және т.б. тұрақты суаруды қажет етеді, ауа температурасының ауытқуына үйреншікті, тыныштық кезеңі бар.

- Шөл өсімдіктер – Кактустар, суккуленттер өте аз суды пайдаланады, жарық күн мен жылуды жақсы көреді, ауа температурасының өзгеруін жеңіл көтереді, тыныштық кезеңі бар.

Бөлме өсімдіктерін орналастырғанда кезде олардың саулығы жарық, жылу, ауа ылғалдылығы мен суаруға байланысты екенін есте сақтау қажет.

Тыйым салынады:

- Ауа температурасының күрт ауытқуына жол беру – жапырақтар құрғап түседі.

- Өсімдіктерді жылыту жүйелерінің жанында орналастыру – ол жерлерде температура жоғары және ауаның ылғалдылығы төмен.

- Кіреберістер мен желдеткіш тесіктері жанында орнату – өсімдіктер үшін өтпелі жел .

Бөлме өсімдіктерін табысты өсіру үшін топырақ қоспаларын дұрыс таңдау қажет. Бақшадағы үйде өсімдіктерді қоректендіру және өңдеу тек биологиялық заттармен жүргізіледі, олар балалар үшін қол жетімсіз бөлек шкафта сақталуы тиіс.

Аквариумды орналастыруға қойылатын талаптар:

Аквариум-бұл су айдынының ең дәл моделі, су ортасындағы өсімдіктер мен жануарларды ұстауға және өсіруге, сондай-ақ су жүйесінің өмірі мен дамуын бақылауға арналған. Аквариум жақсы жарықтандырылған жерде орналасады. Бірақ тікелей күн сәулесі астында емес. Зарядтардың алдында- аквариумы мұқият содамен өңдейді, құмды үрлемелі шкафта қыздырып, суыту керек. Аквариумға 3-4 тәулік бойы тұрған суды алады.

Табиғат бұрышында құстарды ұстауға қойылатын талаптар:

Табиғат бұрышында шымшық немесе толқынды тотықұстар бар.

Толқынды тотықұстардың отаны-Австралия. Тотықұстарға арналған торлардың ең ыңғайлысы тот баспайтын оргшынылар мен шыбықтан жасалған торлар болып саналады. Бұндай торлардан жақсы көрінеді, олар көп жарық өткізіп өте гигиеналық болып келеді. Торда жинауға ыңғайлы болу үшін алмалы-салмалы түбі болуы керек. Сондай-ақ, сорғыш, астау және құмыралар болуы керек.

Ересек және дайындық тобының балалары өз бетінше астық қоспасын құрайды, торды өңдейді, суды ауыстырады, құстарға күтім жасайды.

Бақылау

Мектеп жасына дейінгі балаларды экологиялық тәрбиелеудің әртүрлі әдістерінің арасында бақылауды басты орын алған жөн. Оның мәні табиғи объектілерді қабылдаудың әр түрлі түрлері – көру, есту, тактильді, сүйкімді және т. б. арқылы танымда сезімдік танудан тұрады.

Көрнекті психолог С. Л. Рубинштейн бақылауды ойластырылған қабылдаудың нәтижесі ретінде қарастырады. Бір жағынан бақылау білім көзі болып табылады, екінші жағынан ол бақылаудың бастапқы сәттері ретінде белгілі бір білімнің болуын талап етеді.

Бақылау жүргізу үшін үш сәтке маңызды болып табылады:

- Табиғи объектілердің болуы
- Бақылау мазмұнын анықтау

• Олардың тиісті ұйымдастырылуын, тиімді формаларын және оларға балаларды енгізу тәсілдерін іздеу

Табиғат бұрышындағы еңбек

Табиғаттағы еңбекті ұйымдастырудың экологиялық тәсілі оны табиғат бұрышын мекендеуші тірі тіршілік үшін жағдай жасау процесі ретінде қарастыру қажет. Басты назарда күтім жасалатын өсімдіктер мен жануарлар болуы тиіс: олардың жағдайы мен көңіл-күйі, шарттары, олардың қазіргі кездегі жағдайы.

Өсімдіктер мен жануарларға күтім жасау бойынша еңбек – бұл қазіргі уақытта жоқ немесе олар жеткіліксіз, немесе олардың өсімдіктердің немесе жануарлардың биологиялық қажеттіліктеріне сәйкес қойылатын талаптарға сапасының сай болмауы.

Табиғат бұрышындағы еңбек-бұл, ең алдымен, баланы қоршайтын барлық тірі адамға деген ізгілікті қарым-қатынас, бұл табиғат бұрышын мекендеушілердің қолайлы немесе қолайсыз жағдайын түсіну, бұл-сезімталдық пен өкініш, бұл-оларға жақсы болу ниеті. Тек қана екінші кезекте табиғаттағы еңбек-бұл заттар мен жабдықпен дұрыс әрекеттер мен операциялар.

Табиғат бұрышындағы еңбекті ұйымдастыруда – үш кезеңге нақты бөліну қажет:

- Бақылау-тірі объектілерді тексеру, олардың жай-күйі мен көңіл-күйін, толыққанды өмір сүруге және қажетті еңбек операцияларына жетіспейтін жағдайларды анықтау

- Тексеру кезінде анықталған жиынтықтағы және көлемдегі еңбек қызметі

- Тірі нысандар үшін өмір сүру ортасының толық бағалануына мүмкіндік беретін қорытынды бақылау.

Табиғат бұрышы экологиялық тәрбие міндеттерін шешуге, тірі тіршілік иелеріне ұқыпты қарау дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі.

Мұндай міндеттерді шешу негізінен сабақтан тыс жүзеге асырылады, бірақ білімді нақтылау және жүйелеу үшін арнайы сабақтар ұйымдастырылады.

Сабақтың конспектіде берілген нақты дидактикалық мақсаты мен нақты құрылымның болуы.

Бір-бірінен дидактикалық міндеттермен, құрастыру логикасымен, ұйымдастыру және өткізу барысымен ерекшеленетін бірнеше сабақ түрлерін бөліп көрсетуге болады:

- Алғашқы-таныстыру-әңгіме
- Жалпылама
- Терең-танымдық

Мектепке дейінгі балаларды экологиялық тәрбиелеудегі педагогтың рөлі. Тәрбиеші балаға экологиялық тәрбие берудегі басты тұлға, экологиялық мәдениеттің жолсерігі мен иеленушісі болып келеді. Экологиялық тәрбие әдістері мен нақты технологияға ие бола отырып, тәрбиеші топта

байытатын жасыл аймақ құрайды. Балалардың өмір сүруінің экологиялық-сауықтыру жағдайларын қадағалайды, олармен барлық қызмет түрлерінде тұрақты ынтымақтастықты жүзеге асырады және балалармен қатар тұрған барлық тірі объектілермен өзара іс-қимыл жасай отырып, оларға экологиялық дұрыс мінез-құлық үлгісін береді.

Өз-өзін бақылау сұрақтары:

1. Арнайы (түзету) мектептегі сабақтың құрылымы
2. Арнайы (түзету) мектептегі табиғат бұрышының экологиялық тәрбиесінің маңызы.
3. Табиғат бұрышындағы тұрғындарды іріктеуге қойылатын талаптар.
4. Табиғат арқылы оқушыларға жан-жақты тәрбие беру.

2.5 "Жұмыс дәптері" және "Бақылау күнделігі" жұмыс әдістемесі

Жоспары:

1. Жұмыс дәптерінде оқушылардың қызмет түрлері
2. Бақылау күнделігімен жұмыс

1. Жұмыс дәптерінде оқушылардың қызмет түрлері.

Соңғы онжылдықта оқыту құралдары, сондай-ақ оқу құралдары болып табылатын Оқыту құралдары ерекше маңызға ие болады. Бұл-әр түрлі интерактивті оқыту бағдарламалары, дәстүрлі емес оқулықтар, хрестоматиялар оқулықтары, сұрақ-оқулықтар мен жұмыс дәптерлері.

Жұмыс дәптері оқыту құралы, сонымен қатар оқу құралы болып табылатын оқыту құралы болып табылады. Жұмыс дәптерлері-бұл оқу әдебиетінің белгілі жанрларынан жасалған салыстырмалы жаңа және ең мобильді жанр, инновациялық көп функционалды дидактикалық құбылыс. Олар басқалардан білім беру процесінің қажеттіліктеріне тез үн қатады және бір мезгілде осы қажеттіліктерді қалыптастырады.

Жұмыс дәптері-студентке оқу пәнін меңгеруге көмектесетін арнайы дидактикалық аппараты бар оқу құралы. Дидактикалық құралдар арсеналына жұмыс дәптерлерін енгізу оқытушыға оқу үдерісін оңтайландыруға нақты мүмкіндік береді.

Жұмыс дәптерімен жұмыс істеу технологиясы білім алушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыруды өзгертуді көздейді.

Өзінің мазмұны, құрылысы, конструкциялануы, тапсырмалары мен сұрақтары, көздері "тең авторлыққа "және" шығармашылық "бағытталған. Оқу және репродукция орнына өз бетінше білім алу келеді. Жұмыс дәптерінің осы ерекшеліктерін оны әзірлеу кезінде ескеру керек.

Жұмыс дәптерлері оқу әдебиетінің жаңа білім беру жанры болып табылады, ол білім берудің инновациялық технологиясын біріктіріп қана қоймай, сонымен қатар теориялық және практикалық оқытудың жаңа траекториясын көрсетеді.

Әдебиетті талдау нәтижесінде жұмыс дәптерлерінің келесі дидактикалық функцияларын ерекшелеуге болады:

- Өтемдік – яғни оқу процесін жеңілдету, уақыт шығынын, мұғалім мен оқушылардың күші мен денсаулығын азайту;
- Ақпараттық – оқыту үшін қажетті ақпаратты беру;
- Интегративті-зерттелетін объектіні немесе құбылысты бөліктер бойынша және тұтастай қарау;
- Танымдық-танымдық қызығушылықты дамыту, бақылау, ойлау, эстетикалық талғам;
- Қалыптастырушы-танымдық іс-әрекет түрлерін, таным тәсілдерін және меңгеру тәсілдерін қалыптастыру

Халық білім беру жүйесіне жұмыс дәптерлерін жаппай енгізу әрекеті бастапқыда 20-шы жылдары, содан кейін ХХ ғасырдың 60-70 жылдары жасалды. Бірақ, мектептердің жеткіліксіз қаржыландырылуына және мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігінің төмендігіне байланысты дидактикалық материалдардың бұл түрі кең таралған жоқ. Жұмыс дәптерлері ХХ ғасырдың 90-шы жылдарының соңында вариативті білім беру стратегиясына көшу және реформасына байланысты жаппай дами бастады.

Сабақта жұмыс дәптерлерін қолдану критерийлерінен келесілерді ерекшелеуге болады:

- жұмыс дәптерлері мұғалімге сабақты Жоспары:лауды жеңілдетеді (40%);
- сабақта ауызша және жазбаша жұмысты үйлестіруге мүмкіндік береді (60%);
- оқушыларды механикалық жұмыстың үлкен көлемінен құтқарады (20%);
- оқушыларға мәтінде маңызды және маңызды ақпаратты бөлуге көмектеседі (80%);
- барлық сыныптың белсенді танымдық қызметіне (100%) тартылуына ықпал етеді.

Тарих сабағында жұмыс дәптерлерін пайдалануды дәлелдей отырып, Тарих бойынша оқулықтар мен жұмыс дәптерлері авторларының бірі Леонид Кацва: "Олардың мазмұны – бұл оқу кітаптарымен мұқият жұмыс істеу негізінде берілетін сұрақтар мен тапсырмалар. Дәптерлер оқулықтардағы әдістемелік аппаратты едәуір кеңейтеді. Сұрақтар оқушыларға оқу мәтінінде аса маңызды және маңызды мәселелерді бөлуге көмектесетіндей етіп тұжырымдалған дәптердегі сұрақтармен қатар әр түрлі тапсырмалар берілген. Оқушыларға фразаны аяқтау, жауап нұсқасын таңдау және өз таңдауын негіздеу; егер келтірілгендердің ешқайсысы дұрыс және толық деп қабылданбаса, жауаптың өз нұсқасын қалыптастыру; қажетті күндерді таңдау; оқиғаларды хронологиялық тәртіппен орналастыру".

Осының арқасында оқушылар нақты материалды (мысалы, күндер, есімдер) тауып, оны жазып алуға; сұрақтарға жазбаша жауап беруге жә-

не оларды оқып алуға; жауаптарды өз бетінше құрастыруға үйренеді, өйткені дайын түрде оқулықта жоқ.

Дәптерлерді пайдалану оқушыларды механикалық жұмыстың үлкен көлемінен арылтады, өйткені тапсырмалар қысқа және сонымен қатар көп жауаптарға есептелген, дұрыс жауаптар табуға көмектеседі. Толық толтырылған жұмыс дәптері, оған қажетті нақтылаулар мен түзетулер уақытылы енгізілген, кейін өткен материалды қайталау үшін өте жақсы конспект болуы мүмкін – әсіресе пайдалы, ол оқушылардың өздері дайындайды.

Осылайша, қазіргі заманғы жұмыс дәптері-бұл оқушылардың сыныпта және үйде тікелей оның беттерінде өз бетінше жұмыс істеуіне арналған дидактикалық кешен. Жұмыс дәптерін пайдалану мұғалімге сабақты жоспарылауды жеңілдетеді, ауызша және жазбаша жұмысты үйлестіруге, ұжымдық талқылау үшін және жеке ой-өрісі үшін сұрақтар бөлуге мүмкіндік береді.

Жұмыс дәптерінің үш түрін таңдауға болады:

1. Жұмыс дәптерінің ақпараттық түрінде тек кітапта бар материалдың мазмұны туралы ақпарат болады. Қарастырылып отырған тақырыптың мазмұнында оқулық ақпараты оқушыларға бағдар береді.

2. Бақылау жұмыс дәптері сабақ тақырыбын зерделегеннен кейін қолданылады. Оқытушы жұмыс дәптерінің парақтарының көмегімен оқушының қандай оқу кезеңінде қате жіберетінін және сабақ барысында оны жоюды анықтай алады.

3. Жұмыс дәптерінің аралас түрі ақпараттық және бақылаушы блоктарды қамтиды. Ақпараттық блокқа жаңа оқу материалы кіреді, бақылаушы блокқа алынған білім мен ақыл-ойды бақылауға арналған тапсырмалар мен тесттер, өз бетінше жұмыс істеуге арналған тапсырмалар орналастырылады.

Жұмыс дәптерінің аралас түрі-ең қолайлы, өйткені ақпараттық, және жаттығу, және бақылаушы блоктарды қамтиды. Ақпараттық блокқа жаңа оқу материалы кіреді; жаттығу блогына – өз бетінше жұмыс істеуге арналған тапсырмалар; бақылаушы блокқа алынған білім мен іскерлікті бақылауға арналған тапсырмалар мен тесттер орналастырылады.

Жұмыс дәптерлеріне арналған тапсырмалар түрлері

- Салыстырмалы сипаттамасы
- Иллюстрациялармен тапсырмалар
- Бір және бірнеше дұрыс жауаптардан бар тапсырмалардан дұрыс жауапты таңдау.

- Тірек сөздерінен мәтін құрастыру тапсырмалары
- Қосымша тапсырмалар, жіберілген сөздерді, терминдерді қою
- Ашық жауап формасымен тапсырмалар
- Жауапты жалғастыру тапсырмалары
- Оқиғалар, құбылыстар кезектілігін анықтауға тапсырма
- Мәтіндегі қателерді анықтауға арналған тапсырмалар

Жұмыс дәптерлерінің түрлері бойынша жіктелуі:

1. Жаттығуларға арналған дәптерлер немесе тренингтік дәптерлер - білім алушылардың өз бетінше жұмыс істеуіне арналған.

2. Графикалық үлгілеу принциптеріне негізделген дәптерлер-олардың негізін сурет салу-таңбалы танымдық тапсырмалар құрайды

Танымдық тапсырмалар деп білім алушыдан ойлаудың барлық танымдық процестерін, қиялды, сөйлеуді, есте сақтауды, зейінді және т.б. жандандыруды талап ететін белгілі бір оқу шарттарын түсіну қабылданған. Жұмыс дәптерлерінде танымдық тапсырмаларды құру суретті, макетті, натураны пайдалануға негізделген.

3. Хрестоматия дәптерлері. Мұндай дәптерлердің авторлары көптеген мәселелер бойынша оқулықтарда ақпарат жеткіліксіз деп санайды және оны дереккөздердің мәтіндерімен, ғылыми-көпшілік және көркем әдебиеттен үзінділермен толықтырады.

4. Семиотико-семантикалық дәптерлер. Олардың ерекшелігі-олар символдар мен суреттер, модельдер, түрлендіруші және шығармашылық деңгейдегі мағыналық интеллектуалды міндеттері бар схемалар үйлесіміне негізделген.

Танымдық міндеттер деп білім алушыларды жаңа жағдайларда танымал білімдермен жұмыс істеуге ғана емес, сонымен қатар іс-әрекеттің жаңа тәсілдерін ашуға ынталандыратын оқу жағдайларындағы жағдайларды түсінеді.

Танымдық есептер шығармашылық тапсырмалармен жиі теңестіріледі. Осы типтегі дәптерлер өте тиімді креативті ойлау деп аталатын білім алушылардың шығармашылығын дамыту үшін.

2. Бақылау күнделігімен жұмыс

"Бақылау күнделігінде" әр ай сайын бір пейзаждың суреттері берілген, онда оқушылар осы айға тән маусымдық өзгерістерді атап өтуге тиіс. Мұндай жұмыс балалардың бақылаушылығын жаттықтырады, әсіресе мұғалім оларға бейнеленген жерді өздерінің тұрған жерімен салыстыруды ұсынса. Күнделік тапсырмалары бойынша жұмыс жасай отырып, балалар жапырақтардың түсуі, бірінші аяз, алғашқы қар, ең ұзын және ең қысқа күн және т.б. табиғи құбылыстарға назар аударады.

Тапсырмалар балаларға бұрын белгісіз және жаңалықтарды көруге, қыстайтын құстар туралы білуге, оларға қалай және неге көмек көрсету керек екендігі туралы білуге көмектеседі. Тапсырмалар балаларға бұрын білмеген және білімдерді білуге, қыстайтын құстар туралы білуге, оларға қалай және неге көмек көрсету керек екендігі туралы білуге көмектеседі.

Бөлме өсімдіктерін күтуге арналған арнайы мәліметтер бар, сол білімді практикалық сабақта қолданған жөн

Күнделікте күзде жүргізілетін жұмыстар тізімі беріледі, олар бақтарда, саябақтарда, скверлерде өтіліп баланың өзі байқағандарды атап көрсету ұсынылады. Оқушылар тек үй маңындағы, жақын маңдағы саябақта

немесе скверде жұмысты бақылап қана қоймай, сонымен қатар оларға белсенді түрде қатысуы керек.

Күнделіктің бірқатар тапсырмалары мен суреттері екінші сынып оқушыларына табиғатты қорғауда, оған қамқорлық жасауды ұсынады.

Жыл соңында екінші сынып оқушылары жалпы қорытынды шығарып, белгіленген жерде күз, қыс, көктем қанша ай жалғасқанын анықтайды.

Күнделікте жазға тапсырмалар берілді (маусым, шілде, тамыз). Мұғалім міндетті түрде демалыс кезінде балаларға бақылау жүргізуді және күнделікте бар тапсырмаларды орындай отырып жазуды ұсынады.

2 сыныпта мұғалім оқушыларға әр түрлі жыл мезгілдерінде аспанда күннің әр түрлі биіктікте болатыны туралы түсінік береді. Ол үшін мұғалімнің басшылығымен екінші сынып оқушылары әр айдың жиырмасыншы күнінде белгілі бір уақытта көкжиек сызығының үстіндегі күннің қандай биіктікте екенін бақылап, оның биіктігін ағаштың биіктігімен немесе жанында тұрған үйімен салыстырады. Оқушылар қыркүйек айынан бастап күннің көзі төмендей көкжиектің үстіне көтерілгенін байқайды, ал желтоқсан айынан бастап аспанда біртіндеп жоғары тұратынын байқайды. Айта кететін жағдай Күннің көзі көкжиектен жоғары көтерілген сайын, күн соғұрлым ұзақ болады; күннің көзі төмен болса, күн қысқа болады. Бұдан шығатын қорытынды күн көкжиектен төмен көтерілсе соғұрлым суық болады.

Жеке бақылау күнделіктерінен басқа оқушылар табиғат пен еңбектің жалпы сынып күнтізбесін жүргізеді. Екінші сынып оқушыларына екі жылға есептелген (II және III сыныптар) жалпы сынып күнтізбесін жүргізуге болады.

Күнтізбенің әрбір бағанын екі бөлікке бөлу керек, біріншісі – ағымдағы жылы, екіншісі-келесі жылы. Күнтізбені мұндай жүргізу ауайының жыл сайынғы маусымдық өзгерістері туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Күн сайынғы бақылаулардан басқа, балалар табиғи құбылыстар мен объектілерді экскурсияларда, пәндік сабақтарда және арнайы көрнекі құралдармен пайдалана отырып бақылайды.

Бақылау қорытындысын шығару кезінде әдетте салыстыру әдісі қолданылады. Мысалы, оқушылар суға қойылған бұтақтардың және мектеп жанындағы өсіп тұрған ағаштардың бұтақтарының бүршік ату мерзімдерін; ашық және бұлтты күндер санын; 0° - ден жоғары және 0° – ден төмен температуралы күндер санын салыстырады.

Осылайша, біз 2 сыныпта табиғатты тану сабағында зерттеудің негізі бақылау болып табылатындығын көреміз. Бақылау нәтижесінде екінші сынып оқушылары келесі дағдыларды меңгереді: бақыланатын объектіні немесе құбылысты ауызша сипаттау, өсімдіктер жағдайының ауа температурасының өзгеруіне тәуелділігін анықтау, термометр көрсеткіштерін анықтау.

Өз-өзін бақылау сұрақтары:

1. Жұмыс дәптерінің ерекшеліктері

2. Жұмыс дәптерлерінің түрлері
3. Арнайы мектептерде дәстүрлі білімді тексерудің түрлері.

ТАРАУ 3 Арнайы мектепте қоршаған айналаны оқыту әдістері

Жоспары:

3.1 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесін оқытудың сөздік әдістері

3.2 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесін оқытудың көрнекі әдістері

3.3 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесін оқытудың тәжірибелік әдістері

3.1 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесін оқытудың сөздік әдістері

Әдіс – оқу-тәрбие жұмыстарының алдында тұрған міндеттерді дұрыс орындау үшін мұғалім мен оқушылардың бірлесіп жұмыс істеу үшін қолданатын тәсілдері. Әдіс арқылы мақсатқа жету үшін істелетін жұмыстар ретке келтіріледі. Оқыту әдістері танымға қызығушылық туғызып, оқушының ақыл-ойын дамытады, ізденуге, жаңа білімді түсінуге ықпал етеді. Оқытуда ең басты нәрсе – оқушылардың танымдық жұмыстары. Оқыту әдістері ең анық фактілерді білуді қамтамасыз етеді, теория мен тәжірибенің арасын жақындатады.

Оқушылар сөзден, кітаптан, көрнекіліктен, тәжірибелік жұмыстардан білім алады. Осыны ескеріп 20-30 жылдарда Н.М.Верзилин, Е.Я. Голант сөздік, тәжірибелік, көрнекілік әдістерін ұсынады. Қазір компьютерлік жүйелер арқылы білім алу мүмкіндігі бар.

М.А.Данилов (1899-1973), Б.П.Есипов (1899-1967) дидактикалық мақсатқа жету үшін қолданылатын әдістерді топтастырды. Олар: білім алу, іскерлік және дағдыларды қалыптастыру, білімді қолдану, шығармашылық іс-әрекет, бекіту, білім, іскерлік, дағдыларды тексеру. Аталған авторлардың пікірлері бойынша оқыту әдісі – дидактикалық мақсатқа жету үшін оқушылардың іс-әрекетін реттеп, ұйымдастыру тәсілдері. Бұл саралауда әдістер оқытудың алдында тұрған міндеттермен сәйкестендірілген.

И.Я.Лернер, М.Н.Скаткин оқыту әдістерін оқушылардың танымдық жұмыстарының түріне қарай топтастырған. Авторлар балаларға ақыл-ой жұмысының, өз бетімен білім алудың жолдарын көрсетеді.

Оқытушының басшылығымен жұмыс істейтін оқушылардың танымдық белсенділігі әртүрлі.

Репродуктивтік әдіс арқылы оқушы "дайын" білімдерді есінде сақтап, кейін қатесіз айтып бергенмен, оның ақыл-ой белсенділігі төмен болады. Оқытудың мақсаты оқушының адамзат тәжірибесін игеруінде. Оқыту әдісі мақсатқа жетудің саналы түрде қолданылатын тәсіл, ал мақсатқа жету мұғалімнің шеберлігіне, оның оқыту процесін тиімді ұйымдастыра білуіне оқушылардың даярлық дәрежесіне, мұғалім мен оқушылардың белсенділігі педагогикалық ынтымақтастыққа байланысты.

Оқыту процесінің нәтижесі ең алдымен оқушылардың оқыту әдістердің ұйымдастыруға тәуелді. Сондықтан, мұғалімдер оқыту әдістерін жетілдіру үнін әртүрлі тәсілдер қолданылады.

Оқыту әдістері арнайы зерттеу негізінде топтарға бөлінді. Оқыту әдістерін әртүрлі белгімен топтастыруға болады. Мысалы, оқыту кезеңіне байланысты жіктеуге болады.

- білім алудың алғашқы кезеңіндегі әдістер;
- білімді бекіту кезеңіндегі әдістер;
- дамыту әдістері.

Арнайы педагогиканың дидактикасы, жалпы педагогиканың әдістерін қолдана отырып, өзінің арнайы әдістерін ажыратады. Олар:

- логикалық әдістер-бұл индукция, дедукция жолымен оқыту.
- гностикалық әдістер – іздеуге байланыстырылған әдістер
- репродуктивті әдістер – еске түсіру, қайталау әдісі

Бұл әдістер жалпы мектепте дербестілік жолымен болса, арнайы мектепте тек мұғалімнің жетекшілігімен ғана іске асырылуы мүмкін. Арнайы оқыту әдістерінің жіктелуі жалпы педагогиканың әдістерінің жіктелуімен бірдей. Ол жіктеу бойынша әдістер үш топқа бөлінеді.

- сөздік әдістер тобы;
- көрнекілік әдістер тобы;
- практикалық әдістер тобы.

Бұлай топқа бөлудің білім алуда негізгі танымдық іс-әрекеттің жетекші жолы ретінде қарау болып табылады.

Сөздік әдістер тобы: әңгімелеу, әңгіме, түсіндіру, кітаппен жұмыс істеу. *Әңгімелеу* – мұғалім оқу материалын бір ізділікпен баяндайды. Ол үшін материалды айқын, сенімді етіп бейнелейді. Деректерге негізделген мәліметтер әңгімелеу түрінде сөз етіледі. Әңгімелеуде талдау, жинақтау тәсілдері пайдаланылады. Әдетте, әңгімелеу, арнайы мектептің бастаушы сыныптарда он, он бес, ал жоғарғы сыныптарда жиырма –жиырма бес минутқа созылады. Әңгімелеу әдісі көбіне әдебиет, тарих география сабақтарында пайдаланылады. Әңгімелеу оқыту процесінің әртүрлі кезеңінде пайдаланылады: кіріспе, оқыту, бекіту.

Әңгімелеу әдісіне қойылатын жалпы педогогикалық талаптар:

- әңгімелеу мазмұны маңызды, оқу бағдармадағы тақырыпқа сәйкес болуы тиіс;

- мұғалім әңгімелеумен бірге сурет, көрнекілік пайдалануы тиіс.

Арнайы мектеп оқушыларының зейін ерекшеліктерін ескере отырып

- әңгімелеу бір маңызды оқиға туралы болуы тиіс, сондықтан оқушыларды жиі сұрақпен алаңдатпау керек. Арнайы мектептерде әңгімелеуді ұжыммен бірге жүргізуге болады. Мысалы, әңгімелеудің басын мұғалім бастайды, ал оқушылар жалғастырады, бірақ оларға мазмұны таныс болуы тиіс. Қиын танымсыз сөздерді алдын ала талдап оқыту керек. Әңгімелеу аяқталған соң мұғалім оқушылармен қорытынды әңгіме жүргізуге тиісті, өйткені олардың толық түсінгедеріне толық сенімді болу керек.

Әңгіме – оқытудың ең көп тараған әдісі. Әңгіме әдісі - сабақта сұрақ-жауап түрінде және сабақтың кез – келген кезеңінде қолданылады: үйдегі және өз бетімен жұмысты тексергенде, жаңа материалды түсіндіргенде, бекіту мен қайталауда, үй жұмысын қорытындылағанда, оқушылар-

дың сұрақтарына жауап бергенде тағы сол сияқты. Әңгіме зерттейтін материал бойынша оқушылардың кейбір мәліметтері мен білімдері болған уақытта жүргізіледі. Әңгіме оқу материалын оқушының жеке өмірі тәжірибесімен байланыстыруға мүмкіндік береді. Әңгіме әдісі арқылы оқушы қажетті білімді қайта жаңғыртып және оларды жаңа оқу материалымен байланыстырады. Мұғалім кері байланысты жүзеге жақсы асыра алады. Оқу – нені біліп, нені білмейтінін анықтап, білімдегі қателерді түзету арқылы, жаңа мәліметтер бере алады. Әңгіме әдісін кез - келген сыныпта, оқу кезеңінде пайдалануға болады. Әдетте жаңа оқу материалын түсіндіру әңгімеден басталады. Оның негізгі мақсаты-жаңаны өткен материалды еске түсіру және балаға таныс нәрсемен байланыстыру.

Жалпы оқытуда негізінен әңгіменің екі түрі пайдаланылады: катехизикалық (сұрақ, жауап негізіндегі әңгіме) және эвристикалық (жаңаны ойлап табу жолындағы әңгіме). Бастауышта катехизикалық әңгіме оқушылардың білімін тексеру және бағалау, бекіту, оқылған мәтінді талдау жұмыстары үшін, ал эвристикалық әңгіме жаңа білімдерді хабарлау мақсатында қолданылады. Эвристикалық әңгімеде сұрақтар мен берілуде тиісті жауаптар оқушылар ойын жаңа қағидалар мен қорытындыларға әкелу бағытында құрылады, оқушыларда жаңалықты өздері ашып отырғандай әсер қалдырады. Қазіргі кезде әңгіменің бұл түрі шешімі табылуға тиісті мәселе көтере отырып оқытуда (проблемалық) кең қолданылып жүр.

Әңгіменің нәтижесі сұрақтарды орындап қойып, оқушылардың мүмкін боларлық жауаптарын білуге көп байланысты. Мұғалім сұрақтары бала дамуын ескере, өте жинақы, артық түсіндірмелі сөздерсіз құрылғаны жөн. Сұрақтың құрылымы тек оқушылар жауабына қарай өзгеру керек. Сұрақтар белгілі бір ойдың логикасын сақтайды. Мысалы, жалпыдан жекеге қарай (дедукция), жеке және нақты деректерден жалпы қағидаға (ережелерге) қарай (индукция), салыстыру, талдау, сұрыптау, абстрактілеу және басқа да ойлау операциялары.

Арнайы мектеп оқушыларын толық жауап беруге дағдыландыру керек, яғни ауызша байланыстырып сөйлеуге үйрету. Бұл – оқушының логикалық ойлауын дамытады және сөйлеуіндегі кемістіктерді түзетуге мүмкіндік береді. Мұғалімнің негізгі міндеті – қойылған сұраққа жауап алу, оқушының ойын түсіне білу, қажет болғанда қосымша сұрақтар қою арқылы оқушы ойын анықтап отыру. Айналып келгенде, мұның бәрі оқушының танымдық іс-әрекетін басқару болып табылады.

Жалпы педагогикалық талаптар.

- сұрақтардың тұжырымы қысқа және түсінікті түрде болуы тиіс

- мүмкіндіктері шектеулі балалардың қабылдау еркшеліктерін ескере отырып, сұрақ пен жауап беру арасында қажетті уақыт беру керек. Сұрақ – жауап формасы естімейтін оқушылардың диалогты сөйлеуін қалыптастырады. Әңгіме үстінде мұғалім оқушылардың қате берілген жауаптарын түзетеді, сонымен бірге сөйлеудің грамматикалық, стилистикалық дыбысты айтудағы кемістіктерін түзетеді, және әңгімеде балалардың мәнерлеп сөйлеуге, дұрыс интонациямен айтуға үйренеді.

Түсіндіру – ғылыми дәлелдемелерде, ғылыми ұғымдар мен қағидаларды қалыптастыруда, заңдар мен заңдылықтарды зерттеуде қолданылатын негізгі әдіс. Бұл әдістегі басты мәселе – ой-пікірдің логикалық ғылыми дәлелділігі. Түсіндіру әдісін пайдаланғанда оқу материалының ғылыми сипатын еске аламыз. Ғылыми ойдың логикасы түсіндіруге қойылатын негізгі талаптарды анықтайды. Осы тұрғыдан қарағанда мұғалім оқу пәнінің ғылыми мазмұнын терең білуі, сабаққа қажетті материалды таңдап ала білуі, түсіндіру тереңдігін білу керек. Одан әрі түсіндіру жүйесінде балалардың берілген материалды оқуының мақсатын белгілеуі, теориялық қағидаларды бөліп алуы, дәлелдемелер құрамын анықтауы, деректі материалды таңдап алуы керек.

Түсіндірудің қол жетерлігі көбінесе баяндау стиліне тәуелді болады. Алдын ала не түсіндіру барысында, әсіресе бастауыш мектепте, балаға түсініксіз жеке атаулардың (терминдердің) мәнін ашып айтып отыру арнайы дидактиканың талаптарының бірі. Өте күрделі, оралымсыз сөйлемдерден аулақ болып, мұғалім сөзі түсінікті, сендірімді, сенімді келіп, одан оқушыға деген құрмет сезілуі тиіс. Сабақта түсіндіру барысын өзгертпеуге тырысу керек, арнайы сөздік жұмысын өткізу талап. Бұл жұмысты орындауда мұғалім тарапынан жақсы нұсқау керек.

Өз бетімен жұмыс жасау барысында білім алу дамудың негізгі жолы болғандықтан, оқушылардың таным әрекетінің ерекшеліктерін жан-жақты ескеру керек. Арнайы мектептегі мұғалім оқу материалын баяндауда оқушылардың белсенділігіне, ынтасына, ерекше білім деңгейіне сүйенеді, материалдың мазмұнын дәлелдейді, кейбір ережелердің заңдардын мазмұнын ашады. Материалды түсіндіруде түрлі құралдарды есептер шығаруды, жазып алу кең түрінен қолданылады оқушылар баяндау процесінде сұраққа жауап береді, пайымдайды, дәлелдеуге тырысады. Арнайы мектепке түсіндіру бастуыш сыныптарда бес-жеті минут, жоғары сыныптарда он, он бес минуттан аспайды, өйткені бұл әдіс мүмкіндіктері шектеулі балалар үшін қиын, себебі таным процестерінің толық жетілмеуі. Арнайы мектеп оқушыларына түсіндіру әдісін қолдана отырып, мұғалім олардан қалай нені түсіндіргенін әр қашан үздіксіз, тұрақты түрде тексеруі тиіс. Бұл жұмыс болашақта білімнің жартыкештігін алдын алады.

Оқыту әдістерінің бұл тобымен оқыту нәтижесі мұғалімнің сөйлемді дұрыс құрастыруына және оқушының сөзбен баяндалған материал мазмұнын түсіну білігіне тәуелді болады. Оқытудың сөздік әдістері мұғалімнен түсіндіруде логикалық тізбектестікті және дәлелділікті, материалдың күмән тудырмай бейнелі және көтеріңкі кеңіл – күй сезімімен баяндалуын, тілдің әдеби және айқындығын талап етеді.

3.2 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесін оқытудың көрнекі әдістері

Оқытудың көрнекілік әдістеріне көрнекі құралдарды пайдалану жолдары жатады. Көрнекі құрал оқу материалын түсінуге елеулі ықпал

жасайды, оқушы ойының мазмұны мен құрылымын анықтайды. Себебі кез-келген көрнекі құрал түсіндірмелі, талданады, зерттелген мәселе бойынша негізі не қосымша көз қайнары болып табылады. Сондықтан көрнекілік әдістер тек көрнекі құралдар көмегімен әрі әңгіме, әрі суреттеп айту, әрі баяндау, әрі түсіндіру, әрі өз бетімен оқу болып табылады.

Көрнекі құралдарды пайдалану оқушының сезімдік бейнелеуіне, түйсігі мен қабылдауына сүйену оның танымдық іс-әрекетінің өзіндік құрылымын жасайды, баланың бейнелі, нақты ойлауын, абстракциялаудың жақсы негізін қалыптастырып, зерттелген теориялық қағиданы түсінуін қамтамасыз етеді.

Арнайы мектеп оқушыларының психикалық дамуының ерекшеліктері көрнекілік әдістерін жүзеге асырудағы өзгешілігін анықтайды.

Шеру әдісі – тәжірибелерді, прибор, препарат, табиғи нысандарды, кинофильмдерді т.б. көрсету арқылы жүзеге асады. Шеру әдісі әсіресе физика, химия, биология сабақтарында жиі қолданылады.

Иллюстрация – әдісінің көмегімен оқушыларға иллюстративті яғни көрнекі-бейнелеу құралдарды (плакат, карталар, сурет, портреттер, карталар) көрсетуге болады.

Бақылау әдісін пайдаланып, оқушылар мұғалімнің тапсырмасы бойынша өз бетімен жұмысын жүргізеді. Бақылау жұмысы сынып бөлмелерінде химия, биология пәндерінен, мектептің оқу-тәжірибе аймақтарында еңбек, ботаника пәндерінен берілген тапсырмалар бойынша жүргізіледі. Бақылау мәліметтерін оқушы үнемі жазып отырады, ал оның нәтижесі сабақта талқыланады, барлық жұмыс алдын ала жоспарланады, дайындық жұмыс қажет.

Арнайы ғылыми зерттеулер көрсеткендей (Ж.Ш. Шиф, И.М. Соловьев) естімейтін балалар арнайы көмекке дейін кезінде білімді тек бақылау арқылы меңгере алады, бірақ сол бақылауға деген ерекше қабілеттеріне қарамастан, олар көбіне маңызды көрсеткіштерді байқамай, болмашы көрсеткіштерге назарын аударады. Мысалы, ақыл ойы кемтар бала құстың кеудесіне, жалпы бейнесіне қарамай, қанаты немесе тырнағына назар аударады.

Мұғалім бақылау жұмысын жүргізу алдында балаларға нақты жоспары, мақсаты, кезеңдері түсіндіруі тиіс. Бақылау тапсырмалары әртүрлі әрекеттермен бірге болуы мүмкін (сурет салу, табиғи өнімдерді жинау, жапырақ гүл). Арнайы мектепте бақылау әдісі өте маңызды. Түзету – педагогикалық жұмысының нәтижесі көрнекілік әдістерінің практикалық әдістермен бірге қолданған жағдайда жоғарлайды.

Оқытудың тәжірибелік әдістеріне оқушылардың икемділігі мен дағдыларын қалыптастыру және жетілдіру процесіне байланысты әдістер жатады. Сөз жоқ оқытудың кез-келген әдісі тәжірибемен байланыстырылады. Тәжірибелік әдістер оқушылардың сабақтағы негізгі іс-әрекеті тәжірибелік тапсырмаларды орындаумен байланысты деген сөз. Бұл әдістерге жазбаша және ауызша жаттығулар, практикалық және лабораториялық жұмыстар, өз бетімен орындалатын жұмыстардың кейбір түр-

лері жатады. Аталған жұмыс түрлерінің ерекшеліктері қалыптастырады оқушылардың икем мен дағдыларда болып табылады.

Оқушылар бойындағы дағдылардың алғышарттарын қалыптастыру үшін математика, ана тілі, табиғаттану, еңбек, музыка, бейнелеу өнері сабақтарында дайындық, машықтандыру және жасампаздық жаттығулар кең қолданылады. Ерекше жағдай оқушылардың әрбір орындалатын жаттығуды әсіресе дағдыны қалыптастыратын алғашқы амалдарды бақылауға мүмкіндігі болған жөн. Мұғалім мен мәтін мен тапсырмаларды алдын ала таңдап алады, балалардың жұмысқа дайындығын тексереді. Мұғалім тарапынан оқушының әрбір орындаған жаттығуы дер кезінде, әділ және дұрыс екені қадағалап, бағаланады.

Практикалық және лабораториялық жұмыстарды арнайы мектеп оқушылар көбінде еңбек, сурет, табиғаттану сабақтарында, мектеп жанындағы бақшаларда орындайды. Жұмыстар нақты тақырыптар бойынша, оқушылардың алдын ала жақсы дайындығымен өтеді. Оқушылар алдын ала еңбек және басқа оқу құралдарымен жұмыс істеу, қауіпсіздік ережелері, еңбекті ұйымдастыру мәдениетімен таныстыру керек.

Оқушылар өз бетімен жұмыс жасау барысында практикалық тапсырманың шешілу тәсілдерін өздері іздеп табуы керек, ал сол кезде міндетті түрде мұғалім қалай орындалып жатқаның бақылауы міндет. Тек осы жағдайда ғана өз бетімен жұмыс жасау жасампаздыққа, бастама көтерушілікке, сенімділікке тәрбиелейді. Мұғалімнің басшылық етуі – оқушының тапсырмалар мен жаттығуларды орындауда өзін, шамасын көрсете білуін қамтамасыз етуге жол ашады. Мұның өзі мұғалім сынып оқушыларының даму деңгейін, жеке ерекшеліктерін, орындалуы мүмкін тапсырмаларды тандай білгенде ғана жүзеге асады.

Арнайы мектепте практикалық жұмыстардың түрлері: еңбек және әлеуметтік-тұрмыстық бағыттау, заттық-тәжірибелік оқыту сияқты сабақтарында жиі қолданады. Практикалық әрекетінде мұғалім оқушылардың біріккен әрекетін ұйымдастыру формалары өте маңызды (мұғалім көмегін байқап мөлшерін анықтап көрсеткен жөн, сол көмек оқушылардың ынта дербестігін дамытуға кедергі жасамауы керек).

Жаттығулар – практикалық оқыту әдісі, ең жиі пайдаланды. Оқушылардың іскерлік қабілеті, дағдысы, жаттығу арқылы қалыптасады. Жаттығулардың түрлері: ауысша, жазбаша, сыныпта үй жағдайында орындалатын. Жаттығудың тиімді әдістері жаңа материалды (ережелерді, анықтамаларды формаларды) саналықпен меңгеру, есте сақтау, алған білімге сүйеніп тапсырмаларды орындау, жаңа мысалдар мен есептерді шығару тәсілдерін іздестіру.

Жаттығулар арнайы мектептерде оқушылардың жасаған қателіктерін түзетуге мол мүмкіндік береді. Кемтар балалар үшін жаттығулардың қиыншылығын мөлшерлеу қажет, түрлі нұсқаларын пайдаланған тиімді болады.

Сонымен, сөздік, көрнекілік және практикалық әдістер оқыту процесін ұйымдастыруда аса маңызды қызмет атқарады. Арнайы білім беру оқыту әдістері іріктеуі келесі формалармен қалыптасады:

- есту, көру, қимыл қозғалысында мүмкіндіктері шектеулі болғандықтан сақтаулы анализаторларға сүйене отырып қалыпты әдістерді пайдалану;

- мүмкіндіктері шектеулі баллалардың барлығына ортақ кемістік - сөйлеу тіліндегі ауытқушылық сондықтан білім берудің алғаш кезеңінде сөздік әдістер көрнекілік және тәжірибелік әдістерге орын берді, яғни жалпы жетекші болмайды;

- балалардың дамуында түрлі бұзылуы бар бейнелі ойлау және көрнекі әсерлі ойлау көпшілігінде қалыптасады, ал логикалық ойлаудың дамуы қиындайды. Сонымен бірге әдістерді іріктеуде түзету-оқыту мақсаттарымен және жақындағы нақты мақсаттарымен лайықты болуы тиіс.

Арнайы оқытуды дұрыс ұйымдастыру үшін тиімді оқыту әдістерін таңдап алу өте маңызды, әдістерді іріктеуде төменгідей критерийлерді ескеру қажет:

- оқыту заңдылықтары мен принциптеріне сәйкестігі;
- оқыту мақсаттары мен арнайы міндеттерге сәйкес келуі;
- меңгерілетін білім мазмұнына сәйкестігі;
- оқушылардың оқу мүмкіндігіне, яғни кемістік түрі, жас және жеке даму, тұлғалық ерекшеліктерін ескеру;
- арнайы педагогтың мүмкіндіктеріне сәйкес келуі, нақты тәжірибесі, білім деңгейі, кәсіби біліктілігі мен шығармашылық қабілеті.

3.3 Қоршаған айналаны оқыту әдістемесін оқытудың тәжірибелік әдістері

Көрнекілік және ауызша әдістерден оқытатын нысандары жағынан айырмашылығы географиялық шындық пен олардың үлгілер жағынан айырмашылығы бар. Білімді меңгерту қандай жолдармен немесе тәсілдермен іске асса да, оқыту әдістерін таңдау негізінен, білім берудің мазмұны сияқты, оқытудың жалпы мақсаттары және міндеттеріне сәйкес анықталады.

Тәжірибелік әдіс. Оқушылардың қабілеттілігін дамытуда маңызы зор әдістердің бірі. Бұл әдіспен сабақ өткізген кезде ол күрделі, өзара байланысып жатқан сөйлеу, көрнекілік және практикалық әдістердің қолданылуы арқылы іске асырылады. Әдісті жүргізілуге берілген тапсырмалардың өзінің де оқу-тәрбиелік маңызы зор. Бұл әдіспен сабақ өткізу ұстаз жағынан өте тиянақты дайындықты, оның ұйымдастырушылық қабілеттілігін талап етеді.

Өткізілген сабақтың нәтижесі де басқа әдіспен өткізілген сабақтарға қарағанда ерекше болады.

Тәжірибелік сабақ кезінде оқушылардың танымдылық іс-әрекетін қалыптастыру үшін бес кезеңнен өткізу арқылы көруге болады.

1. Оқытушы түсінік береді. Бұл кезең жұмыстың мазмұнын теориялық тұрғыдан ойлануы.

2. Көрсету. Бұл кезең нұсқау береді.

3. Сынақ кезеңі. Бұл кезеңде екі-үш оқушы берілген жұмысты орындайды, алқалғандары іс барысын бақылап, оқытушының нұсқауымен жіберілген қателіктеріне ескертулер жасайды.

4. Жұмысты орындау. Бұл кезеңде әр бір оқушы берілген тапсырманы өз бетінше орындайды. Оқытушының назары жұмысты нашар орындаушыға көп бағытталады.

5. Тексеру. Бұл кезеңде орындалынған тапсырманы қабылдап, оған баға беріледі. Сапасына, уақытты дұрыс пайдалана білуіне, оның дұрыс орындалып, нәтижесі бойынша жасалынған қорытындысына тиісті бағасын береді.

Мектептегі оқытуда оқу пәнінің көлемін бекітумен қатар және сабаққа қажетті материалдарды іріктеуде оқыту әдістерінің маңызы зор. Оқу мазмұны мен оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай таңдап алынған оқыту әдісі сапалы білім алуға мүмкіндік береді. Мұндай әдістер ой мен түсінікті дамытуға және білімді жақсы меңгеруге ықпал етеді. Сонымен қатар тәрбиелік әсер береді. «Метод в самом общем значении – способ достижения цели, определенным образом упорядоченная деятельность».

Тәжірибелік әдістерге: лабораториялық, практикалық, графикалық, әр түрлі жаттығу жұмыстары жатады.

Тәжірибелік әдістер-оқушылардың сабақта алған теориялық білімдерін, біліктілік пен дағдыларын тереңдету және жетілдіре түсу мақсатында олардың практикалық жұмыстарының маңызы ерекше.

Оқытудың негізгі дәстүрлі әдістерімен қатар мұғалім оқушылармен бірігіп сабақта, оқу-тәжірибе участогінде оқу приборлары және техника құралдары көмегіне сүйеніп, оқу тәжірибелерін жүргізеді.

Оқытудың зертханалық тәсілін негізінен биология, химия, физика пәндерінде жиі қолданылады. Аталған пәндердің мазмұны зертханалық жұмыстарды қажет етеді.

Зертханалық жұмыстар жаппай түрде немесе оқушының жеке-дара орындауы арқылы жүреді. Жаппай түрде жүргізгенде сыныптағы оқушылардың бәрі бірыңғай тәжірибе жасайды, ал жеке оқушылар орындағанда әрқайсысының жасайтын тәжірибесі әр түрлі болады да, кейін ол жинақталады.

Оқушылардың зертханалық жұмыстары мектеп жанындағы оқу-тәжірибе учаскесінде жүргізілетін тәжірибелермен де тығыз байланысты. Олар дайындау, өткізу, қорыту кезеңі болып бөлінеді.

Дайындау кезеңінде оның мақсаты белгіленеді, жоспары жасалады және оқушыларды қажетті аспаптармен, реактивтермен, басқа да оқу құралдарымен, жұмыс істеу принциптерімен таныстырады.

Өткізу барысында мұғалім әр оқушының қойған тәжірибесін мұқият бақылайды және қажет болған жағдайда оларға көмектеседі.

Қорыту кезеңін бірнеше тәсілмен өткізуге болады. Біріншіден, әр оқушы өзінің орындаған жұмысын хабарлайды, екіншіден, ұжымдық түрде орындалған жұмыстың нәтижесі туралы әңгіме өткізіледі, үшіншіден, зертханалық жұмыстардың нақтылы қорытындыларын мұғалімнің өзі жинақтап, оқушылар орындаған жұмыстардың нәтижесін қорытып баяндайды.

Графикалық жұмыстар барлық пәннен орындалады. Бұған кестелер жасау, диаграммалар құру, сызбалар сызу секілді оқушылардың әрекеттері жатады. Графикалық жұмыстар география мен тарих, сурет сабақтарында кеңінен пайдаланылады.

Тәжірибелік әдістерді қолдану оқушылардың рецепторлары мен эффекторларының белсенді іскерлігімен, сонымен қатар олардың жалпы жұмыс белсенділігінің дамуына байланысты.

Тәжірибелік әдістердің тапсырмаларын орындаудың оқыту-тәрбиелеу қатынасында маңызы зор. Бұл тапсырмаларды орындауда оқушылар бұрын алған білімдерін қолданады. Сол кезде оқушылардың ойлары механикалық емес, білімге негізделе дамиды. Дәл осы жағдайда тәжірибелік әдістер білімнің қайнар көзі болады. Алайда бұл әдістерді қолдану оқытушыдан ойластырылып ұйымдастырылған сабақты талап етеді. Себебі, оқушылардың жұмысына жетекшілік ету өте ауыр.

Тәжірибелік әдістердің түрлеріне жататындар:

- табиғи объектілерді тану және анықтау жұмыстары;
- құбылыстарды байқау және тіркеу;
- тәжірибені өткізу (сұрақты тәжірибе арқылы шешу).

Осылайша біз тәжірибенің оқыту әдісіндегі орнын анықтадық.

Тәжірибе эксперимент жасанды түрде жасалынған жағдайда, ал денеге әртүрлі табиғат әсерлері кешенді кешенінен, белгілі бір оқшауланған факторлардың әсері анықталды.

Тәжірибе көп жағдайда физиологиялық процестерді зерттеу үшін өткізіледі. Тәжірибе ұзақ және қысқа мерзімді болуы мүмкін.

Қысқа мерзімді тәжірибелерге мысал ретінде ботаника сабақтарында жүргізілетін тұқымның құрамын анықтау, топырақтың физикалық қасиеті, жапырақта крахмалдың түзілуі және т.б. жатады. Қарапайым жеңіл тәжірибелерді оқушылар үйде орындайды. Оларға тұқымның өнуі, жапырақтан судың булануы жатады. Адам физиологиясы курсындағы қысқа мерзімді тәжірибелерге сілекейдің және асқазан сөлінің бөлінуін атап кетуге болады. Биологиялық тәжірибелер ұзақ мерзімді талап етеді, сондықтан сабақта оны толығымен орындамайды, тек оның қойылуы мен қорытындысын көрсетеді.

Жалпы биология бойынша әртүрлі экологиялық факторлардың ағзаларға әсерін анықтау үшін, жануарларды будандастыру үшін *ұзақ мерзімді тәжірибелер* қойылады (лабораториялық тышқандар, алтынтүстес хомяктар, көгершіндер).

Тәжірибелік жұмыстарды оқушылар сабақтан тыс (жеке немесе топтасып) тірі табиғат бұрышында немесе мектептің оқу-тәжірибелік участкесінде өткізеді.

Тәжірибенің көпшілік алуан түрі оқу-тәжірибелік учаскеде өтеді. Олар негізінен ұзақ болады және барлық вегетациялық кезеңді алады, яғни бүкіл жаз бойы.

Оқушылар алдына тәжірибенің және бақылаудың қорытындыларын салыстыру арқылы сұрақтар және тапсырмалар қойылады (тәжірибелік және бақылаулық өсімдіктер немесе жануарлар бірдей жағдайға қойылады, тек сынаққа алынған біреуінен басқасы). Тәжірибе кезінде бақылауларды нақты өлшеу арқылы өткізеді. Әсіресе, бақылаулардың және тәжірибелердің қорытындыларын арнайы кестелерге дұрыс тіркеудің маңызы зор. Себебі, бұл кестелер тәжірибелік және бақылаулық өсімдіктердің дамуы мен өнімділігінің көрсеткіштерін салыстыруға мүмкіндік береді. Тәжірибелерді қою оқушыларды ойының тәртіптілігіне, нақтылыққа, мәдениеттілікке, зерттеулердегі сенімділік пен шынайылыққа үйрету керек.

Оқушылар тәжірибе қоюға үйде және тірі табиғат бұрышында қарапайым тәжірибелер қоюдан үйренеді. Сол арқылы мектеп оқу-тәжірибесіндегі күрделі де, ұзақ тәжірибелерге дайындалады.

Жануарларға қойылған ұзақ мерзімді тәжірибелер мен бақылаулар олардың қылықтарына байланысты. Омыртқалылардың шартты рефлекстеріне жүргізілген бақылаулары алуан түрлі. Бұл жұмыстарды да сабақтан тыс өткізсе, қорытындыларын сабақта қолданады.

Әр тәжірибелік әдістер (анықтау және тану жұмыстары, бақылау жүргізу, құбылыстарды тіркеу, тәжірибе қою) бірнеше сатылардан өтеді.

Тәжірибелік жұмыстардың сатылары:

1. Жұмыстың мақсатын айқындайтын сұрақ;
2. Техникалық және ұйымдастырушылық нұсқау;
3. Жұмыстың орындалуы (анықталуы, бақылау, тәжірибе қою);
4. Нәтижелерді тіркеу (жұмыстың орындалуымен қатар жүреді);
5. Қойылған сұраққа жауап беретін қорытындылар;
6. Сабақта өз жұмысының нәтижесі жөнінде хабарлау немесе есеп беру.

Оқушылардың іс-тәжірибелік жұмыстары белгілі жағдайда деректермен расталса мазмұнына қарай дедуктивті құрылуы мүмкін немесе жалпы пікір ретінде қорытынды жасалса, яғни индуктивті құрылуы мүмкін. Өсімдіктер мен жануарларды және олардың мүшелерін тану дедуктивті құрылады. Тәжірибе - әрқашанда индуктивті; анықтау және бақылау бойынша жұмыстар келесі тіркеумен индуктивті және дедуктивті болуы мүмкін.

Тәжірибеде кез-келген әдістер тәсілдермен оқыту арқылы жүзеге асады. Әдістемелік тәсілдер-оқыту үрдісіндегі мұғалім мен оқушылардың бөлек әрекеттерін көрсететін әдістердің элементтері. Олар логикалық, ұйымдастырылған және техникалық сипатта болуы мүмкін. Әрбір тәжіри-

белік жұмыстардың түрлерінде алдын-ала зерттеу жұмыстары мен тәжірибелік және бекітуші түсініктерді ажырта білу керек.

Біріншісі оқушыларға сұрақты меңгергенге дейін беріледі. Оқушылар жұмыс барысын қойылған тапсырмалар арқылы орындайды. Жұмыстың қорытындылары сабақта көрсетіліп, талқыланады.

Екіншілері сұрақты меңгергеннен жүргізіледі және оқушылар теориялық білімдерін тәжірибеде қолданады.

Дұрыс өткізілген тәжірибелік жұмыстар оқушылардан логикалық талдауларды жасауды талап етеді: ұқсастық пен айырмашылықты көрсету, классификация, қорытынды, ойшақорытындылау. Тәжірибелік жұмыстар оқушылардың ойлары мен дағдыларын тек жұмысты дұрыс жоспарлап, оны өткізгенде ғана дамыта алады. Сондықтан оқушыларды уақыт өте келе қысқа мерзімдіден ұзағыраққа, техникалық бойынша жеңілдеуінен және ұйымдастырушылық жағынан күрделілігіне және ұзағырағына үйрету керек.

ТАРАУ 4 «Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі» пәнін нормативті-құқықтық қамтамасыз ету

4.1"Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі" пәні бойынша оқу бағдарламаларын талдау

Жоспары:

1. Арнайы (түзету) мектебінде "Қоршаған айналаны" пәні бойынша оқу бағдарламаларын талдау.
2. Оқушылардың білімі мен іскерлігіне қойылатын негізгі талаптар.
3. Бағдарламаны құру принципі.

Түзету мектептері үшін құрылған және оқушылардың қоршаған ортаны зерделеуін қозғайтын бағдарламалар арасында В.В. Воронкованың "қоршаған болмыстың (қоршаған айналаны) заттарымен және құбылыстарымен танысу негізінде ауызша сөйлеуді дамыту" (түзету мектептері үшін федералды оқу жоспарының бірінші нұсқасын қамтамасыз етеді) бағдарламасы оқытудың алғашқы 4 жылында зияткерлік дамымаудың жеңіл дәрежесімен оқушыларды оқыту үшін ерекше пән болып табылады. Одан әрі, бастауыш мектепті бітіргеннен кейін олар қоршаған айналаны, география сияқты пәндерді зерттеуге көшеді, бұл осы пәннің пропедевтикалық сипатын көрсетеді. Бұл пәнді оқу Жоспары:ына енгізу интеллектуалды дамымаған бірінші сынып оқушыларының артта қалуымен байланысты.

Интеллектуалды дамымаған балалар балалармен және ересектермен қарым-қатынас жасай білуде, сондай-ақ өз түсініктерін, әсерін, бақылауларын сөйлеуде дұрыс жеткізе білуде, өздерінің қалыпты құрдастарынан қалған сұрақтар қояды. Қоршаған шындық туралы мәліметтер қоры (атап айтқанда, табиғат туралы) оларда тарылған. Сондықтан да В.В. Воронкованың қосалқы мектептің 1-4 сынып оқушыларына арналған бағдарламасы қалыпты балалар мектепке дейінгі кезеңде жақсы меңгереді. Түзету мектебінде пропедевтика – жұмыс жүйесіне үлкен мән беріледі. Бұл қарым-қатынаста пәндік сабақтар мен экскурсиялар өте маңызды. Олар табиғи жағдайда танымдық іс-әрекетті және ақыл-есі кем балалардың сөйлеуін дамытады, олардың қоршаған шындық туралы түсініктерінің шеңберін кеңейтеді. Бұл сабақтарда балалар өмірде және кейінгі оқытуда қажетті заттармен іс-қимыл жасаудың кейбір практикалық іс-әрекеттері мен тәсілдерін алады, заттар мен құбылыстарды бақылауға және салыстыруға үйренеді. Бағдарламада жылдан жылға тақырыптарды (маусымдық өзгерістер, мектеп, сынып бөлмесі, оқу заттары, киім-кешек, отбасы, ойыншықтар, аяқ киім, көкөністер, жемістер, бөлме өсімдіктері, үй және жабайы жануарлар, құстар, денсаулықты қорғау) зерттеудің белгілі бір тәртібі сақталуда, яғни Бағдарлама циклдік, бұл интеллектуалды дамымаған оқушылардың қоршаған орта туралы білімдерін барынша берік меңгеруін қамтамасыз етеді.

Осылайша, жақын маңдағы ортада бағдарлауды оқыту оқушылардың мектеп ғимаратымен және сынып бөлмесімен танысудан басталады. Мектеп үй-жайларымен танысуды мектеп ғимараты бойынша экскурсиядан бастау арқылы іс жүзінде ұйымдастыру, содан кейін практикалық кеңістіктік бағдарда жаттығулар өткізу қажет. Оқушыны мектеп ғимараттарымен іс жүзінде танысқаннан кейін қандай да бір бөлмеден қалай өтуге, маршрутты сипаттауға сұрау ұсынылады.

1 сыныпқа арналған сабақ бағдарламасы "ересектердің жақын айналадағы жұмысы" тақырыбын қарастырады. Экскурсиялар өткізіліп, балалар қоғамдық пайдалы еңбектермен танысады. Бұл экскурсияларда жұмыс жасаушылардың келісімі бойынша оқушыларға үлкендерге көмек көрсету үшін шағын тапсырмалар орындауды ұсынуға болады: мектеп ауласын құрғақ жапырақтардан және т. б. тазалауға қатысады. Осыдан кейін тиісті суретті тауып, сыныбында, осы маусым немесе ай атауының жанында ілінетін күнтізбеге жапсыруға болады.

Демек, қосалқы мектептің 1-сыныбында көптеген пәндік сабақтарды олар ақыл-ой кемістігі бар оқушыларды қоршаған ортамен практикалық таныстыруға ықпал ететіндей етіп құруға болады. Барлық экскурсиялар, табиғаттағы бақылау зияткерлік дамымаған балалардың танымдық іс-әрекетінің дамуын түзетуге ықпал етуі тиіс.

2 сыныпта (және одан кейінгі оқыту) қоршаған ортаны тану пән сабақтарында табиғат құбылыстары мен заттарымен танысу барысында кеңейтіледі және тереңдетіледі. Егер 1-сыныпта "Ауа райы" (күн, бұлтты, жаңбыр, қар) ұғымын құрайтын кейбір элементтерге назар аударса, онда 2-сыныпта "суық", "жылыну", "тұман", "салқын" және т.б. ұғымдарға толық тоқтауға болады, сондай-ақ балаларды көше термометрі мен флюгерді пайдалануға үйретуге болады. 1 сыныпта оқушылар мектеп ғимаратында әр түрлі үй-жайлардың орналасуын іс жүзінде меңгереді, ал 2 сыныпта олар мекен-жай бойынша үй табуға үйренеді. Қосалқы мектептің барлық кіші оқушылары тротуарларды көпірден, скверлер мен саябақтардан үйлер бойындағы ағаш көшеттерінен жақсы ажыратпайды, сондықтан 2-сыныпта Көше қозғалысының негізгі ережелерімен, көшелер мен тұйық көшеттерді, саябақтарды, скверлерді мектеп ауданында орналастырумен практикалық танысу үшін экскурсиялар өткізу орынды. 1 сыныпта балаларға өзен/көлді географиялық объект ретінде көрсетеді (олар ағысты, қатуды және ашуды байқады). 2 сыныпта суды тасымалдау үшін пайдалануға назар аудару ұсынылады (балаларымен пароход, паром, өзен трамвайы арқылы өтуге болады). Сонымен қатар, 2-сыныпта балалар іс жүзінде ережелерімен танысады қалалық көлікте жүруге, кейбір тауарларды дүкеннен сатып алуға үйренеді. Құрылысқа, шеберханаға экскурсиялар өткізіледі. Мұнда оқушылар ересектердің жұмысын бақылап отырады. Осылайша, мамандық атауларын оқушы еңбек процесі туралы, оның нәтижелері туралы белгілі бір нақты ұсыныспен ғана емес, балалар кітапшаларының иллюстрациялары мен мәтіндерімен байланыстыратын болады.

3-сыныпта табиғат құбылыстарын бақылау бағдарламасы едәуір кеңейтіледі, демек, осы бақылаумен байланысты оқушылардың практикалық іс-әрекеттерінің көлемі де (табиғат күнтізбесінде бақылауларды тіркеу, құстарды тамақтандыру, аға-қарындастарға балабақшада, саябақта, бақшада, мектеп жанындағы учаскеде маусымдық жұмыстарда көмек көрсетеді). Жақын маңдағы адамдардың еңбек түрлерімен танысу шеңбері де кеңейеді. Балалар кітапхананың, поштаның, дәріхананың, емхананың мектеп жанындағы орналасуымен және жұмысымен танысуы тиіс. Құс фермасына, хайуанаттар бағына, ағаш шеберханасына, дүкендерге және т. б. экскурсиялар өткізіледі.

4 сыныпта интеллектуалды дамымаған оқушылар термометрмен және ауа температурасын өлшеумен танысады. Олар жел соққан өсімдіктерді байлайды; желді бақылау үшін қағаздан жасалған тікұшақ жасайды; флюгерді, жалаушаларды бақылайды; желкенді қайық пен т.б. үлгісін жасайды және іске қосады. Экскурсияда балалар жер бедерін зерттейді. Олар еріген сулардың әсерінен жыраның пайда болуын қадағалайды, топырақтың одан әрі бұзылуына кедергі келтіретін бөгеттер жасайды. Табиғат күнтізбесімен жұмыс жалғасуда. Ұзақ кезеңдердегі ауа райы салыстыру жүргізіледі. Сонымен қатар, күнтізбеге оқушылардың ауа райы, табиғатта болатын өзгерістер туралы өздері жасаған қысқа сөздік сипаттамаларды орналастыруға болады. (Мысалы: жылы болды. Қар тез ериді. Алғашқы гүлдері пайда болды. Түнде су қатады.).

Осылайша, жекелеген сыныптардың бағдарламаларында белгілі бір сабақтастық бар, яғни әрбір алдыңғы сынып балаларды кейінгі бағдарламаны зерделеуге дайындайды. Оқу жылының соңында бүкіл материалды, пәндік сабақтарды жалпылау қажет, одан әрі Географияны меңгеруге ықпал етеді. Оған бірнеше соңғы пәндік сабақтар арналады, онда балалар мұғалімнің көмегімен өсімдіктер (жабайы және мәдени), жануарлар (үй және жабайы), жер беті (су қоймалары, төбелер), жыл мезгілдері туралы білгендердің барлығын еске алады және қорытады. Қоршаған кеңістікке бағдарлаумен байланысты білім мен іскерліктер; кәсіпорындар, тұрмыстық және мәдени мекемелер (зауыт, шеберхана, жылыжай, пошта, ателье, емхана, дүкен, кітапхана, кино, театр және т.б.) туралы түсініктер жинақталады.

Маусымның өзіндік ерекшелігі 1, 2 және 3 сынып оқушылары "жылу", "суық", "өте суық", "аяз" деген сөздермен атап өтетін ауа температурасының өзгеруі болып табылады. Температура туралы қорытындыны балалар өздерінің сезімдері негізінде ғана емес, бақылау негізінде да жасайды – ауа райының өзгеруіне байланысты адамдардың киімі, өсімдіктер мен жануарлардың өмірі өзгереді. Балалар аспанның жай – күйін байқай отырып: "аспан көк – күн жарқырайды", "аспан сұр – жаңбыр жауады" және т. б. Қыста табиғатта қиын емес сабақтар өткізеді, онда олар қар қасиеттерімен танысады, мысалы: "қар жылудан ағады", "қарды колмен қысып, қарда ойнауға болады", "қарды қарды қардан қағуға болады" және т.б. балалардың назарын жылдың жекелеген маусымдарында жа-

нуарлардың өміріне аудару қажет. Күзгі және қысқы суық құстардың өмірін өзгертеді. Мысалы, сауысқандар кетеді, кейбір құстар өз ұяларын қалдырады, ұялар жинайды және жылы және азығы бар жерге ұшып кетеді. Күзде солтүстіктен Ресейдің Орта жолағына аштықтан құтыла отырып, снегири, свиристель, санақ ұшады. Ауа райы құстардың өмірін өзгертеді. Өсімдіктер күзден бастап қыста да дайындалады: ағаштар мен бұталардың жапырақтары сары, қызыл және ақшыл болады. Бұтақтарда бүйрек қалады. Жылынып, бүйрек ашылады, жапырақтары қайта егіледі; кейбір бүйрек гүлдермен ашылады. Көктемгі маусым-ең бай, жарқын және оған балалардың назарын аудару керек. Мектеп оқушылары көктемде барлық жылы және жылы болады, ана-өгей ана, медуница, бақбақ, ландыш және басқа да ерте гүлдейтін шөптер гүлдейді. Мұғалім жұмысында бірінші орында, әрқашан балалардың денсаулығына қамқорлық қажет. Ол балаларды омыртқаның қисықтырылмауы үшін партада, үстелде дұрыс отыруға үйретуді жалғастырады, сондай-ақ балаларды көру, есту, иіс сезу, дәм, сезу, денені және т. б. тазалықта қалай ұстауға үйретеді.

Пәндік сабақтар өзінің пропедевтикалық мақсатына шын мәнінде жауап беру үшін оқушылар оларға бағдарламада көзделген материалдармен көрнекі және мүмкіндігінше іс жүзінде, пәрменді түрде танысуы тиіс. Бірінші кезекте көмекші мектеп мұғалімдерінің тәжірибесінде аса кең қолданылатын көрнекі, бейнелеу құралдарына дейін табиғи құралдарды пайдалану керек. Бұл сабақтарда ойлауды, байқағыштықты, алған білімдерін қолдана білуді дамытуға жағдай жасау өте маңызды. Ойлаудың дамуын түзету тұрғысынан, оқушылар практикалық жұмыстар, бақылау, экскурсиялар нәтижесінде шешімдер мен жауаптар таба отырып, өздеріне қажетті танымдық міндеттерді (оқытушының қойған немесе оларда туындайтын сұрақтарға жауап береді) шешетін пәндік сабақтардың қойылымы неғұрлым тиімді.

Осылайша, бастауыш сынып оқушылары пәндік сабақтарда және экскурсияларда қоршаған орта туралы бастапқы түсініктерді жинақтайды, оларда сөйлеу, көңіл бөлу, бақылау, ойлау дамиды. Осының барлығы бастауыш сынып оқушылары үшін жоғарғы сыныптарда география курсы оқып үйренуде пропедевтика болып табылады және табиғатқа деген қызығушылықты қалыптастыруға ықпал етеді.

И. М. Багажникованың табиғаттану бойынша арнайы (түзету) білім беру мекемелерінің бағдарламасы 5-9 сыныптар аралығында интеллектуалдық дамымаған ауыр нысандағы балаларды оқытуға арналған және түзету мектептеріне арналған федералды оқу жоспарының екінші нұсқасын қамтамасыз етеді (Багажникова 2006).

Қоршаған ортаны зерттеу келесі мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған:

қоршаған орта объектілерін бақылау, сипаттау, талдау, жалпылау, ойлау, шығармашылық тапсырмаларды шешу;

қоршаған орта, табиғи және әлеуметтік бірліктердің бірлігі мен айырмашылықтары туралы білімді игеру.;

қоршаған ортаға жағымды эмоционалдық-құндылық қарым-қатынасты, экологиялық және рухани-адамгершілік мәдениетті, патриоттық сезімдерді тәрбиелеу;

табиғатта және қоғамда шығармашылық қызметке қатысу, денсаулықты сақтау және нығайту.

И.М. Багажнокованың қоршаған айналаны бойынша бағдарламасы әр бөлімге бірнеше бөлімшелер кіреді, олар осы бөлімнің мазмұнын кезең-кезеңмен бір жағынан, ал екінші жағынан бөлімге енгізілген әрбір бөлімшелер бұрын зерттелген материалды қайталауға мүмкіндік береді.

Қоршаған айналаны дегеніміз не? Адам табиғатты, қоғамды, өзін таниды.

Кіші оқушы. Оқушылардың күн тәртібі. Үйден мектепке дейінгі жол. Үйде оқу жұмысын ұйымдастыру ережесі. Жеке гигиена, денсаулықты қорғау және нығайту, қауіпсіз мінез-құлық (жолдарда, орманда, су айдынында, өрт кезінде). Жеңіл жарақаттар мен суық тиюдегі алғашқы көмек. Кіші оқушы және отбасы. Еңбек, отбасындағы демалыс. Отбасы шаруашылығы. Ақша. Құрдастары, достары. Мектеп, оқу еңбегі. Ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас жасау ережелері, мектептегі тәртіп мәдениеті.

Табиғат. Тірі және тірі табиғат (ажырату, тірі және тірі табиғат объектілерінің қысқаша сипаттамасы, бұйымдардан айырмашылығы). Тірі және тірі табиғаттың байланысын түсіну. Табиғат құбылыстары (3-4 құбылыстар туралы жалпы түсінік). Жыл мезгілдерінің ерекшеліктері (бақылау негізінде). Ауа райы, ауа райы болжамы.

Қатты, сұйық, газ тәрізді заттар; заттардың оңай анықталатын қасиеттері (су, ауа мысалында). Судың әртүрлі жай-күйі. Табиғаттағы су. Су айдындары, оларды адам пайдалануы, қорғау (жердің, өлкенің кең таралған су айдындары мысалында).

Беттің пішіні: жазық, таулар, төбелер, жыралар (табиғатта, суретте, картада тану). Топырақ, оның өмір үшін маңызы. Пайдалы қазбалар, осы жерде таралған (2-3 атауы), оларды адамның пайдалануы.

Өсімдіктер: әртүрлілік, өсімдік бөліктері, өмір сүру үшін қажетті жағдайлар. Ағаштар, бұталар, шөптер (жақын маңдағы бақылау, салыстыру). Туған өлкедегі жабайы және мәдени өсімдіктер (айырмашылық). Саңырауқұлақтар. Жеуге жарамды және жеуге жарамсыз саңырауқұлақтар (тану).

Жануарлар: әртүрлілік (жәндіктер, балықтар, құстар, аңдар); олардың сыртқы түрінің, тамақтануының, көбеюінің ерекшеліктері (осы жерде мекендейтін жануарлардың мысалында). Өсімдіктер мен жануарлардың өзара байланысы (нақты мысалдарда).

Туған өлкенің табиғи қоғамдастықтары (2-3). Ресей табиғи аймақтары, өсімдік және жануарлар әлемі, 2-3 табиғи аймақтың адамдардың еңбек және тұрмыс ерекшеліктері.

Адам және табиғат. Адам ағзасының құрылымы мен негізгі функциялары туралы жалпы түсінік. Табиғат адам өмірінің маңызды шарты ретінде. Адам қызметінің табиғатқа әсері. Табиғи байлықтарды қорғау. Ресейдің Қызыл кітабы (өсімдіктер мен жануарлардың жекелеген өкілдері), қорықтар, ұлттық парктер (жалпы көрініс). Табиғаттағы тәртіп ережелері.

Туған өлке-кіші Отан. Туған қала (ауыл), аймақ (облыс, республика, өлке): атауы, негізгі көрікті жерлер. Туған өлкедегі адамдардың, кәсіптің еңбек ерекшеліктері. Туған өлке тарихынан маңызды мәліметтер.

Жер-өмір планетасы. Күн-аспан денесі, жарық және жылу көзі (жер өміріне әсері туралы жалпы түсінік). Жер-планета. Материктер мен мұхиттар (жалпы көрініс, глобуста орналасқан жері, картада). Жер бетіндегі өмір сүру шарттары: жарық, жылу, ауа, су. Әлем елдері мен халықтары (елдер мен халықтардың алуан түрлілігі туралы жалпы түсінік; 2-3 елдің атаулары, олардың басты көрікті жерлері, картада орналасқан жері).

Практикалық іс-әрекет тәжірибесі.

Табиғаттағы бақылау, Бақыланатын объектілердің қасиеттерін салыстыру. Табиғи объектілермен тәжірибе, қарапайым өлшеу (термометр көмегімен ауаның, судың, адам денесінің температурасын; сағат бойынша уақытты; өз салмағын, өсуін). Дайын модельдермен жұмыс (глобус, карта және т. б.); күрделі емес модельдерді құру. Жергілікті жерге бағдарлау; компастың көмегімен көкжиектің жақтауларын анықтау. Жоспарды, картаны оқудың қарапайым тәсілдері (масштабсыз).

Бастауыш сынып оқушыларының табиғатты қорғау қызметіне қатысуының мүмкін тәсілдері. Табиғаттағы өзінің және бөтен мінез-құлқын бағалау. Осылайша, аталмыш бағдарлама зияткерлік дамымаған кіші оқушыларға қоршаған айналаны құбылыстарын терең зерттеуге мүмкіндік береді.

Қоршаған орта туралы қосымша ақпарат алу үшін балаларға қолжетімді ақпарат көздерін пайдалану. Кіші оқушыларға түсінікті, қоғамда болып жатқан жекелеген оқиғаларды бағалау. Қоршаған айналаны туралы өз әсерлерін суреттерде, қолөнер, ауызша әңгімелерде беру.

Құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынас тәжірибесі. Бірлескен ойындар, еңбек, танымдық іс-әрекет.

Бағдарламаның көрінісі ретінде ол сол ұғымдар мен құбылыстарды ашып көрсетеді, бірақ уақыт бойы созылды.

С.В. Кудрина өзінің "қоршаған айналаны" бағдарламасында "табиғат" (жансыз табиғат пен тірі табиғат) және "қоғам" (адам, жақын маңдағы орта, алыс қоршаған орта, қол жасаған заттар (заттар) сияқты бөлімдерді зерделеуді көздейді. (Кудрина 2009). "Уақытша түсініктер" және "қауіпсіз мінез-құлық" (оның ішінде гигиена) бөлімдері барлық мазмұнның өзара байланысын қамтамасыз ететін интегративті ретінде қарастырылады, оның практикалық бағыты және іскерлікті қалыптастыру мүмкіндігі.

Бағдарламаның барлық материалы оны практикалық пайдалану үшін қоршаған ортаны оның құрамдас бөліктерінің бірлігінде зерттеу принципін, оқытудағы өлкетану тәсілін, маусымдылық принципін, күнтіз-

белік-тақырыптық жоспар құрылымының тән ерекшеліктерін ескере отырып қайта бөлінген. Осыған сәйкес барлық зерттелетін материал оның табиғи түрде бақылау және практикалық өзара іс-қимыл жасау мүмкіндігін, қазіргі уақытта орын алған жылдың маусымына сәйкес балалардың тәжірибесін тартуды ескере отырып, тақырыптар бойынша топтастырылады.

Бағдарламаның құрылымы мұғалімге материалды іріктеу және жүйелеу кезінде баланың жеке заттар мен құбылыстар, өмірдің әр түрлі салалары арасындағы байланысты көретіндей көңіл бөлуге көмектеседі, ол курстың әр түрлі сабақтарында қолда бар көріністер мен қалыптасқан іс-әрекеттерге сүйене отырып, оқыған материалды бірнеше рет қайталауға мүмкіндік береді.

Мысалы, 1 және 4 сыныптарда қоршаған орта туралы түсінік келесі бөлімдерде қалыптасады. (уақытша көріністер, тірі табиғат емес және т. б.).

С.В. Кудрина оқушының сабаққа қосылуын бағалау критерийін әзірледі.

1. Сабақ процесіне қызығушылық танытады. Бұл сабақта әр түрлі тапсырмаларды орындауды ұнатады. Өз жұмыстарын жақсы көреді. Белсенді жауап беруге тырысады. Мазмұны бойынша сұрақтар қоюға тырысады.

2. Осы Жоспары: бойынша зерттелген объектілер туралы 2-3 ұсыныстан баяндау әңгімесін біледі, атайды және сипаттай алады немесе құрастыра алады. Зерттелген объектілерді белгілі бір топтарға (сиыр – үй жануарлары) жатқызады. Ұқсас объектілерді (жабайы және үй жануарлары, жемістер мен көкөністер) ажыратады және өз шешімін түсіндіре алады.

3. Зерделенген проблемалық жағдайларда өзін ұстай алады (көшенің жаяу жүргінші жолы бойымен өтуі, бейтаныс адаммен кездесуі, жарақат алу кезіндегі мінез-құлық және т. б.). Тістерді тазалап, шашты тарай алады, бет пен мойынды жуады. Жемістер мен көкөністерді жуа алады. Мерекеде достарды, қонақтарды тамақтандыра алады. Киімдерді щеткамен тазалай алады, оны ілгіште сақтай алады, айналардың көмегімен сыртқы келбетін бақылай алады, былғары аяқ киімді тазалай алады, тамақтан кейін ыдысты жуа алады. Біледі күту түстермен (суару опрыскивать, сүртуге жапырақтары). Көшедегі үй жануарлары мен жануарларға қатысты өзін ұстай алады. Жыл сайын маусымдық өзгерістерді сипаттай алады, экскурсияға арналған киім таңдауын түсіндіреді.

4. Тапсырманы орындау ұсынысын өз бетінше қабылдайды және нұсқаулықты орындауға тырысады. Қажет болған жағдайда мұғалімге көмек сұрайды.

5. Жаңа жағдайда қалыптасқан білімді қолдануды талап ететін типтік емес тапсырманы орындау кезінде мұғалімнің көмегімен тапсырмаларды мұқият орындайды.

Осылайша, әрбір бағдарлама қоршаған орта туралы білімді кеңейтуге және байытуға бағытталған. Бағдарламаның әрбір бөлімі бір жағынан бар білімді кеңейтуге және екінші жағынан қоршаған орта туралы жаңа білімді енгізуге бағытталған.

Педагогиканың ғылым ретінде даму тарихы барысында оқуға деген көзқарастар айтарлықтай өзгерістерге, жинақталған тәжірибеге, оны жинақтауға ұшырады, мақсатты ғылыми негізделген және үнемі өзгертін жүйеге дейін оқыту процесін айтарлықтай ілгерілетті.

Қазіргі ғылымда оқыту үрдісі ретінде тұлғаны дамытуға, білім беруге, өскелең ұрпақты тәрбиелеуге, мамандарды даярлауға бағытталған өзіндік жүйе болып табылады. Оқыту процесінде пайда болатын мәселелерді дидактика шешеді. "Дидактика" терминімен қатар, педагогикалық ғылымда оқытудың әдістері мен құралдарын қолдану нормативтерін белгілей отырып, мазмұнын іріктеу мәселелерін шешетін, нормативтік-қолданбалы, конструктивтік-техникалық функцияны орындайтын оқыту теориясы терминін қолданады.

Қазіргі мектепте "Қоршаған айналаны/Қоршаған орта" пәні бойынша оқу бағдарламаларын құрастыруда вариативтілік байқалады. Сонымен қатар, бұл бағдарламалар ұқсас қасиеттерге ие. Осы бағдарламаларды іске асыру барысында қоршаған айналаны туралы түсініктерді қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар жалпы танымдық іс-әрекетті дамыту және балалардың жеке қасиеттерін қалыптастыру да жүзеге асырылады. Бұқаралық мектепте табиғаттану курсының тарих және қоршаған айналымымен интеграциясы үрдісі байқалады. Осылайша, қоршаған айналаны оқу пәні ретінде оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу үшін үлкен мүмкіндіктерге ие.

Бұқаралық және түзету мектебінде оқыту әдістері айтарлықтай ұқсастықты, сондай-ақ кейбір айырмашылықтарды білдіреді. Оқыту әдістерінің жіктелуі олигофренопедагогикамен жалпы дидактикамен жинақталған тәжірибені, сондай-ақ түзету мектептерінің оқушылар контингентінің ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылады. Әдістерді таңдау оқытудың нақты шарттарымен анықталады. Мұғалімнің иелігіндегі барлық арсенал оқушылардың танымдық іс-әрекетін белсендіруге, оқушылардың ойлау және эмоциялық-ерік іс-әрекетінің ақауларын барынша еңсеруге және олардың салдарларын әлсіретуге бағытталуы тиіс.

Бағдарлама бойынша оқитын кіші сыныптармен жұмыс істеу үшін, әсіресе, көрнекілік әдісін және дидактикалық ойын әдісін неғұрлым көбірек пайдалану ұсынылады.

Түзету мектебінде пропедевтика – жұмыс жүйесіне үлкен мән беріледі. Бұл қарым-қатынаста пәндік сабақтар өте маңызды. Олар танымдық іс-әрекетті және ақыл-ой кемістігі бар балалардың сөйлеуін дамытады, олардың қоршаған шындық туралы түсініктерін кеңейтеді.

Бірнеше бағдарлама аясында оқушылардың қоршаған ортаны зерттеуі қозғалады. Әрбір бағдарлама қоршаған орта туралы білімді кеңейтуге және байытуға бағытталғанына қарамастан, осы бағдарламалардың

жеткілікті тиімділігі туралы айтуға болмайды, бір жағынан бала үшін өзекті тақырыптардың бірқатарын қозғамайды, екінші жағынан қоршаған орта туралы білімді дамыту тіл дамыту шеңберінде өтеді және т. б.

2. Оқушылардың білімі мен іскерлігіне қойылатын негізгі талаптар.

"Қоршаған айналаны" курсының меңгеру бастауыш білім берудің жеке нәтижелеріне қол жеткізуге елеулі үлес қосады, атап айтқанда:

1) азаматтық бірегейліктің негіздерін, өз Отаны, халқы мен тарихы үшін мақтаныш сезімін қалыптастыру, өзінің этникалық және ұлттық тиістілігін сезіну; көпұлтты қоғамның құндылықтарын қалыптастыру; гуманистік және демократиялық құндылық бағдарын қалыптастыру;

2) табиғаттың, халықтардың, мәдениеттер мен діндердің органикалық бірлігінде және сан алуандылығында әлемге тұтас, әлеуметтік бағдарланған көзқарасты қалыптастыру;

3) басқа халықтардың өзге ой-пікіріне, тарихы мен мәдениетіне құрметпен қарауды қалыптастыру;

4) динамикалық өзгермелі және дамушы әлемде бейімделудің бастапқы дағдыларын меңгеру;

5) білім алушының әлеуметтік рөлін қабылдау және игеру, оқу қызметінің уәждерін дамыту және оқудың тұлғалық мәнін қалыптастыру;

6) адамгершілік нормалары, әлеуметтік әділеттілік және бостандық туралы түсініктер негізінде өз іс-әрекеттері үшін, оның ішінде ақпараттық қызметте дербестік пен жеке жауапкершілікті дамыту;

7) эстетикалық қажеттіліктерді, құндылықтар мен сезімдерді қалыптастыру;

8) этикалық сезімдерді, тілектестік пен эмоционалдық-адамгершілік қайырымдылықты, басқа адамдардың сезімдерін түсіну мен түйістіруді дамыту;

9) әртүрлі әлеуметтік жағдайларда ересектермен және құрдастарымен ынтымақтастық дағдыларын дамыту, жанжалдар тудырмай және даулы жағдайлардан шығу жолдарын табу;

10) Қауіпсіз, салауатты өмір салтын ұстануды қалыптастыру, шығармашылық еңбекке, нәтижеге жұмыс істеуге, материалдық және рухани құндылықтарға ұқыпты қарауға ынталандырудың болуы.

"Қоршаған айналаны" курсының оқу кезінде келесі пәндік нәтижелерге қол жеткізіледі:

1) әлемдік тарихтағы Отанымыздың ерекше рөлін түсіну, ұлттық жетістіктер, жаңалықтар, жеңіс үшін мақтаныш сезімін тәрбиелеу;

2) туған өлкеге, өз отбасына, тарихқа, мәдениетке, еліміздің табиғатына, оның қазіргі өміріне құрметпен қараудың қалыптасуы;

3) қоршаған ортаның тұтастығын ұғыну, экологиялық сауаттылық негіздерін, табиғат пен адамдар әлеміндегі адамгершілік мінез-құлықтың қарапайым ережелерін, табиғи және әлеуметтік ортадағы Денсаулық сақтау мінез-құлық нормаларын меңгеру;

4) табиғат пен қоғамды зерделеудің қол жетімді тәсілдерін меңгеру (байқау, жазу, өлшеу, тәжірибе, салыстыру, жіктеу және т. б. отбасылық мұрағаттардан, қоршаған адамдардан, ашық ақпараттық кеңістікте ақпарат ала отырып);

5) қоршаған айналаның себеп-салдарлық байланыстарды анықтау және анықтау дағдыларын дамыту.

3. Бағдарламаны құру принципі.

"Қоршаған айналаны" курсының мазмұны өте кең ауқымды мәселелерді қамтиды: жеке гигиенаның қарапайым ережелерінен біздің планетамыз туралы білімдерге дейін. Бұл ретте адам, табиғат пен қоғам олардың ажырамайтын, органикалық бірлігінде қаралады.

"Қоршаған айналаны" оқу курсының мазмұнын іріктеу келесі жетекші идеялар негізінде жүзеге асырылды:

- әлемнің алуан түрлілігі идеясы;
- әлемнің экологиялық тұтастығы идеясы;
- бейбітшілікті құрметтеу идеясы.

Әралуандық әлемнің өмір сүруінің нысаны ретінде табиғи және әлеуметтік салаларда да өзін айқын көрсетеді. Қоршаған айналаны-ғылыми, географиялық, тарихи мәліметтердің интеграциясы негізінде курста табиғат пен мәдениеттің, адам қызметінің түрлерінің, елдер мен халықтардың алуан түрлілігін бейнелейтін шындықтың жарқын көрінісі құрылады. Курстың экологиялық бағытына сәйкес, біз кіші мектеп оқушыларын табиғи алуан түрлілігімен таныстыруға ерекше көңіл бөлеміз, оны дербес құндылық ретінде және онсыз адамның өмір сүруі, оның материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкін емес шарт ретінде қарастырамыз.

Әлемнің экологиялық тұтастығы-тұтастықтың іргелі идеясының маңызды аспектісі. Әлемнің экологиялық тұтастығының идеясы түрлі экологиялық байланыстарды ашу арқылы жүзеге асырылады: жансыз табиғат пен тірі, тірі табиғат ішінде, табиғат пен адам арасында. Атап айтқанда, адам өміріндегі әрбір табиғи компоненттің мәні қарастырылады, адамның осы компоненттерге оң және теріс әсері талданады. Балалардың табиғат пен қоғамның біртұтастығын, қоғамның өзінің тұтастығын, адамдардың өзара тығыз тәуелділігін сезінуі үшін, сондай-ақ бағдарламаға әрбір сыныптың бағдарламасына қатысатын экономика саласындағы қарапайым мәліметтерді енгізу маңызды мәнге ие.

"Қоршаған айналаны" оқу курсы бастауыш мектептің оқу пәндері арасында ерекше орын алады. Бейнелі айтқанда, бұл "әрқашан сенімен", өйткені балалардың қоршаған айналаныді тануы сабақ шеңберімен шектелмейді. Ол мектепте және оның қабырғаларында үнемі жалғасады. Оқу курсының өзі осы процестің жүйе құраушы өзегі болып табылады.

"Біздің айналамыздағы әлем" үйірмесінің бағдарламасы білім алушылардың қажетті білімдерін меңгеруіне ықпал етеді, білім алушыларға балаларды қызықтыратын барлық сұрақтарға жауап табуға, сонымен қатар қызығушылықты қанағаттандыруға, білім алушыларда қоршаған

айналаны-ғылыми пәндерге, экологиялық мәдениет негіздеріне қызығушылықты қалыптастыруға көмектеседі. Әлемнің тұтас бейнесін қалыптастыру және әлемге бағалау, эмоционалдық қарым-қатынасты қалыптастыру-қоршаған айналаны курсының құралдарымен білім алушының жеке тұлғасын дамытудың маңызды бағыты.

Үйірме қызметі жалпы мәдени бағыт аясында ұйымдастырылған.

Бағдарлама қағидаттар негізінде құрылады:

- оқушылардың қоршаған орта элементтерінің ажырамас байланысын түсінуді қалыптастыруға және ондағы адамның мінез-құлық стратегиясын әзірлеуге бағытталған қоршаған ортаның тұтастығы принципі;

- әр түрлі ғылымдардың: биология, экология, география білімдерін логикалық қосу және біріктіруді көздейтін пәнаралық қағидат;

- экологиялық проблемаларды бейнелеудегі өлкетану, өңірлік және жаһандық көзқарастар өзара байланысы қағидаты;

- оқушылардың психологиялық-жас ерекшеліктеріне, формалары мен әдістеріне, мазмұнының сәйкестік принципі.

"Біздің айналамыздағы әлем" үйірмесінің бағдарламасы қоршаған орта, экология бойынша алынған базалық білімді есепке ала отырып құрылады. Оқу материалының болжамды құрылымы сабақта алған білімдерін кеңейтуге мүмкіндік береді, оларды әртүрлі Жоспарылы қолдану мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Сабақтың теориялық және практикалық материалдары арасындағы логикалық байланыс жаңа материал мен алдыңғы материал арасындағы байланысты ашуға мүмкіндік береді, білім берудің метапәндік нәтижелерін арттыру үшін жағдай жасайды, қызметтің түрлі түрлерімен қамтамасыз етеді, танымдық қызығушылықты белсендіреді және реттеушілік УУД-ды неғұрлым табысты қалыптастыру үшін мүмкіндік береді.

Бағдарламаны әзірлеу кезінде оқушылардың білімін меңгерудің психологиялық-педагогикалық заңдылықтары, олардың қол жетімділігі, алдыңғы дайындық деңгейі ескерілді.

Бағдарламаның мазмұнында танымдық іс-әрекет түрлерінің әртүрлілігімен ерекшеленетін практикалық жұмыстар ұсынылған.

Практикалық қызметке зерттеулер мен эксперименттердің элементтері, өсімдіктер мен жануарларға күтім жасау, жақын маңдағы табиғи және әлеуметтік ортаға экскурсиялар кіреді.

Дағдыны дамыту қарапайым – күрделіге, бақылау, талдау және жалпылау іскерлігінен-тәжірибе қою, эксперимент жүргізу іскерлігінен жүзеге асырылады. Барлық практикалық жұмыстар жақын маңдағы табиғи ортаны танып білудің нақты сипаты бар және нақты шешімдер қабылдау үшін жағдай жасайды.

Орындалған практикалық жұмыстардың нәтижелері бойынша материалдар схемалар, диаграммалар, графиктер, макеттер түрінде ресімделеді және шағын жобалардың қорғауларында ұсынылады. Шағын жобаларды қорғау жұмысты орындау кезінде реттеушілік және жеке УУД қалыптастыру тәсілдерінің бірі ретінде қарастырылады.

Сондықтан бағдарламаны іске асыруда оқушылардың жобалық жұмысына ерекше орын беріледі.

Экологиялық білімді игерудегі көмекші құрал туристік қызметті пайдалану болып табылады.

Өз-өзін бақылау сұрақтары:

1. "Қоршаған айналаны" оқу курсы бастауыш мектептің оқу пәндерінің арасындағы орын.
2. Оқыту формасын ұйымдастру жүйесі
3. "Қоршаған айналаны" курсының оқу кезінде пәндік нәтижелері

4.2 "Қоршаған айналаны оқыту әдістемесі" оқу пәні бойынша типтік оқу бағдарламасы (жаңартылған мазмұн бойынша

«Қоршаған айналаны» оқу пәнінің мақсат және міндеттері

"Қоршаған айналаны" пәні бойынша оқу бағдарламасының мақсаты – білім алушылардың табиғат туралы қарапайым ұғымдарды меңгеруі, олардың жақын айналадағы заттар мен құбылыстар туралы түсініктерін жинақтау және жүйелендіру; қоршаған болмыстың заттармен және құбылыстармен танысу негізінде ауызша сөйлеуді дамыту.

«Қоршаған айналаны» пәнінің міндеттері:

- 1) жалпы және сөйлеу дамуының кемшіліктерін түзету немесе тегістеу;
- 2) танымдық қызметті дамыту;
- 3) қоршаған орта туралы ұғымды кеңейту және байыту;
- 4) басқа оқу пәндерін оқыту кезінде қажетті қарапайым ұғымдар мен ұғымдардың болуы;
- 5) қарапайым қорытындыларды көру, салыстыру, жинақтау, нақтылау, күрделі емес себеп-салдарлық байланыстарды орнату қабілеттерін үйрету;
- 6) білім алушылардың сөздік қорын байыту;
- 7) әлеуметтік дағдылары болуы;
- 8) өз және басқа халықтардың мәдениеті мен дәстүрлеріне, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарға құрмет сезіміне ие болу;
- 9) білім алушыларда табиғи, әлеуметтік және технологиялық ортада мінез-құлық нормалары мен қауіпсіздік ережелері болуға;
- 10) білім алушыларда қоршаған ортаға, қоғамның табиғи және мәдени құндылықтарына оң көзқарас болуға тиіс.

«Қоршаған айналаны» оқу пәнінің мазмұнын ұйымдастыру

"Қоршаған айналаны" оқу пәні бойынша оқу жүктемесінің көлемі:

- 1) 0 сыныпта – аптасына 2 сағат, оқу жылында 66 сағат;
- 2) 1 сыныпта – аптасына 2 сағат, оқу жылында 66 сағат;
- 3) 2 сыныпта – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат;
- 4) 3 сыныпта – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат;

5) 4 сыныпта – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат.

"Қоршаған айналаны" оқу пәнінің мазмұны білім алушыларда одан әрі оқыту үшін қажетті қоршаған орта туралы қарапайым түсінік қалыптастыруға, көрнекі-бейнелі ойлауды дамытуға бағытталған. Тірі және жансыз табиғат: ауа, су, топырақ, өсімдіктер мен жануарлардың құрылысы мен өмірі туралы түсінік беріледі. Білім алушылар табиғат құбылыстарына және ондағы маусымдық өзгерістерге бақылау жасауды үйренеді.

Ақыл-есі кем білім алушыларда табиғи құбылыстарға – жаңбыр, қар, жел, тұман, найзағай сияқты дұрыс түсінік қалыптасады. Сабақ барысында олар кейбір практикалық іс-әрекеттерді орындайды. Табиғи материалдан жасалған аппликациялар мен ұсақ-түйектер, өсімдіктерді өсіру және жануарларды күту тәсілдерін меңгереді.

"Қоршаған айналаны" пәні қоршаған айналаны мен географияны әрі қарай зерттеу үшін пропедевтикалық курс болып табылады, сондықтан бағдарлама төрт негізгі бөлімнен тұрады және концентрлік принцип бойынша құрылған. Әрбір келесі жыл бөлімдердің мазмұны нақтыланды, тереңдетіледі, қорытылады.

Арнайы мектепте "Қоршаған айналаны" пән пәнінің басты міндеті білім алушылардың тілін дамыту болып табылатындықтан, мұғалім білім алушылардың белсенді сөздік қорына жаңа сөздерді енгізу кезектілігін ойластырады, оларды фразалық және ауызекі сөйлеуде пайдалануға, сұрақтар қоюға және өз әңгімесінде жаңа сөздерді қоса алғанда, заттар мен құбылыстар туралы өз бетінше айтуға үйрету.

"Қоршаған айналаны" бағдарламасының мазмұны тоқсан сайын бөлінбеген. Тақырыптарды зерттеу реттілігі мұғалім жердің табиғи жағдайларына қарай өзгеріп отырады. Төртінші тоқсанның негізгі уақытын жыл бойы өткендерді бекітуге және жекелеген білім алушылардың білімдеріндегі олқылықтарды жоюға арнау ұсынылады.

"Қоршаған айналаны" пәнін оқытудың маңызды шарты білім алушылардың нәтижелі қызметі барысында оқу материалын игеру болып табылады. Пәндік-практикалық қызмет әрбір білім алушыға қажеттілік болады деп болжануда. Осы мақсатта мұғалім тақырыпты жобалау кезінде практикалық тапсырмаларды анықтайды, ал сабақта олардың мағынасын ашып, олардың қажеттілігін көрсетеді.

Ақыл-ой кемістігі бар оқушылардың өмірлік маңызды қажеттілігі олардың әлеуметтенуі, қоғамға бейімделуі болып табылады. Білім алушыларды жеке өмірде, тұрмыста оқу материалын практикалық қолдану мүмкіндігін табуға үйрету қажет. "Қоршаған айналаны" пәнінің барлық оқу тақырыптары оқу процесінің практикалық бағыттылығын сөзсіз қамтамасыз етуді, білім алушылардың алған білімдерін, іскерліктері мен дағдыларын нақты қолдану мүмкіндіктерін құруды көздейді. Мұғалім проблемалық-ситуациялық есептерді құрастыруда білім алушыларға қазіргі өмірде теориялық білімнің маңызын көрсетеді.

Ақыл-ой кемістігі бар балаларды оқытуда пәнаралық байланысқа сүйену өзекті болып табылады, олар білім алушыларда білім жүйесі туралы,

әлем туралы тұтас түсінік қалыптастыру мақсатында пайдаланылады.

Ол үшін, "Қоршаған айналаны" пәні бойынша тақырыптың технологиялық картасын құрай отырып, мұғалім "Математика", "Мінез-құлық мәдениеті" жалпы білім беретін пәндерімен, сондай-ақ түзету циклы пәндерімен оқу материалдарын пәнаралық үйлестіруді жүзеге асырады.

Оқу бағдарламасында оқу пәнінің мазмұнын анықтау үшін негіз болатын оқу мақсаттарының жүйесі түрінде ұсынылған күтілетін нәтижелер келтірілген.

Оқу пәнінің мазмұны:

1) "Қоршаған айналаны" пәні бойынша мазмұны оқу бөлімдері бойынша ұйымдастырылған. Бөлімдер күтілетін нәтижелер түрінде сыныптар бойынша оқыту мақсаттарын қамтитын бөлімшелерге бөлінген: дағдылар, білік, білім немесе түсіну. Әрбір бөлімшенің ішінде жүйелі ұйымдастырылған оқыту мақсаты мұғалімдерге өз жұмысын жоспарлау және білім алушылардың жетістіктерін бағалауға, сондай-ақ оларды оқытудың келесі кезеңдері туралы хабардар етуге мүмкіндік береді:

Кесте 1

Бөлімдер	Бөлімшелер
Мен және қоғам	1.1 Мен және менің отбасым
	1.2 Мектеп. Сынып
Табиғат	2.1 Табиғаттағы маусымдық өзгерістер
	2.2 Тірі табиғат
	2.3 Жансыз табиғат
Менің Отаным – Қазақстан	3.1 Кіші Отан
	3.2 Қазақстан географиясы
	3.3 Қазақстан халықтары
	3.4 Қазақстан мәдениеті
Сөйлеу дағдыларын қалыптастыру	4.1 Қоршаған ортаның құбылыстары мен заттарымен танысу негізінде ауызша сөйлеуді дамыту

Оқу мақсаттарын пайдалану ыңғайлылығы үшін бағдарламада кодтау енгізілді. Кодта бірінші сан сынып, екінші – бөлім және бөлімше, үшінші сан – бөлімше, төртінші сан оқу мақсатының нөмірленуін көрсетеді. Мысалы, 1.2.1.4 кодтамасында "1" – сынып, "2.1" – бөлімше, "4" – оқу мақсатының нөмірленуі.

Түзету-дамыту және білім беру жұмыстарын жүзеге асыру мақсаттары пәндік сипаттағы білім мен іскерлікті қалыптастыруға ғана емес, сонымен қатар оларды нақты тәжірибеде қолдануға, сөйлеу іс-әрекетінің түрлері мен коммуникативтік дағдыларын дамытуға, сондай-ақ өмірлік құзыреттілікке қатысты. Мұғалім нақты оқу процесінде сынып оқушыларының құрамын ескере отырып, оқу материалының күрделілігін, тереңдігін және көлемін реттеуге құқылы.

Кесте 2. Мен және қоғам

Бөлімдер	Оқыту мақсаттары				
	0 сынып	1 сынып	2 сынып	3 сынып	4 сынып
1.1 Мен және менің отбасым	<p>0.1.1.1 өз тегі мен атын атау</p> <p>0.1.1.2 "Отбасы" сөзін түсіндіру. Отбасының аға мүшелеріне құрметпен қарау. Отбасының кіші мүшелеріне қамқорлық көрсету</p> <p>0.1.1.3 отбасындағы балалардың міндеттерін атау</p> <p>0.1.1.4 отбасы мүшелерінің туған күні, жаңа жыл мерекесіне қызығушылық таныту. Отбасы мүшелерінің отбасылық альбомын қарау және түсініктеме беру</p>	<p>1.1.1.1 өзінің тегін, ата-анасының, аға-інілері мен апа-қарындастарының атын атау</p> <p>1.1.1.2 туған күнін атау</p> <p>1.1.1.3 отбасында өз міндеттерін орындау</p>	<p>2.1.1.1 тегін және әкесінің атын атаңыз. әкесінің тегін түсіндіру</p> <p>2.1.1.2 отбасының басқа мүшелеріне қатысты туыстық байланыстар жүйесінде өз орнын анықтау</p> <p>2.1.1.3 киімдерді және аяқ киімдерді, бөлме өсімдіктерін күту бойынша практикалық жұмыстарды орындау</p> <p>2.1.1.4 құстарды қоректендіру үшін тұқым жинау</p>	<p>3.1.1.1 жақын туыстарының фотосуреттерінде көрсету және атау-апалар, ағалар, немере-інілер, аға-інілер</p> <p>3.1.1.2 отбасы мұрағатының материалдары негізінде отбасы мүшелерінің ауызша портретін құрастыру</p> <p>3.1.1.3 отбасы мүшелері арасында міндеттерді бөлуді түсіндіру</p> <p>3.1.1.4 заттарды атау: 1) ыдыс.</p>	<p>4.1.1.1 отбасы қоғам өміріндегі отбасының маңыздылығы туралы түсінікке ие болу</p> <p>4.1.1.2 "отбасы" ұғымы туралы түсінікке ие болу, отбасы мүшелері арасындағы туыстық дәрежесін түсіндіру</p> <p>4.1.1.3 мысалдар негізінде өз отбасының этикалық нормалары туралы түсінікке ие болу</p> <p>4.1.1.4 отбасы мүшелерінің міндеттері туралы түсінік болу. Баланың отбасында міндеттерін</p>

	<p>0.1.1.5 үй тұрмысының негізгі заттарын – жиһаз, ыдыс, тұрмыстық құралдарды (тоңазытқыш, шаңсорғыш)</p> <p>0.1.1.6 ойыншықтар мен ойындарды атау. Ойыншықтар мен мектеп құралдарын ажырату</p> <p>0.1.1.7 киім мен аяқ киімге күтім жасау бойынша практикалық жұмыстарды орындау</p>			<p>шыныаяқ, стакан, кружка, тарелка, табақша, ыдыс. Айырмашылық. Ыдыс күтімі (жуу, сақтау)</p> <p>2) жиһаз. Үстел, орындық, диван, төсек, кресло, шкаф. Мақсаты. Жиһазды күту (құрғақ және шүберекпен сүрту, шаңсорғышпен тазалау, кереуетті қағу, жинау)</p> <p>3) киім-кешек. Бөрік, қалпақ, берет, шкаф, қолғап, шұлық, шұлық, гольфтар. Киімдерді күту</p>	<p>орындауы</p> <p>4.1.1.5 отбасының аға мүшелеріне құрмет көрсету</p> <p>4.1.1.6 пәтер, үй: асхана, жатын бөлме, ас бөлме тағайындау туралы түсінік болу</p> <p>4.1.1.7 асханаға, жатын бөлмеге, ас үйге арналған жиһаздың атауы мен мақсаты туралы түсінікке ие болу. Жиһазға күтім жасау</p> <p>4.1.1.8 ыдысты ажырату: асхана, шай, ас үй. Күтім және сақтау</p> <p>4.1.1.9 маусымдық киім туралы түсінігі болуы тиіс: жазғы, қысқы, маусымдық киім. Біздің киім тігіледі.</p>
--	--	--	--	--	--

				<p>(щеткамен тазалау, жуу, кептіру, жинау, құрғақ тазалау, сілкі, желдету, сақтау). Көше мен Үйге арналған киім. Ұл және қыздарға арналған киім 4) аяқ-киім. Қысқы, жазғы, күзгі-көктемгі аяқ киім. Аяқ киімге күтім жасау (Жуу, кептіру, щеткамен тазалау, аяқ киімге арналған кремдерді пайдалану) 3.1.1.5 бет бөліктерін: маңдай, бет, иек, көз, қабық, қас, кірпік (мақ-</p>	<p>Киімге күтім жасау (тазалау, кептіру, желдету, сақтау)) 4.1.1.10 маусымдық аяқ киім түрлері туралы түсінік болу. Былғары, резеңке, жүн, тоқыма аяқ киім. Аяқ киімнің түрлі түрлеріне күтім жасау 4.1.1.11 қоршаған ортаның құбылыстары мен пәндеріне сипаттама беру; салыстыру және жіктеу, қа-рапайым тәуелділіктерді белгілеу 4.1.1.12 жеке гигиена ережелерін сақтау</p>
--	--	--	--	--	--

				саты – көздің қорғауы) ажыратып, күту. Жақсы көруді қалай сақтау керек. Құлақ. Құлақты қалай сақтау керек. Мұрын. Мұрын тазалығының мәні. Қалай алдыңғы орамалмен қорғаңыз. Ауыз. Ерні, тістері, тілі. Тістерді тағайындау, тістерді күту	
1.2 Мектеп. Сынып	0.1.2.1 мектепте және мектеп үй-жайларында бағдарлау-сыныптар, дәліз, асхана, дәрет-хана, дәрігер кабинеті; балалар алаңында, спорт	1.1.2.1 мектеп ғимаратын ажырату. Сыныптар, дәліздер, зал, асхана, гардероб 1.1.2.2 өзінің сынып бөлмесін табу; күн	2.1.2.1 сыныптастың аты - жөні 2.1.2.2 адам өміріндегі мектептің рөлін түсіндіру 2.1.2.3 мектеп қоғамдастығында ұжымдық, топтық және тұлғаралық мінез-	3.1.2.1 білім алушының мінез-құлық ережелерін сақтау 3.1.2.2 күн тәртібін сақтау және бір күннің үлгілі	4.1.2.1 мектептің өзін-өзі басқару құрамы мүшелерінің міндеттерін сақтау 4.1.2.2 өз сыныпқа сипаттама беру 4.1.2.3

	<p>алаңында, мектеп ауласында бағдарлау 0.1.2.2 сыныпта өз жұмыс орнын табу 0.1.2.3 оқу заттарын – портфель, оқулық, дәптер, қалам, қарындаштарды атау, әр заттың мақсатын және олармен жұмыс істеуді білу 0.1.2.4 білім алушының міндеттерін орындау, сыныпта, мектепте, мектеп учаскесінде өзін-өзі ұстау ережелерін орындау 0.1.2.5 білім алушының күн тәртібін орындау</p>	<p>тәртібін орындау</p>	<p>құлық нормаларын қабылдау 2.1.2.4 білім алушының мінез-құлық ережелерін орындау</p>	<p>режимін құру қажеттілігі туралы түсінік болу. 3.1.2.3 сабақ кестесін бақылау, күнделік жүргізу. 3.1.2.4 мектепте қабылданған тәртіп ережелерін сақтау және оларды түсіндіре білу 3.1.2.5 мектептің қызмет көрсету персоналына аты - жөні бойынша хабарласуға болады 3.1.2.6 мектеп орналасқан көшені атау 3.1.2.7 көше атау-</p>	<p>өзін оқушы және сынып ұжымының мүшесі ретінде сипаттау 4.1.2.4 заттарды олардың негізгі қасиеттері бойынша ажырату 4.1.2.5 қоршаған айналаны заттарын салыстыру және жіктеу, қауіпсіздік тәуелділіктерді белгілеу</p>
--	--	-------------------------	---	--	--

	<p>0.1.2.6 жануарлар мінез-құлқын бақылау үшін мектеп, мектеп ауласы, саябақ немесе орманға экскурсияларға қатысу</p>			<p>ларында, үй нөмірлерінде бағдарлану, үйлердің, тротуарлардың, скверлердің таныс келбеті бойынша тұратын мектеп пен үйді табу; мектеп және үй мекен-жайларын атау</p> <p>3.1.2.8 негізгі құрылыстар мен Үй-жайлар туралы түсініктері болуы тиіс: мектеп, мектеп жанындағы учаске; мектептегі сыныптар мен кабинеттер, кітапхана, мектеп шеберханалары; спорт алаңы,</p>	
--	---	--	--	---	--

				<p>ойын алаңы; мектеп ауласына отырғызу: ағаштар, бұталар, кө- галдар 3.1.2.9 қоғамдық көлік түрлерін ажырату: трамвай, автобус, троллейбус</p> <p>3.1.2.10 жол қозғалысы ережелерін сақтау: көшенің бағдаршамның жасыл жа- рығына өтуі, "өту" көрсеткіші бар жерлерде</p> <p>3.1.2.11 қашықтықта, көлікте, мек- тепке және үйге жолда</p>	
--	--	--	--	--	--

				жүру. Жол қозғалысы ережелерін сақтау: көшенің жер асты өтпесі бойынша және бағдаршамның жасыл жа-рығына өтуі	
--	--	--	--	---	--

Табиғат
Кесте 3

Бөлімдер	Оқыту мақсаттары				
	0 сынып	1 сынып	2 сынып	3 сынып	4 сынып
2.1. Табиғаттағы маусымдық өзгерістер	0.2.1.1 жыл мезгілін атаңыз. Табиғаттағы өзгерістерді бақылауды жүзеге асыру; табиғи материалды жинауға қатысу; табиғи материалдан жасалған ұсақ-түйектер, аппли-	1.2.1.1 табиғаттағы өзгерістерді бақылау 1.2.1.2 жыл мезгілдерін, жыл мезгілдерін атау 1.2.1.3 жыл уақытына сәйкес киіну 1.2.1.4 ауа - райын	2.2.1.1 жылдың әр уақытында күн мен түннің ұзындығын өлшеу; жыл мезгілінің ауысымына күннің әсері; жыл мезгілінің негізгі белгілері 2.2.1.2 күн сайын ауа-райын бақылау	3.2.1.1 айдарды атау; жазда ауа-райының ауысуын жаз-бен салыстыра отырып ажырату; күзде ауа-райының ауысуын күзбен салыстыра отырып; жазда ауа-райының	4.2.1.1 маусымдарды және олардың бірізділігін ажырату; маусымдық айлардың атауларын 4.2.1.2 маусымдық жағдайларға байланысты адамдардың түрлі қызмет түрлері туралы түсінік бо-

	<p>кациялар дайындау 0.2.1.2 жыл мезгіліне байланысты адамдардың киімдерін ажырату 0.2.1.3 жылдың әр уақытында балалардың ойындарына қызығушылық танытуы. 0.2.1.4 күн сайын ауа-райын бақылау. Табиғаттағы, өсімдіктер мен жануарлар өміріндегі маусымдық өзгерістерді жүйелі түрде бақылау; осы байқауларды жүргізу үшін табиғатқа экскурсияларды</p>	<p>бақылау және қабырға күн-тізбесінде қажетті белгішені белгілеу</p>	<p>2.2.1.3 табиғаттағы, өсімдіктер мен жануарлар өміріндегі маусымдық өзгерістерді бақылау: осы бақылауларды жүргізу үшін табиғатқа экскурсиялар (маусымға 2 саяхат) табиғат күнтізбесі</p>	<p>ауысуын көктеммен салыстыра отырып; қыста ауа-райының ауысуын көктеммен салыстыра отырып; қыста ауа-райының ауысуын көктеммен салыстыра отырып 3.2.1.2 жыл мезгілінің ауысуына байланысты өсімдіктер мен жануарлар өміріндегі өзгерістерді бақылау 3.2.1.3 мектеп жанындағы учаскеде маусымдық жұмыстарды жүзеге асыру</p>	<p>лу 4.2.1.3 "ерте", "кеш" кезеңдерін ажырату 4.2.1.4 әр маусымның тән құбылыстары туралы түсінік болу керек: Өзендердің қатуы (мұз қатуы), иней, аяз, мұздататын жаңбыр, проталин, төгілу, шық 4.2.1.5 жылдың әр мезгілінде мектеп жанындағы учаскеде маусымдық жұмыстар жүргізу 4.2.1.6 заттар мен құбылыстарды өзара және басқа да заттармен және құбылыстармен салыстыру. Жеке бақылаулар мен оқылған</p>
--	--	---	---	---	--

	жүзеге асыру			және өсімдіктерді күту 3.2.1.4 табиғат заттары мен құбылыстары туралы оларды бақылағаннан және әңгімелесуден кейін түсінік болу	материалдар негізінде сұхбаттасушылардың пікірлерін толықтыру 4.2.1.7 күн сайын ауайын бақылау. Табиғат пен еңбектің маусымдық күнтізбесін жүргізу
2.2 Тірі табиғат	0.2.2.1 жылдың әр уақытында өсімдіктер мен жануарларды ажырату 0.2.2.2 күзде өсімдіктер мен жануарларды ажырату 0.2.3 қыста өсімдіктер мен жануарларды ажырату 0.2.2.4 табиғаттағы көктемгі өзгерістерді	1.2.2.1 ағаштарды, бұталар, шөптер, гүлдер ажырату 1.2.2.2 көкөністерді түсі, пішіні, дәмі бойынша ажырату 1.2.2.3 қоршаған ортаның заттарын атау, оларды негізгі қасиеттері (түсі, пішіні, өлшемі, дәмі, иісі, ма-	2.2.2.1 бөлме өсімдіктерін күту 2.2.2.2 қыста көкөніс дайындауға көмектесу 2.2.2.3 бақша және бақша өсімдіктерін күту 2.2.2.4 гүлзарлардағы гүлдерді сыртқы түріне қарай ажырату 2.2.2.5 үй және жабайы жануарларды салыстыру	3.2.2.1 ағаштардың атауларын ажырату – қайың, үйеңкі, емен, терек 3.2.2.2 ағаштың құрылымын ажырату-тамыр, дің, бұтақтар, жапырақтар; гүлдің құрылысы 3.2.2.3 өсімдіктер мен	4.2.2.1 көкөністерді, жемістерді, жидектерді ажырату және атау 4.2.2.2 жаңғақтың сыртқы түрі мен дәмін ажырату 4.2.2.3 саңырауқұлақтарды сыртқы түріне қарай ажырату. Саңырауқұлақтардың атаулары. Саңырауқұлақтың бөліктері

	<p>бақылау. Өсімдіктер мен жануарлар көктемде. Көктемдегі адамдардың киімі. Көктемдегі балалардың ойындары</p> <p>0.2.2.5 жазда табиғаттағы өзгерістерді бақылау. Жазғы сауықтыру процедураларын орындау. Судағы жүріс-тұрыс ережелерін білу және орындау</p> <p>0.2.2.6 жылдың әр мезгілінде табиғатқа экскурсия жасау. Жылдың әр уақытында тірі табиғаттағы өзгерістерді бақылау: жапырақтарды, ағаштар мен</p>	<p>териалы) бойынша сипаттау)</p>	<p>2.2.2.6 бөлме өсімдіктерге к.тім жасау</p> <p>2.2.2.7 құстарды азықтандыру үшін тұқым жинау</p> <p>2.2.2.8 қоршаған ортаның заттарын атау және сипаттау, екі затты салыстыру қарапайым жалпылама жасау</p> <p>2.2.2.9 зерттелген заттар мен олардың бөліктерінің қасиеттерін атау</p> <p>2.2.2.10 зерттелген пәндер топтарының жалпылама ұғымдарын атау</p>	<p>жануарлар әлемінде жәндіктердің рөлі туралы түсінік болу</p> <p>3.2.2.4 жемістер мен шикі көкөністерді қолдану кезінде гигиена ережелерін орындау</p> <p>3.2.2.5 бөлме өсімдіктерін күту.</p> <p>3.2.2.6 мұғалімнің жетекшілігімен зерттелетін өсімдіктер мен жануарлар туралы, табиғат құбылыстары, табиғаттағы маусымдық өзгерістер туралы шағын</p>	<p>4.2.2.4 гүл өсімдіктерінің тұқымдары туралы түсінік болу. Тұқымдарды жинау және сақтау</p> <p>4.2.2.5 далалық өсімдіктер туралы түсінік болу: бидай, қара бидай, жүгері, сұлы; осы өсімдіктердің бөліктері туралы</p> <p>4.2.2.6 орман өсімдіктері туралы түсінік болу. Қылқан жапырақты ағаштар (қарағай, шырша, қайың, емен). Орман жидектері. Жидектер жеуге жарамды және улы. Пайдалы және қауіпті шөптер. Ормандағы тәртіп ережелері. Сирек өсімдіктер</p>
--	---	-----------------------------------	--	---	--

	<p>бұталарды бояу. Жануарлардың (құстардың, жәндіктердің) мінез-құлқын ба- қылау) 0.2.2.7 жабайы және үй жа- нуарлары (осы жерде ең көп та- ралған) туралы түсінік болу-сырт- қы түрі, денесінің бөліктері, жо- рамалдар, мекендеу ортасы 0.2.2.8 аквариумда тұратын ба- лықтарды бақылауды жүзеге асыру 0.2.9 көкөністер мен жемістерді ажырату - түсі, пішіні, иісі, дәмі, тағамда қолдану тәсілдері 0.2.2.10 бөлме</p>			<p>әңгімелер құрастыру 3.2.2.7 қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды атау және сипаттау, салыстыру және жіктеу, жалпы және ерекше қа- сиеттерді белгілеу</p>	<p>және оларды қор- ғау. Қызыл кітап 4.2.2.7 жабайы жа- нуарлардың түрлері туралы түсінік болу: қабан, бұлан, ар- қар, киік, қоян. Сыртқы түрі, тамақтану, өмір салты, бала- қайлар. Жабайы жануарларды табиғат жағ- дайына бейімдеу 4.2.2.8 үй жануарлары туралы түсінік болу: шошқа, си- ыр, қоян 4.2.2.9 үй құстарын ажырату: қаз, күрке тауық. Қыс- тайтын және ұшатын құстар, жыртқыш, әнші құстар (бұлбұл, қарлығаш)</p>
--	---	--	--	--	--

	<p>өсімдіктерін ажырату, оларды күтуді үйрену 0.2.11 құстарды қоректендіру үшін тұқым жинауға қатысу</p>			<p>4.2.2.10 жәндіктердің түрлері туралы түсінік болу. Аралар. Балдың пайдалы қасиеттері</p> <p>4.2.2.11 балықтардың түрлері туралы түсінікке ие болу. Күту балықтар допты хоккей:</p> <p>4.2.2.12 Жануарлар өміріндегі адамның рөлі туралы түсінік болу</p> <p>4.2.2.13 тақырыптық экскурсиялар кезінде практикалық жұмыстарды орындау</p> <p>4.2.2.14 орманда тәртіп ережелерін сақтау. Қыста құс-</p>
--	---	--	--	---

					тарды тамақ- тандыру
2.3 Жансыз табиғат	0.2.3.1 тірі және жансыз табиғат туралы түсінік болу 0.2.3.2 уақытша көріністер - күн мен түн, олардың белгілері 0.2.3.3 жыл мен тәуліктің әр уақытында жансыз та- биғаттағы – күн, ай, аспан, жер, бұлт, күн, жел сияқты өзгерістерді, олардың суреттерде, әңгімелерде көрсетілуін бақы- лауды жүзеге асыру 0.2.3.4 табиғат дыбыстарын саралау-жаңбыр шуы, жапырақтар	1.2.3.1 әртүрлі жыл мезгіліндегі жансыз табиғат жағдайын ажы- рату 1.2.3.2 жыл мен тәуліктің әр түрлі уақытында жансыз таби- ғаттағы өз- герістерді бақылау 1.2.3.3 суды қорғау, отпен абай болу; суға шомылу кезінде өзін дұрыс ұстау	2.2.3.1 судың қа- сиеттері туралы түсінікке ие болу: мөлдірлік, иістің болмауы, ағымдылық, температура 2.2.3.2 жылдың әр мезгілінде су айдындарындағы судың жай-күйін бақылау 2.2.3.3 өсімдіктер, жануарлар адам өмірі үшін судың маңызы туралы түсінікке ие болу	3.2.3.1 өсімдіктер, жануарлар, адам өміріндегі ауаның мәні ту- ралы түсінік болу 3.2.3.2 ауа темпе- ратурасын өлшеу; үй- жайды жел- дету; үй- жайлардағы ауаның та- залығын сақтау	4.2.3.1 топырақ құрамын зерттеу (құм, саз, тастар) 4.2.3.2 жер бетінің нысандары туралы түсінік болу: жазықтар, жыралар, төбе- лер, таулар 4.2.3.3 топырақтың құнарлы қа- батының болуы туралы түсінік болу 4.2.3.4 топырақтың қарапайым қасиеттері, оның өсімдіктер үшін маңызы туралы түсінікке ие болу 4.2.3.5 топырақтың құнарлы қабатын

	шелегі, жел дыбысы 0.2.3.5 табиғатта түстерді ажырату-қызыл, сары, жасыл, көк, ақ, қо-ңыр (күздің, қыстың, көктем мен жаздың негізгі түстері)				қорғау және қалпына келтіру туралы түсінік болу 4.2.3.6 топырақты өңдеудің бастапқы дағдысы болу- қопсыту, суару
--	---	--	--	--	--

Менің Отаным – Қазақстан

Кесте 4

Бөлімдер	Оқыту мақсаттары				
	0 сынып	1 сынып	2 сынып	3 сынып	4 сынып
3.Кіші Отан	0.3.1.1 қала, ауыл, ауыл тура- лы түсінік болу 0.3.1.2 қаланың, ауылдың, ауылдың бас көшелері туралы түсінік болу 0.3.1.3 туған қаланың, ауылдың атауын білу.	1.3.1.1 елдің, туған қаланың, ауылдың атауы туралы түсінік болу 1.3.1.2 Қазақстан Республикасынд а оның қаласы, ауылы Қа- зақстанда	2.3.1.1 Қазақстан Республикасы Тұңғыш Прези- дентінің аты – жөні; Қазақстан Республикасы астанасының атауы-Астана; Астананың негізгі көшелерінің, даңғылдарының, алаңдарының	3.1 мемлекеттік рәміздер – елтаңба, ту, әнұранның мәні туралы түсінік болу 3.3.1.2 біздің мем- лекетіміздің рәміздерін көрсету -	4.3.1.1 өртүрлі дә- режедегі әкімшілік- аумақтық бірліктерді ажырату 4.3.1.2 қаланың, ауылдың бас көшелерін атау 4.3.1.3 қала, ауыл, ауыл мекемелері (пош-

	<p>0.3.1.4 үйдің, мектептің мекенжайын атау</p> <p>0.3.1.5 қаланың, ауылдың, селоның белгілі ғимараттарын тану – әкімдік, мәдениет сарайы, емхана</p>	<p>тұратындығы туралы түсінік болу</p> <p>1.3.1.3 оң қолын жүрекке қосып, Республика әнұранын орындау кезінде тік тұруға</p>	<p>атауы</p> <p>2.3.1.2 қала арасындағы ауыл айырмашылығы туралы түсінік болу</p> <p>2.3.1.3 "кіші Отан" сөзінің мағынасын түсіну</p> <p>2.3.1.4 жол ережесін сақтай отырып, көшені өту</p> <p>2.3.1.5 қоғамдық көлікте және қоғамдық орындарда тәртіп ережелерін орындау</p>	<p>елтаңба, ту</p> <p>3.3.1.3 Республика әнұранын орындау кезінде тұру</p> <p>3.3.1.4 әр түрлі белгілері бойынша жақын елді мекендерді ажырату (түрі, мөлшері, қызметі)</p> <p>3.3.1.5 қала мен ауылдың байланысы туралы түсінік алу, мысалдар келтіру</p> <p>3.3.1.6 "кіші Отан" сөз тіркесі туралы түсінік болу</p>	<p>та, шаштараз, дүкендер, базар, аурухана, дәріхана)</p> <p>4.3.1.4 жол қозғалысы ережелерін сақтау: көшенің дұрыс өтуі (барлық жағдайлар)</p> <p>4.3.1.5 қаланың, ауылдың, бас көшесі бойынша, мектеп шеберханаларына, дүкендерге, бақшаларға, бақ, саябақ немесе орманға, гүл гүлзарларына, хайуанаттар бағына, мал шаруашылығы фермасына, аң фермасына, құс фермасына экскурсиялар</p>
--	---	--	---	---	--

					нәтижесінде сөздік қорын, кеңістікке бағдарлануды, қоршаған орта туралы түсініктерді кеңейту (жергілікті жағдайларға байланысты) 4.3.1.6 өз жерінің басты өнеркәсіптік кәсіпорындарын ажырату және атау
3.2 Қазақстан географиясы		1.3.2.1 Қазақстан Республикасының астанасын атау 1.3.2.2 Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің аты мен тегін атау 1.3.2.3 суретте Қазақстан туын	2.3.2.1 Қазақстан картасында ел астанасын көрсету 2.3.2.2 Қазақстанның мемлекеттік рәміздері –ту, әнұран 2.3.2.3 суретте елдің басты ғимаратын көрсету-Ақ Орда, Бәйтерек	3.3.2.1 әлем картасында Қазақстан, Қазақстан картасында ел астанасын көрсету 3.3.2.2 елдің мемлекеттік рәміздерін көрсету және атау – Ту,	4.3.2.1 Қазақстан картасында елдің астанасы, өз облысы, облыс орталығы, өз ауданы көрсету 4.3.2.2 Қазақстан картасында ірі қалаларды, өзендерді көрсету 4.3.2.3 батырлық әрекеттер туралы түсінік болу

		көрсету		Елтаңба, Әнұран 3.3.2.3 оң қолын жүрекке қосып Республика әнұранын орындау кезінде тік тұру	4.3.2.4 тарихи, өлкетану мұ- ражайына бару
3.3 Қазақ- стан халықтары		1.3.3.1 негізгі ұлттық тағамдар туралы түсінік болу – бауырсақтар, бешбармақ 1.3.3.2 қазақ және орыс ұлттық киімдерін ажырату 1.3.3.3 қазақ және орыс әуендерін та- ныстыру және ажырату 1.3.3.4 Қазақстанда тұратын түрлі ұлт өкілдері ту- ралы түсінік	2.3.3.1 "ұлты" сөзінің мәні туралы түсінік болу 2.3.3.2 өзінің ұлттық қатыстылығын анықтау 2.3.3.3 өз бақылаулары арқылы сынып- тағы қандай ұлттардың балалары оқиды 2.3.3.4 ұлттық ойындар ойнау	3.3.3.1 қыздар мен әйелдер, ұл балалар мен ерлер ұлттық киіміндегі ай- ырмашы- лықтарды байқау 3.3.3.2 ұлттық тағам – тері және оның жеті ингре- диенттері туралы түсінік болу; теріге дайындау 3.3.3.3 Қазақстан халықтарының	4.3.3.1 өз халқының басты салт- дәстүрлері туралы айту 4.3.3.2 Қазақстан- ның "көпұлтты халқы" деген не екенін түсіну және түсіндіру 4.3.3.3 Қазақстанда тұратын кейбір ұлттарды атау 4.3.3.4 Қазақстанда тұратын ха- лықтардың салт- дәстүрлерін құр- меттеу

		болу		ұлттық мерекелерін атау	
3.4 Қазақстан мәдениеті		<p>1.3.4.1 туған қаланың тарихи ескерткіштеріне бару</p> <p>1.3.4.2 ұлттық ою-өрнекпен сурет салу және жасау</p> <p>1.3.4.3 мұражайларға экскурсия жасау</p> <p>1.3.4.4 қазақ ертегілерін оқу</p>	<p>2.3.4.1 АКТ қолданумен Қазақстанның тарихи орындарымен танысу</p> <p>2.3.4.2 балаларға арналған қазақстандық жазушылардың шығармаларын оқу</p> <p>2.3.4.3 "ерлік" ұғымын білу және ба-тырлық әрекеттерді бағалау</p>	<p>3.3.4.1 өлкетану мұражайының, тарихи мұражайдың, атақты адамдардың мұражайын тағайындауды түсіну</p> <p>3.3.4.2 тарихи орындарды сақтау және ұқыпты қарау қажеттілігін түсіну</p> <p>3.3.4.3 Қазақстан Республикасының мемлекеттік мерекелері туралы түсінік болу</p> <p>3.4 фотосурет-</p>	<p>4.3.4.1 тарих және мәдениет ескерткіштерін сақтаудың маңыздылығын түсіндіру</p> <p>4.3.4.2 Қазақстанның мәдениет және өнер қайраткерлерінің есімдерін атау</p> <p>4.3.4.3 таңдау бойынша Қазақстан Республикасының ұлттық және мемлекеттік мерекелерінің мәні туралы түсінік болу</p> <p>4.3.4.4 Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздерін басқа елдердің символдарынан ажырату</p>

				терде Қа- зақстанның ресми емес нышандарын білу	
--	--	--	--	---	--

Сөйлеу дағдыларын қалыптастыру

Кесте 5

Бөлімдер	Оқыту мақсаттары				
	0 сынып	1 сынып	2 сынып	3 сынып	4 сынып
4.1. қоршаған ортаның құбылыстары мен заттарымен танысу негізінде ауызша сөйлеуді дамыту	0.4.1.1 қоршаған айналаны мен табиғат құбылыстарының атауларын айту 0.4.1.2 сөздегі сын есімдермен және етістіктермен зат есімдерді келісу	1.4.1.1 заттар мен шындық құбылыстарының атауларын айту 1.4.1.2 зат есімдерді сын есімдермен және етістіктермен келісу 1.4.1.3 қойылған сұрақтарға жауап беру	2.4.1.1 қойылған сұрақтарға толық жауап беру 2.4.1.2 қарапайым кең таралған ұсыныстарды құру 2.4.1.3 таныс сөздердің түрлерін дұрыс қолдана отырып, сұрақтар бойынша ұсыныстар құрастыру	3.4.1.1 әңгімеге қатысу, қойылған сұраққа дұрыс жауап беру 3.4.1.2 таныс сөздердің түрлерін дұрыс қолдана отырып, қарапайым сөйлемдерді құру 3.4.1.3 шылау мен кейбір үстемдерді пайдалану 3.4.1.4 сөйлемде нақты объектілер арасындағы кеңістіктік және	4.1 әңгімеге қатысу; сыныптастардың пікірін толықтыра отырып, сұрақтарға жауап беру 4.4.1.2 қарапайым кең таралған ұсыныстарды қолдана отырып, Жоспары: бойынша сөйлеуге байланысты 4.4.1.3 таныс сөздердің түрлерін дұрыс пайдалану

		1.4.1.4 таныс сөз- дердің фор- маларын дұрыс қол- дана оты- рып, қара- пайым та- ратылмаған сөйлемдерді құрастыру 1.4.1.5 шылау мен үстемдерді пайдалану		уақыттық қарым- қатынас өрнегін сылтаулар мен үстемелер арқылы қайта игерілген сөз- дерді қолдану	
--	--	--	--	---	--

ТЕСТ БАҚЫЛАУ ТАПСЫРМАЛАР ЖИНАҒЫ

1. Қоршаған айналаны сабағының негізгі ұйымдастыру формасы?
  - 1.Білім беру.
  - 2.Бақылау.
  - 3.Жаттығулар.
  - 4.Шығармалар.
  - 5.Оқыту мен тәрбие.

2. Қоршаған айналаны сабақтарында қойылатын талаптардың бірі?
  - 1.Балаларды жабайы аңдармен таныстыру.
  - 2.Жазғытұрын орманға
  - 3.Топсаяхат жасау.
  - 4.Табиғаттағы бір құбылысты ұзақ бақылау.
- 5.Сабақтың оқу процесінің әрбір кезеңде тиімділікті қамтамасыз етуге тиіс

3. Танып білу нәтижесінде не қалыптасады?
  - 1.Дүниетаным.
  - 2.Көзқарас.
  - 3.Бейімдеушілік.
  - 4.Шеберлік.
  - 5.Логикалық ойлау.

4. Саяхатта зерттелетін құбылыстар мен заттардың саны сәбилер тобы үшін нешеу болу керек?
  - 1.2-3
  - 2.1-2
  - 3.3-4
  - 4.1-4
  - 5.2-4

5. Қоршаған айналаны пәні бойынша оқыту мен тәрбиенің негізгі ұйымдастыру формасы:
  - 1.Топсаяхаты.
  - 2.Игеру оқу жұмысы.
  - 3.Сабақтан тыс жұмыс.
  - 4.Дүниетану сабағы.
  - 5.Үйірме жұмысы.

6. Проблеманың шешімін табу құзыреттілігінің аспектітерін белгіле:
  - 1.Көпшілік алдында сөйлеу.
  - 2.Ақпаратты жөндеу.
  - 3.Жазбаша қатынас, диалог.

4. Әрекетті Жоспары:лау және мақсат қою, қызметті бағалау технологияларды қолдану.
5. Ауызша қатынас.
7. Бақылау қорытылдысын жасағанда қандай әдісті пайдаланады оқушылар?
1. Сұрақ-жауап.
  2. Салыстыру.
  3. Әңгіме.
  4. Жарыстыру.
  5. Көрме.
8. Балалар дүниетануды ең алғаш қай шақта үйрене бастайды?
1. Мектепалды даярлық.
  2. Мектепке дейінгі шақ.
  3. Ересек жаста.
  4. Кіші топта.
  5. Мектептегі алғашқы күнінде.
9. Дүниетанумен танысу балабақшада қандай сабақтармен сабақтаса оқытылады?
1. Тіл дамыту.
  2. Математика.
  3. Еңбек.
  4. Барлығы.
  5. Өн-күй
10. Дәстүрлі емес сабақ түрлеріне жатады?
1. Проблемалық сабақ.
  2. Заттық сабақ.
  3. Саяхат сабақ.
  4. Сайыс сабақ.
  5. Оперативтік сабақ.
11. Оқыту әдістері балаларға нені үйретеді?
1. Өмірге деген көзқарасын өзгертеді.
  2. Жаңадан білім алады.
  3. Отанға деген сүйіспеншілігі артады.
  4. Жаңадан білім беріп, бұрын алған білімдерін бекітеді.
  5. Бұрын алғандарын бекітеді.
12. Табиғатты зерттеу арқылы тәрбиеші балаларға қандай тәрбие береді?
1. Ақыл-ой тәрбиесі.
  2. Еңбек тәрбиесі.
  3. Эстетикалық тәрбиесі.

- 4. Дене тәрбиесі.
- 5. Көркем-өнер тәрбиесі.

13. Заттық сабақтың неше кезеңі бар?

- 1.4.
- 2.5.
- 3.6.
- 4.2.
- 5.3.

14. Мектептің оқу-тәрбие процесінде кеңінен қолданылып жүрген, балаларды қызықтыратын сабақ түрі:

- 1. Дәстүрлі емес сабақтар.
- 2. Проблемалық сабақ.
- 3. Заттық сабақ.
- 4. Аралас сабақ.
- 5. Жаңа сабақ.

15. Топсаяхатқа шығу не үшін керек?

- 1. Жапырық, жаңғақ, бұталарды жинау үшін.
- 2. Балалар табиғаттан нені және қалай көру, нені зерттеу білу үшін.
- 3. Орманға қыдырып бару үшін.
- 4. Құстар, жануарлар, өсімдіктерді көру үшін.
- 5. Таза ауа алу үшін.

16. Қоршаған орта сабағының қандай типі ең кең тараған?

- 1. Заттық сабақ.
- 2. Білімді тексеру.
- 3. Аралас сабақ.
- 4. Жаңа материалды өту.
- 5. Қайталау сабағы.

17. Қоршаған орта бағдарламасының басты мақсаты:

- 1. Баланы дамыту.
- 2. Білімді меңгеру.
- 3. Қызықтыру, дамыта, сендіру.
- 4. Баланы дамыту және білімді саналы меңгеру.
- 5. Бала психологиясын дамыту.

18. Білімділік, тәрбилілік, дамытушылық – бұл сабақтың....?

- 1. Қасиеттері.
- 2. Оқыту міндеттері.
- 3. Пәнінің мақсаты.
- 4. Ұйымдастыру формалары.
- 5. Категориялары

19. Сабақта проблеманың жағдаят туғызып өтілетін сабақ түрі:
- 1.Проблемалық.
  - 2.Оперативтік.
  - 3.Ойын.
  - 4.Аралас.
  - 5.Экскурсия.
20. Сабақта тәжірибе үшін экскурсиялық сабақ өтілетін сабақ түрі:
- 1.Проблемалық.
  - 2.Оперативтік.
  - 3.Ойын.
  - 4.Аралас.
  - 5.Экскурсия.
21. Қай педагогикалық технологияның мақсаты: баланың танымдық күшін қалыптастыру, дамыту, бала жанына жылылық ұялату?
- 1.Ізгілендіру.
  - 2.Саралап оқыту.
  - 3.Ақпараттық.
  - 4.Мәселелік.
  - 5.Тірек белгілі оқыту.
22. Қоршаған айналаны сабақтарында объектінің немесе табиғат құбылысының біреуін толық болмаса да, өте дәл сипаттап беретін тәсіл:
- 1.Ертегі айту.
  - 2.Ереже айту.
  - 3.Әңгімелеу.
  - 4.Анықтама айту.
  - 5.Тест.
23. Қоршаған айналаны сабағында балалардың бойында қандай адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру керек?
- 1.Отаншылдық.
  - 2.Мәдениеттік.
  - 3.Достық.
  - 4.Ақыл-ой.
  - 5.Логикалық ойлау.
24. Ойынның қай түрі болсын балалардың қандай тәрбиелерінде маңызды рөл атқарады?
- 1.Эстетикалық.
  - 2.Экологиялық
  - 3.Адамгершілік.
  - 4.Дене.

5.Құқықтық.

25. Заттық сабақтарда өтілген материалды бекітудің көрнекі құралы?
- 1.Схемалы түрде сурет салуы.
  - 2.Табиғи құралдар арқылы.
  - 3.Табиғаттағы су айналымы.
  - 4.Орман байлықтары арқылы.
  - 5.Ойын арқылы.
26. Заттық сабақтарды алынғын білімді тереңдете түсуге қандай құралдың көмегі тиеді?
- 1.Экрандық.
  - 2.Оқулық.
  - 3.Карта.
  - 4.Қағаз.
  - 5.Кез-келген бұйымдар.
27. Заттық сабақтың негізгі кезеңдерінің бірі?
- 1.Сіркіреген жауын.
  - 2.Биосфераның құрамды бөлігі.
  - 3.Затты көрсету және оның атын анықтау.
  - 4.Жер бетіндегі сан алуан тірі ағзалар.
  - 5.Заттарды керек етпеу.
28. Қоршаған айналаны сабақтарында қойылатын талаптардың бірі?
- 1.Балаларды жабайы аңдармен таныстыру.
  - 2.Жазғытұрын орманға
  - 3.Топсаяхат жасау.
  - 4.Табиғаттағы бір құбылысты ұзақ бақылау.
  - 5.Сабақтың оқу процесінің әрбір кезеңде тиімділікті қамтамасыз етуге тиіс.
29. Заттық сабақтарды қалай жақсы есте сақтауға болады?
- 1.Көзбен көру арқылы.
  - 2.Есту арқылы.
  - 3.Жасау арқылы.
  - 4.Кітаптан оқу арқылы.
  - 5.Бір затты екіншісімен салыстыру арқылы.
30. «Қоршаған айналаны» пәні мынадай құзыреттіліктерді қалыптастыруға негіз бола алады:
- 1.Проблеманы шешу.
  - 2.Ақпараттық.
  - 3.Комуникативтік.
  - 4.Өзіндік басқару.

- 5.Барлық жауаптар дұрыс.
31. «Қоршаған айналаны» пәні мынадай құзыреттіліктерді қалыптастыруға негіз бола алады:
- 1.Проблеманы шешу.
  - 2.Ақпараттық.
  - 3.Комуникативтік.
  - 4.Өзіндік басқару.
  - 5.Барлық жауаптар дұрыс.
32. Қоршаған айналаны пәні бойынша оқыту мен тәрбиенің негізгі ұйымдастыру формасы:
- 1.Топсаяхаты.
  - 2.Игеру оқу жұмысы.
  - 3.Сабақтан тыс жұмыс.
  - 4.Дүниетану сабағы.
  - 5.Үйірме жұмысы.
33. Қоршаған айналаны сабақтарының басқа сабақтардан айырмашылығы:
- 1.Логикалық ойлау негіздерін тәрбиелеуге қолайлы жағдай туғызатын табиғат объектілері. мен құбылыстарын тікелей бақылау.
  - 2.Бақылаулар, топсаяхаттар, тәжірибелер, практикалық жұмыстар жүргізу.
  - 3.Қосымша және танымдық материалдар пайдалану.
  - 4.Алған білімін, білігін, дағдыларын басқа сабақтарда қолдану.
  - 5.Өсімдіктер мен жануарларды тану.
34. Төмендегілердің қайсысы балалардың дүниетанудан білімін кеңейтіп, олардың өсімдіктер мен жануарларды күтуге қажетті практикалық іскерлігі мен дағдыларын қалыптастырады?
- 1.Тірі табиғат бұрышы.
  - 2.Географиялық алаң.
  - 3.Өлкетану бұрышы.
  - 4.Оқудан тыс жұмыс.
  - 5.Үйірме.
35. Сөздік әдістерге қандай әдістерді пайдалануға болады?
- 1.Баяндау, түсіндіру, әңгімелесу.
  - 2.Сурет салу, бұйым жасау.
  - 3.Саяхатқа шығу тәжірибе өткізу.
  - 4.Ойын, жарыс.
  - 5.Сұрақ-жауап, тест.
36. Ян Амос Коменский көрнекілікті қай ғасырда енгізді?
- 1.20 ғ.
  - 2.13 ғ.
  - 3.19 ғ.

4.12 ғ.

5.16

37. Бақылау нәтижелері бойынша қай уақыттар аралығында қортынды жасап отырулары қажет?
1. Апта сайын.
  2. Ай сайын.
  3. Бір жылда бір.
  4. Тоқсан сайын.
  5. Сабақ сайын.
38. Табиғатты бақылау күнтізбесіне нелерді жатқызуымызға болады?
1. Глобус, карта, сұлба.
  2. Ағаш, гүл.
  3. Жер, аспан, ай.
  4. Жыл, ай, апта.
  5. Топырақ, су, ауа
39. Балалардың дүниетанудан білімін кеңейтіп, олардың өсімдіктер мен жануарларды күтуге қажетті практикалық іскерлігі мен дағдыларын қалыптастыратын:
1. Өлкетану бұрышы.
  2. Географиялық алаң.
  3. Тірі табиғат бұрышы.
  4. Оқудан тыс жұмыс.
  5. Үйірме сабақ.
40. Мектепке дейінгі мекемеде сабақ бергенде бір сабақта қанша әдіс қолданылады?
1. Танымдық әдіс.
  2. Ұйымдастыру әдісі.
  3. Бір ғана әдіс.
  4. Бірнеше әдіс.
  5. Өңгімелесу әдісі.
41. Өңгімелеу әдісі қай топта қолданылады?
1. Ересек тобында.
  2. Кіші топта.
  3. Ортаңғы топта.
  4. Естияр топта.
  5. Мектепалды даярлықтобында.
42. Мектепке дейінгі мекемеде сабақ бергенде бір сабақта қанша әдіс қолданылады?
1. Танымдық әдіс.

- 2.Ұйымдастыру әдісі.
- 3.Бір ғана әдіс.
- 4.Бірнеше әдіс.
- 5.Әңгімелесу әдісі.

43. «Экология»сөзі қай тілден алынған?
- 1.грек
  - 2.латын
  - 3.француз
  - 4.орыс
  - 5.араб
44. «Экология» сөзі қандай мағына береді?
- 1.өндіріс
  - 2.қоршаған орта
  - 3.аймақ
  - 4.үй,баспана
  - 5.табиғат,адам
45. Я.А.Коменскийдің «Ұлы дидактика»еңбегі қай жылы,қай тілде басылды?
- 1.1339,грек
  - 2.1450,парсы
  - 3.1566,араб
  - 4.1657,латын
  - 5.1670,араб
46. Мектепке дейінгі мекемелерде дүниетану сабағына қойылатын талаптарды неше топқа бөледі?
- 1.2
  - 2.3
  - 3.5
  - 4.4
  - 5.6
47. Балалар дүниетануды оқып үйренуді қай шақтан бастап үйренеді?
- 1.Балабақшадан
  - 2.Бастауыш сыныптан
  - 3.Орта мектептен
  - 4.ЖОО
  - 5.Үйден
48. Балабақшада дүниетанудан сабақ беру процесінде не үлкен орын алады?
- 1.Оқу іс-әрекеті
  - 2.Тәрбие

- 3.Экскурсия.
- 4.Білім.
- 5.Оқулық.

49. Экскурсиялардың қандай үлкен мәні бар?
- 1.Ойын және сұрақ.
  - 2.Жауап және шешім.
  - 3.Шығарма және баямдама.
  - 4.Танымдық және тәрбиелік.
  - 5.Жаттығулар.
50. Экскурсияларда қабылданылған жеке ұғымдар қандай кең ұғымға бірігеді?
- 1.Аралас.
  - 2.Бақылау.
  - 3.Табиғат.
  - 4.Жаттығу.
  - 5.Шығарма.
51. Қоршаған айналаны өткізудің негізгі әдісі
- 1.Әңгімелесу
  - 2.Эксперимент
  - 3.Бақылау
  - 4.Талдау
  - 5.Көрнекілік
52. Экскурсиялар қайда жүргізіледі?
- 1.Сыныптарға.
  - 2.Табиғатта, мұражайларда.
  - 3.Жарыстарға.
  - 4.Үйірмелерге.
  - 5.Шығармашылық жұмыстарға.
53. Саяхатта зерттелетін құбылыстар мен заттардың саны сәбилер тобы үшін нешеу болу керек?
- 1.2-3
  - 2.1-2
  - 3.3-4
  - 4.1-4
  - 5.2-4
54. Саяхатта зерттелетін құбылыстар мен заттардың саны естиярлар тобы үшін нешеу болу керек?
- 1.2-3
  - 2.1-2

3.3-4

4.1-4

5.2-4

55. Саяхатта зерттелетін құбылыстар мен заттардың саны ересектер тобы үшін нешеу болу керек?

1.2-3

2.1-2

3.3-4

4.1-4

5.2-4

56. Қоршаған айналаны танысу балабақшада қандай сабақтармен сабақтаса оқытылады?

1.Тіл дамыту.

2.Математика.

3.Еңбек.

4.Барлығы.

5.Ән-күй.

57. Балалар дүниетануды ең алғаш қай шақта үйрене бастайды?

1.Мектепалды даярлық.

2.Мектепке дейінгі шақ.

3.Ересек жаста.

4.Кіші топта.

5.Мектептегі алғашқы күнінде.

58. Мектепке дейінгі мекемеде сабақ бергенде бір сабақта қанша әдіс қолданылады?

1.Танымдық әдіс.

2.Ұйымдастыру әдісі.

3.Бір ғана әдіс.

4.Бірнеше әдіс.

5.Әңгімелесу әдісі.

59. Әңгімелеу әдісі қай топта негізгі әдіс ретінде қолданылады?

1.Ересек тобында.

2.Кіші топта.

3.Ортаңғы топта.

4.Естияр топта.

5.Мектепалды даярлық тобында.

60. Табиғатты өздігінен оқып үйренудегі бірден-бір әдіс?

1.Жаттығу.

2.Сұрақ.

3. Оқу.
4. Бақылау.
5. Түсіндіру.

61. Қоршаған айналаны сабағында балалардың бойында қандай адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру керек?

1. Отаншылдық.
2. Мәдениеттік.
3. Достық.
4. Ақыл-ой.
5. Логикалық ойлау.

62. Қоршаған айналаны сабағындағы экологиялық тәрбиенің негізгі мақсаты?

1. Оқушыларды іскерлікке үйрету.
2. Табиғатты қорғау, күту және жақсарту.
3. Отанды қорғауға даярлау.
4. Мінез-құлықты тәрбиелеу.
5. Әсемдікке үлесін қосуға тәрбиелеу.

63. Табиғатпен танысу қандай сабақтарда жалғаса түседі?

1. Балалар әдебиеті
2. Бейнелеу өнері.
3. Еңбекке баулу.
4. Оқу және тіл дамыту.
5. Математика.

64. «Табиғатты және адамның еңбек әрекетін бақылау күнделіктері» қай ғылымның еңбегі?

1. М.Н. Скаткин.
2. Е.А. Валерьянова.
3. Я.А. Каменский.
4. В.В. Давыдов.
5. В.Вернадский.

65. Қоршаған айналаны сабақтарында қолданылатын әңгімелесу түрлері:

1. Сипаттама, анықтама.
2. Кіріспе, әңгіме.
3. Әңгімелесу, баяндау, диалог.
4. Хабарлау, қорытынды.
5. Мазмұндама, шығарма.

66. Қоршаған айналаны объектілерін, олардың қысқаша сипаттамасынан оқушылардың білімін тексеру мақсатында ұйымдастыратын тәсіл:

1. Викторина.

- 2.Ойын.
- 3.Қызықты материал.
- 4.Жұмбақ.
- 5.Сереттеу.

67. Топсаяхатқа қажетті құралдар:

- 1.Компас, күрек, папка.
- 2.Карта, кинофильм, көрнекілік.
- 3.Компьютер.
- 4.Сұлба.
- 5.Глобус.

68. Экскурсиялық сабақ түрі:

- 1.Аралас сабақ.
- 2.Топсеруен, топсаяхат.
- 3.Бақылау сабақ
- 4.Тәжірибе жасау сабағы.
- 5.Топографиялық сабақ.

69. «Тіршіліктің тіршілігі» кітаптың авторы:

- 1.В.Г.Логинов.
- 2.М.Н.Скаткин.
- 3.Д.Н.Кайгородов.
- 4.В.А.Келлер.
- 5.В.Ф.Зуев.

70. Бақылау қорытылдысын жасағанда қандай әдісті пайдаланады?

- 1.Сұрақ-жауап.
- 2.Салыстыру.
- 3.Әңгіме.
- 4.Жарыстыру.
- 5.Көрме.

71. Танып білу нәтижесінде не қалыптасады?

- 1.Дүниетаным.
- 2.Көзқарас.
- 3.Бейімдеушілік.
- 4.Шеберлік.
- 5.Логикалық ойлау.

72. Адамның табиғаттан алатын керекті заттары не арқылы жүзеге асады?

- 1.Білім.
- 2.Еңбек.
- 3.Тәрбие.
- 4.Ақыл.

5.Күш.

73. Балабқша балалары ең алдымен дүниетануды неден бастайды?
- 1.Оқулықтардан
  - 2.Мультфильмдерден
  - 3.Диафильмдерден
  - 4.Табиғатқа экскурсия жасаудан
  - 5.Үйден
74. Экскурсияның табысты өтуі қандай жағдайға байланысты?
- 1.Ұлттық сана сезімді қалыптастыруға.
  - 2.Өлке тан бұрышын жасауға.
  - 3.Дұрыс ұйымдастыруға.
  - 4.Сынып бұрышын қалыптастыруға.
  - 5.Қоршаған ортаны ұйымдастыруға.
75. Табиғатты пайдаланудың ғылыми-теориялық негізі?
- 1.География.
  - 2.Экономия.
  - 3.Экология.
  - 4.Биология.
  - 5.Физиология.
76. Экология терминін енгізген ғалым?
- 1.Тенсли.
  - 2.Э.Геккель.
  - 3.Ч.Дарвин.
  - 4.Я.А. Коменский
  - 5.В.В. Давыдов
77. Таза ауада, табиғатпен, шынайы түрді жанасатын сабақ түрі:
- 1.Серуендеу.
  - 2.Топсеруен, топсаяхат.
  - 3.Саяхат.
  - 4.Экзамен.
  - 5.Диктант.
78. Балабақшада балаларға табиғатты зерттеу тәрбиешіге, балаларға тәрбие беру үшін мүмкіндігі мол.
- 1.Экономикалық
  - 2.Адамгершілік
  - 3.Эстетикалық
  - 4.Ақыл-ой
  - 5.Еңбек

79. Балаларға курстың мазмұнын, хабарлау формаларын, әдістері мен тәсілдерін іріктеу.

- 1.Әдістеменің мақсаты
- 2.Әдістеменің міндеті
- 3.Әдістеменің мәні
- 4.дістеменің пәні
- 5.Әдістеме

80. Шынықтыру құралдары

- 1.Ауа, су, күн
- 2.От, су, ауа,
- 3.Күн, жер, су
- 4.Жер, от, күн
- 5.Су, күн, от

81. Мектеп жасына дейінгі балаларға дене тәрбиесін берудің мақсаты

- 1.Балалардың денсаулығын нығайту, денесінің дұрыс дамуына қолайлы жағдай жасау
- 2.Балаларға адамгершілік тәрбие беру
- 3.Балалардың ақыл-ойының дамуына ықпал жасау
- 4.Балаларға эстетикалық тәрбие беру, ұқыпты, тіртіпті болуға тәрбиелеу
- 5.Балаларды еңбек етуге, тәрбиелеу.

82. Балабақшадағы балаларға күн сәулесін қабылдаудағы уақыты

- 1.Кешкі 9-ға дейін
- 2.12-ге дейін
- 3.11-ге дейін
- 4.Кешкі 5-ге дейін
- 5.14-ке дейін

83. Проблемалық сабақ

- 1.Бұл сабақ түрі балалардың шығармашылық жеке дамуын қалыпты ықпал етеді.
- 2.Балалардың танымдық қызығушылықтарын ояту.
- 3.Балалардың ойлау қабілетін дамыту, белсенділіктерін арттыру, ізденімпаздық пен шығармашылыққа баулу.
- 4.Балаларды қызықтыратын қызықты сабақтар.
- 5.Балалардың танымдық қабілеттерін дамыту.

84. Дәстүрлі емес сабақтардың міндеті:

- 1.Бұл сабақ түрі оқушылардың шығармашылық жеке дамуын қалыпты ықпал етеді.
- 2.балалардың танымдық қызығушылықтарын ояту.

3.Балалардың ойлау қабілетін дамыту, белсенділіктерін арттыру, ізденімпаздық пен шығармашылыққа баулу.

4.Балалардың қызықтыратын қызықты сабақтар

5.Балалардың танымдық қабілеттерін дамыту

85. Дәстүрлі емес сабақтардың негізгі мақсаты

1.Бұл сабақ түрі оқушылардың шығармашылық жеке дамуын қалыптастырып етеді

2.Балалардың танымдық қызығушылықтарын ояту.

3.Балалардың ойлау қабілетін дамыту, белсенділіктерін арттыру, ізденімпаздық пен шығармашылыққа баулу.

4.Балаларды қызықтыратын қызықты сабақтар

5.Балалардың танымдық қабілеттерін дамыту

86. Сабақтың ең көп тараған типі

1.жарыс сабақ

2.аралас сабақ

3.сайыс сабақ

4.проблемалық сабақ

5.оперативтік сабақ

87. Экология терминін алғаш рет қолданған

1.Эрнест Геккель

2.Чарльз Дарвин

3.В.Г.Белинский

4.Я.А.Коменский

5.А.Дистерверг

88. Балалар не арқылы, ересектердің өнегесі арқылы дүниені таниды, көруді, сезінуді, тыңдауды үйренеді.

1.Оқу

2.Жазу

3.Тәрбие

4.Ақыл

5.Білім

89. Бала дүниеге келгеннен бастап байланыста болады

1.Табиғатпен

2.Жануарлармен

3.Өсімдіктермен

4.Заттармен

5.Ойыншықтармен

90. Балаларды табиғатқа деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу қандай пән арқылы жүзеге асырылады

1.Денешынықтыру

2. Математика
3. Қазақ тілі
4. Дүниетану
5. Сауат ашу

91. Экология терминін «Естественная история происхождения» атты кітабында алғаш рет қолданған неміс биологы:

1. Чарльз Дарвин
2. Эрнест Геккель
3. А. Дистерверг
4. Н.А. Добролюбов
5. И.Д. Зверов

92. Экология ғылымы жеке пән түрінде пайда болды:

1. Экономика ішінде
2. Тарих ішінде
3. Физика ішінде
4. Биология ішінде
5. Химия ішінде

93. «Экологиялық кодекс» құжатының қабылдануы:

1. 2007 ж
2. 2010 ж
3. 2000 ж
4. 1992 ж.
5. 2004 ж.

94. Балалар дүниетануды оқуды қай кезден бастайды?

1. Туғаннан
2. Мектепке дейінгі шақтан
3. Мектеп кезінде
4. Бастауыш сыныптан
5. Орта сыныптан

95. Балалар табиғат құбылыстарымен, экскурсиямен, табиғаттың кейбір объектілерімен қай сабақта танысады?

1. Дене шынықтыру
2. Математика
3. Сурет салу
4. Дүниетану
5. Сауат ашу

96. Қоршаған айналаны сабағының басты міндеті?

1. Балаларды дене еңбегімен таныстыру
2. Балаларды табиғатты қорғау қажеттігін түсінуге жеткізу.
3. Балалардың эстетикалық түсініктерін қалыптастыру

4. Балаларды жабайы аңдармен таныстыру
5. Табиғаттағы құбылыстарың бақылау

97. Қоршаған айналаны сабағының негізгі ұйымдастыру формасы?

1. Білім беру.
2. Бақылау.
3. Жаттығулар.
4. Шығармалар.
5. Оқыту мен тәрбие.

98. Экскурсиялардың қандай үлкен мәні бар?

1. Ойын және сұрақ.
2. Жауап және шешім.
3. Шығарма және баямдама.
4. Танымдық және тәрбиелік.
5. Жаттығулар.

99. Қоршаған айналаны әдістемесінің міндеті?

1. Алған білімін, білігін, дағдыларын басқа сабақтарда қолдану.
2. Логиқалық негіздерін тәрбиеге қолайлы жағдай туғызу.

3. Балаларға курстың мазмұнын, хабарлау формаларын, әдістері мен тәсілдерін іріктеу.

4. Бақылаулар топсаяхаттар жүргізу.
5. Қосымша және танымдық материалдар пайдалану.

100. Экология терминін енгізген ғалым?

1. Тенсли.
2. Э. Геккель.
3. Ч. Дарвин.
4. Я. А. Коменский
5. В. В. Давыдов

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Аймағамбетова Қ. Дүниетануды оқыту теориясы мен технологиясы. – Алматы: Полигафия-сервис и К., 2006. – 248 б.
2. Сихимбаева С.М. Дүниетану теориясы мен технологиясы. Оқу құралы. – Шымкент: Нұрлы бейне, 2008. – 148 б.
3. Петросова Р.А., Голов В.П., Сивоглазов В.И. Методика обучения естествознанию и экологическое воспитание в начальной школе. – Издательский центр: Академия, 1999. – 96 с.
4. Жұмабаев М. Таңдамалы. – Алматы: Ғылым, 1992. – 238 б.
5. Алтынсарин Ы. Әңгімелер. – Алматы: Мектеп, 1980. – 186 б.
6. Жүнісова. К.Ж және т.б. Бағдарламалар. Дүниетану 1-4 сыныптарға арналған. – Алматы: РБК, 2003. – 42б.
7. Жүнісова К., Рахметова С. және т.б., ҚР бастауыш білімнің мемлекеттік стандарты., Алматы: РБК, 1998. – 336б.
8. Тұрғынбаева Б.А. Дамыта оқыту технологиялары. – Алматы: Баспа, 2000. – 84 б.
9. Аймағанбетова Қ., З.Ф.Олейник. Дүниетануға арналған үлестірмелі материалдар. – Алматы: Атамұра, 1999. – 107 б.
10. Сабыров Т. Болашақ мұғалімдердің дидактикалық дайындығын жетілдіру. – Алматы: Кітап, 1999. – 96 б.
11. Папорков М.А. Учебно-опытная работа на пришкольном участке. Пособие для учителя М., Просвещение, 1980.
12. Бинас А.В., Шам Р.Д. Биологический эксперимент в школе. – М.: Просвещение, 1999. – 52 с.
13. Аймағанбетова Қ. Аз комплектілі бастауыш мектептерде табиғат тануды оқыту. – Алматы: «Мектеп», 1983 ж.
14. «Живой мир» /сост-ль Матвеева Н.Б. Экспериментальная образовательная программа для учащихся 0 (подготовительного) и 1-4 сыныпсов специального коррекционного образовательного учреждения VIII вида (для детей с нарушениями интеллекта). Институт коррекционной педагогики РАО, 1997 г.
15. Развитие устной речи на основе ознакомления с предметами и явлениями окружающей действительности («Окружающий мир»)/сост. В.Воронкова, Программы подготовительного и 1-4 сыныпсов коррекционных образовательных учреждений VIII вида, «Просвещение», М., 1999 г.
16. Шолохов В.Н. «Экскурсия жүргізу және ұйымдастыру». М., Кәсіподақ баспасы, 1965.
17. Предметные уроки и экскурсии в 1-4 сыныпсах, Программы вспомогательной школы, М., 1960 г.
18. «Человек и мир», сост. Лещинская Т.Л. и др. /Программа вспомогательной школы с русским языком обучения, 1 отделение/, Минск, 2007 г.

19. Формирование представлений о себе и окружающем мире, сост. Баряева Л.Б. и др. /Программа воспитания и обучения дошкольников с интеллектуальной недостаточностью. – Сб. 2001 г.

20. Ознакомление с окружающим миром и развитие речи дошкольников с ЗПР, Шевченко С.Г., М., 2005 г.

21. «Окружающий мир», Шевченко С.Г., Программа для учащихся начальных сыныпсов с ЗПР., М., 1998 г.